

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง “ศึกษารูปแบบการจัดการความขัดแย้งตามหลักธรรมสังคหัตถ์ ๔ ของชุมชนสุคันธาราม แขวงสวนจิตรลดา เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร” ผู้ศึกษาได้ศึกษาและค้นคว้าเอกสาร และรายงานการวิจัย ทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้านำเสนอเนื้อหาตามลำดับ ดังต่อไปนี้

- ๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบ
- ๒.๒ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหารจัดการ
- ๒.๓ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับความขัดแย้ง
- ๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับหลักธรรมสังคหัตถ์ ๔
- ๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบ

จากการทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบ ผู้วิจัยได้ประมวลมาจากแนวคิดของนักวิชาการ โดยจะนำเสนอในประเด็นที่เกี่ยวข้อง ความหมาย แนวคิด และทฤษฎีดังรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๑.๑ ความหมายรูปแบบ

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับความหมายของรูปแบบนั้น มีนักวิชาการกล่าวไว้ดังต่อไปนี้

ถวัลย์รัฐ วรเทพพิพิพษ์ กล่าวว่ารูปแบบ หมายถึง ลักษณะที่พึงปรารถนาซึ่งมีลักษณะเป็นอุดมคติ หรือเกิดได้ยากในโลกของความเป็นจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งที่เราอยากได้กับความสามารถที่จะหาสิ่งที่ต้องการนั้นแตกต่างกันมาก เช่น เมืองในอุดมคติ^๑

สวัสดี สุคนธรังสี กล่าวว่ารูปแบบ หมายถึง เปรียบเสมือนตัวแทนที่สร้างขึ้นเพื่ออธิบายพฤติกรรม หรือลักษณะบางประการของสิ่งที่เป้นจริงอย่างหนึ่ง^๒

เยาวดี วิบูลย์ศรี กล่าวว่ารูปแบบ หมายถึง บุคคลใดบุคคลหนึ่งได้ถ่ายทอดความคิด ความเข้าใจ ตลอดจนจิตนาการของคนที่มีต่อปรากฏการณ์ หรือเรื่องราวใดๆ ให้ปรากฏในลักษณะของการสื่อสารในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง รูปแบบจึงเป็นแบบจำลองในลักษณะเลียนแบบ หรือเป็นตัว

^๑ถวัลย์รัฐ วรเทพพิพิพษ์, การกำหนดและวิเคราะห์นโยบายสาธารณะ: ทฤษฎีและการประยุกต์ใช้, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เสมาธรรม, ๒๕๔๐), หน้า ๒๑ – ๒๓.

^๒สวัสดี สุคนธรังสี, “โมเดลการวิจัย:ทางการบริหาร”, พัฒนบริหารศาสตร์ , (๒ เมษายน ๒๕๒๐), หน้า ๒๐๖.

แบบที่ใช้เป็นแบบอย่างเป็นแผนผังหรือแบบแผนของการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งต่อเนื่องด้วยความสัมพันธ์เชิงระบบ^๓

อุทัย บุญประเสริฐ กล่าวว่ารูปแบบ หมายถึง สิ่งที่แสดงโครงสร้างของความเกี่ยวข้องระหว่างชุดของ ปัจจัยหรือตัวแปรต่าง ๆ หรือองค์ประกอบที่สำคัญในเชิงความสัมพันธ์หรือเหตุผลซึ่งกันและกัน เพื่อช่วยเข้าใจข้อเท็จจริงหรือปรากฏการณ์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะหรือสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบที่สำคัญ ๆ ในเรื่องหนึ่งเรื่องใดโดยเฉพาะ^๔

DAGood ได้มีผู้รวบรวม ความหมายของรูปแบบหรือแบบจำลอง (Model) ไว้ ๔ อย่าง คือ

๑. เป็นแบบอย่างของสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อเป็นแนวทางในการสร้างหรือทำซ้ำ
๒. เป็นตัวอย่างสำหรับการเลียนแบบ เช่น ตัวอย่างในการออกเสียงภาษาต่างประเทศ เพื่อให้ผู้เรียนได้เลียนแบบ
๓. เป็นแผนภาพหรือภาพ ๓ มิติที่เป็นตัวแทนของสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือหลักการ หรือแนวคิด
๔. เป็นชุดของปัจจัยหรือองค์ประกอบ หรือตัวแปรที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน รวมตัวเป็นตัวประกอบและเป็นสัญลักษณ์ทางระบบสังคม อาจเขียนเป็นสูตรทางคณิตศาสตร์หรือบรรยายด้วยภาษาก็ได้^๕

สรุปได้ว่า รูปแบบ หมายถึง สิ่งที่สร้างหรือพัฒนาขึ้นจากแนวคิด ทฤษฎีที่ได้ศึกษามาของผู้สร้างเองเพื่อถ่ายทอดความสัมพันธ์ขององค์ประกอบ โดยใช้สื่อที่ทำให้เข้าใจได้ง่ายและกระชับถูกต้อง และสามารถตรวจสอบเปรียบเทียบกับปรากฏการณ์จริงได้เพื่อช่วยให้ตนเองและคนอื่นสามารถเข้าใจได้ชัดเจนขึ้น

๒.๑.๒ ประเภทของรูปแบบ

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับประเภทของรูปแบบ นั้นมีนักวิชาการกล่าวไว้ดังต่อไปนี้

Keeves กล่าวว่าประเภทของรูปแบบมีหลายประเภทด้วยกันซึ่งนักวิชาการด้านต่าง ๆ ก็ได้จัดแบ่งประเภทต่างกันออกไป สำหรับรูปแบบทางการศึกษาและสังคมศาสตร์นั้น ได้แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ^๖

๑. Analogue Model เป็นรูปแบบที่ใช้การอุปมาอุปมัยเทียบเคียงปรากฏการณ์ซึ่งเป็นรูปธรรมเพื่อสร้างความเข้าใจในปรากฏการณ์ที่เป็นนามธรรม เช่น รูปแบบในการทำนายจำนวนนักเรียนที่จะเข้าสู่ระบบโรงเรียน ซึ่งอนุมานแนวคิดมาจากการเปิดน้ำเข้าและปล่อยน้ำออกจากถัง

^๓เยาวดี วิบูลย์ศรี, การวัดผลและการสร้างแบบสอบสัมฤทธิ์, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๕.

^๔อุทัย บุญประเสริฐ, “ตัวแบบหุ่นจำลอง แบบจำลองหรือโมเดล”, วารสารครุศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖), หน้า ๓๑.

^๕C. V. Good, *Dictionary of education*. (New York : McGraw – Hill, 1973), p. 25.

^๖P. J. Keeves, (1988), *Educational research methodology and measurement : An international handbook*. Oxford, (England : Pergamon Press, 1988), p. 56.

นักเรียนที่จะเข้าสู่ระบบเปรียบเทียบได้กับน้ำที่เปิดออกจากถัง ดังนั้นนักเรียนที่คงอยู่ในระบบจึงเท่ากับนักเรียนที่เข้าสู่ระบบลบด้วยนักเรียนที่ออกจากระบบ เป็นต้น

๒. Semantic Model เป็นรูปแบบที่ใช้ภาษาเป็นสื่อในการบรรยายหรืออธิบายปรากฏการณ์ที่ศึกษาด้วยภาษา แผนภูมิ หรือรูปภาพ เพื่อให้เห็นโครงสร้างทางความคิด องค์ประกอบ และความสัมพันธ์ขององค์ประกอบของปรากฏการณ์นั้นๆ

๓. Mathematical Model เป็นรูปแบบที่ใช้สมการทางคณิตศาสตร์เป็นสื่อในการแสดงความสัมพันธ์ของตัวแปรต่างๆ รูปแบบประเภตินี้นิยมใช้กันทั้งในสาขาจิตวิทยาและศึกษาศาสตร์ รวมทั้งการบริหารการศึกษาด้วย

๔. Causal Model เป็นรูปแบบที่พัฒนามาจากเทคนิคที่เรียกว่า Path Analysis และหลักการสร้าง Semantic Model โดยการนำเอาตัวแปรต่างๆ มาสัมพันธ์กันเชิงเหตุและผลที่เกิดขึ้น เช่น The Standard Deprivation Model ซึ่งเป็นรูปแบบที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างสภาพทางเศรษฐกิจสังคมของบิดา มารดา สภาพแวดล้อมทางการศึกษาที่บ้าน และระดับสติปัญญาของเด็ก เป็นต้น

Schwirian เป็นนักนิเวศวิทยาคนสำคัญได้แบ่งประเภทของรูปแบบด้วยการอธิบายลักษณะจากลักษณะของเมืองออกเป็นรูปแบบที่อธิบายโดยลักษณะพื้นที่และรูปแบบที่อธิบายโดยลักษณะของประชากรรูปแบบที่ใช้ในการอธิบายโดยพื้นที่นั้นมีจุดมุ่งหมายในการบรรยายลักษณะของเมืองว่ามีลักษณะเช่นไร เช่น Concentric Zone Model และ Social Area Analysis Model เป็นต้น สำหรับรูปแบบที่ใช้อธิบายคุณลักษณะของประชากรเมืองนั้น เป็นรูปแบบที่เสนอแนวคิดในการอธิบายเกี่ยวกับลักษณะของประชากรเมืองต่างๆ เช่น Residential Segregation Model เป็นต้น^๗

สรุปได้ว่า รูปแบบมีหลายประเภท เช่น รูปแบบทางการศึกษาและสังคมศาสตร์ ได้แบ่งออกเป็น รูปแบบที่ใช้การอุปมาอุปไมยเทียบเคียงปรากฏการณ์ซึ่งเป็นรูปธรรมเพื่อสร้างความเข้าใจในปรากฏการณ์ที่เป็นนามธรรม รูปแบบที่ใช้ภาษาเป็นสื่อในการบรรยายหรืออธิบายปรากฏการณ์ที่ศึกษาด้วยภาษา แผนภูมิ รูปภาพ รูปแบบที่ใช้สมการทางคณิตศาสตร์เป็นสื่อในการแสดงความสัมพันธ์ของตัวแปรต่างๆ และรูปแบบที่นำเอา ตัวแปรต่างๆ มาสัมพันธ์กันเชิงเหตุและผลที่เกิดขึ้น เป็นต้น

๒.๒ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหารจัดการ

จากการศึกษาค้นคว้าเอกสารที่เกี่ยวข้องได้มีผู้ให้ความหมายเกี่ยวกับการบริหารจัดการไว้ดังนี้

๒.๒.๑ ความหมายเกี่ยวกับการบริหารจัดการ

^๗ J. W. Bardo & J.J.Hartman, Urban society : A systematic introduction, (New York : F. E. Peacock, 1982), pp. 70 – 72.

การจัดการ คือ การที่ผู้จัดการและผู้ปฏิบัติงานต้องวางแผนและดำเนินงานให้เป็นไปตามที่กำหนดไว้ โดยต้องมีการกำหนดวิสัยทัศน์ พันธกิจ นโยบาย เป้าหมายและกลยุทธ์ ที่ชัดเจนในการดำเนินงานขององค์กร^๙

ราชบัณฑิตยสถาน ให้นิยามคำว่า “การจัดการ” ไว้ว่า สังกิจควบคุมงาน^{๑๐}

ส่วนในภาษาอังกฤษตรงกับคำว่า “Management” มีคำนิยามไว้ว่า “Management or being managed ; administration of business concerns or public undertaking ; persons engaged in this”^{๑๐}

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวว่า การบริหาร หมายถึง การทำงาน ให้สำเร็จโดยอาศัยผู้อื่น เมื่อว่าตามคำนิยามนี้ การบริหารในพระพุทธศาสนาเริ่มมีขึ้นเป็นรูปธรรม สองเดือนนับจากวันที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ นั่นคือวันอาสาฬหบูชา เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเทศนาเป็นครั้งแรกแก่พระปัญจวัคคีย์ ซึ่งทำให้เกิดพระสังฆรัตนะขึ้น เมื่อมีพระสังฆรัตนะ เป็นสมาชิกใหม่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาอย่างนี้ พระพุทธเจ้าก็ต้องบริหารคณะสงฆ์^{๑๑}

พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี (ว.วชิรเมธี) กล่าวว่า ผู้บริหารงานที่ดีจะต้องมีวิธีการบริหารงานที่จะทำให้ชนะใจลูกน้อง ธรรมะสำหรับผู้บริหารงาน คือ จะต้องมีความหนักแน่นมั่นคง และสามารถเป็นเสาหลักในการสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ลูกน้องได้ มีความสามารถในการแบ่งงานให้ลูกน้องทำตามความชำนาญของแต่ละบุคคลและรู้จักกระจายอำนาจให้แก่ลูกน้องได้ช่วยแบ่งเบาภาระของตนเอง ดังนั้น ผู้บริหารงานที่ดีจึงเป็นผู้ที่คอยดูแลภาพรวมในการทำงานของบุคคลในองค์กร^{๑๒}

สิริภพ เหล่าลาภะ กล่าวถึงความหมายของการบริหารไว้ ๒ นัย คือ ๑) คำว่า บริหาร มาจากภาษาบาลีว่า บริหาร มาจากศัพท์ว่า บริ แปลว่า รอบ และ หร ธาตุในความนำไป ดังนั้น คำว่า บริหาร จึงแปลว่า นำไปโดยรอบ อีกสำนวนหนึ่ง คำว่า บริหาร แปลว่า อ้อมหนี, หลีกหนี, หลบหนี ดังในประโยคภาษาบาลีว่า “ปญฺหิ บริหริตฺ สมฺตฺโล” แปลว่า ผู้สามารถเพื่อการอ้อมหนี หลีกหนี หลบ ซึ่งปัญหา หรือแปลว่า ผู้สามารถบริหารปัญหา และนำปัญหาไปโดยรอบ หรือกำจัดปัญหาให้หมดสิ้นไป ๒) คำว่า บริหาร แปลมาจากภาษาอังกฤษ ว่า Administer และ Administration แปลความหมาย คือ การปกครอง ดำเนินการ อำนาจการ จัดการ ส่งเสริม และบำรุง^{๑๓}

ปีเตอร์ เอฟ ดรักเกอร์ (Peter F. Drucker) กล่าวว่า การบริหาร คือ ศิลปะในการทำงานให้บรรลุเป้าหมายร่วมกับผู้อื่น ภายในสภาพองค์กรนั้นๆ ทฤษฎีการด้านบุคคลจะเป็น

^๙พะยอม วงศ์สารศรี, **องค์การและการจัดการ**, (กรุงเทพมหานคร : พรานนกการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๓๖.

^{๑๐}ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนามมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔๘.

^{๑๑}R.E. Allen cd, **The Oxford Dictionary of Current English**, (Great Britain, Oxford University Press, 1985), p 445.

^{๑๒}พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **พุทธวิธีบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๓.

^{๑๓}พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี (ว.วชิรเมธี), **คนสำราญงานสำเร็จ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, ๒๕๕๐), หน้า ๒๕-๓๒.

^{๑๔}สิริภพ เหล่าลาภะ, **พุทธศาสตร์การเมือง**, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๐.

ทรัพยากรหลักขององค์การที่เข้ามาร่วมกันทำงานในองค์การ ซึ่งคนเหล่านี้จะเป็นผู้ใช้ทรัพยากรด้าน วัสดุอื่นๆ เครื่องจักร อุปกรณ์ วัตถุดิบ เงินทุน รวมทั้งข้อมูลสนเทศต่างๆ เพื่อผลิตสินค้าหรือบริการ ออกจำหน่ายและตอบสนองความพอใจให้กับสังคม^{๑๔}

สรุปได้ว่า การบริหาร หมายถึง การนำเอาศาสตร์และศิลป์มาประยุกต์ใช้ให้เข้ากับการ จัดการเพื่อให้เป็นกระบวนการจนบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยอาศัย ปัจจัยต่างๆ ได้แก่ คน เงิน วัสดุสิ่งของ เทคโนโลยีสมัยใหม่ และวิธีปฏิบัติงานเป็นอุปกรณ์ในการ ดำเนินงาน โดยที่ศาสตร์ คือ ความรู้ ความสามารถของผู้บริหาร ส่วนศิลป์ คือ ประสบการณ์จากการ ทำงานและทักษะของผู้บริหารแต่ละคนที่จะนำหลักการและทฤษฎีไปปรับหรือประยุกต์ใช้ให้ เหมาะสมกับสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมได้ อย่างไรก็ตาม การบริหาร มิได้อาศัยปัจจัยส่วนบุคคลของผู้ บริหารเป็นสำคัญเท่านั้น ยังต้องอาศัยปัจจัยส่วนอื่นๆ ด้วยโดยเฉพาะ การทำงานร่วมกันอย่างเป็น ทีมของกลุ่มคน อาศัยความร่วมมือร่วมใจของทีมงาน หรือบุคลากรในทุกระดับขององค์กรนั้น เป็น สำคัญด้วยจึงจะทำให้เกิดประสิทธิภาพในการบริหารอย่างแท้จริง

๒.๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการ

การบริหารจัดการโดยทั่วไป จะมีลักษณะเป็นกระบวนการวิธี หรือเป็นการกำหนดขั้นตอน ในการปฏิบัติงาน หรือเป็นลำดับรายการในการบริหาร ซึ่งในการบริหารนั้น จะต้องมียุทธศาสตร์ การ ก่อนหลังจากจะต้องทำอะไรก่อนและต่อไปจะทำอะไร ซึ่งจัดว่าเป็นหลักเกณฑ์วิธีการทาง วิทยาศาสตร์ (Scientific Management) กระบวนการบริหารจะกำหนดขอบเขตและหน้าที่ตาม ขั้นตอนต่างๆ ไว้อย่างชัดเจน

คณาจารย์ภาควิชาบริหารรัฐกิจ มหาวิทยาลัยรามคำแหง ได้กล่าวถึงแนวคิดของ เฮนรี ฟาโยล (Henry Fayol) นักวิชาการเหมืองแร่ชาวฝรั่งเศส ผู้เป็นต้นกำเนิดในการเสนอองค์ประกอบมูล ฐานของการบริหารแบบกระบวนการ ๕ ประการ ที่เรียกว่า POCCC ไว้ดังนี้^{๑๕}

๑.การวางแผน (Planning) หมายถึง การสร้างทางเลือกหรือแนวทางดำเนินการไว้ ล่วงหน้า เพื่อใช้ในการตัดสินใจในอนาคต

๒.การจัดองค์การ (Organizing) หมายถึง การกำหนดโครงสร้างหน่วยงานและระบุ หน้าที่โดยการผสมผสานระหว่างวัตถุ คน และเงิน

๓.การบังคับบัญชา (Commanding) หมายถึง การทำให้เกิดการดำเนินงานตามที่ได้ มีการกำหนดไว้ ซึ่งการบังคับบัญชาที่ดีนั้นจะต้องมีการติดต่อสื่อสาร ๒ ทาง กล่าวคือการยอมให้ ผู้ใต้บังคับบัญชาสามารถแสดงความคิดเห็นได้

๔.การประสานงาน (Coordinating) หมายถึง การรวมความพยายามของ ผู้ปฏิบัติงานและช่วยสนับสนุนให้เกิดการติดต่อสื่อสารระหว่างกัน เพื่อให้การทำงานสำเร็จ

^{๑๔}Peter F. Drucker อ้างใน สมพงษ์เกษมสิน, การบริหาร, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓), หน้า ๖.

^{๑๕}คณาจารย์ภาควิชาบริหารรัฐกิจ, สรุปเนื้อหาวิชาทฤษฎีองค์การ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๙), หน้า ๙.

๕. การควบคุม (Controlling) การติดตามการดำเนินงานให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่กำหนด

ทองหล่อ เดชไทย ได้กล่าวถึง การบริหารเป็นการจัดการอย่างมีระเบียบแบบแผน เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด และทำให้งานดำเนินไปอย่างราบรื่น บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ด้วยความร่วมมือของกลุ่มบุคคล และยังเสนอว่า “การบริหาร” และ “การจัดการ” นั้นบางครั้งอาจให้แทนกันได้เนื่องจากเป็นกิจกรรมที่หวังผลขั้นสุดท้ายอย่างเดียวกัน คือ ความสำเร็จของงาน “การบริหาร” ใช้มากในการบริหารรัฐกิจ ส่วน “การจัดการ” ใช้มากในทางธุรกิจหรืออาจกล่าวว่า “การบริหาร” มุ่งเน้นที่การกำหนดนโยบายและการวางแผน ส่วน “การจัดการ” เป็นการนำนโยบายและแผนไปดำเนินให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ตั้งไว้^{๑๖}

สมคิด บางโม ได้อธิบายองค์ประกอบของการบริหารที่สำคัญและมีความจำเป็นต่อองค์การ ดังนี้

๑. วัตถุประสงค์ที่แน่นอน กล่าวคือ จะต้องรู้ว่า จะดำเนินการไปทำไม เพื่ออะไร และต้องการอะไรจากการดำเนินการ เช่น ต้องมีวัตถุประสงค์ในการให้บริการหรือในการผลิตต้องรู้ว่า จะผลิตเพื่อใคร ต้องการผลตอบแทนเช่นใด ถ้าหาไม่มีเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์แล้วก็ไม่มีความหมายที่จะบริหารการดำเนินงานต่างๆ จะไม่มีผลสำเร็จเพราะไม่มีเป้าหมายกำหนดไว้อย่างแน่นอน

๒. ทรัพยากรในการบริหาร ได้แก่ วัตถุและเครื่องใช้เพื่อประกอบการดำเนินงานรวมไปถึงความสามารถในการจัดการ ทรัพยากรในการบริหาร ได้แก่ ๔Ms คือ มนุษย์ (Man) เงิน (Money) วัสดุอุปกรณ์ (Material) และความสามารถในการจัดการ (Management) หรือ ๖ Ms ที่มีเครื่องจักร (Machine) และตลาด (Market) เพิ่มเข้ามาซึ่งในปัจจุบันมีความจำเป็นมากขึ้น

๓. มีการประสานงานระหว่างกันหรือเรียกได้ว่ามีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน กล่าวคือ เป้าหมายและวัตถุประสงค์รวมทั้งทรัพยากรในการบริหารทั้ง ๔Ms หรือ ๖Ms ดังกล่าว จะต้องมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันและเกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน หรือกล่าวได้ว่าจะต้องมีระบบของการทำงานร่วมกัน และที่เกิดขึ้นจริงๆ ด้วยการนำปัจจัยทั้งหลายเบื้องต้นมาไว้รวมกันแล้วไม่เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ไม่เกิดความสัมพันธ์ ระหว่างกัน การบริหารก็จะไม่เกิดขึ้น

๔. ประสิทธิภาพและประสิทธิผล ในการบริหารงานนั้นสิ่งที่วัดผลสำเร็จของงานว่า บรรลุเป้าหมายของวัตถุประสงค์ขององค์การก็คือ ประสิทธิภาพขององค์การ หมายถึงความสามารถขององค์การ ในอันที่จะบริหารงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ขององค์การในการใช้ทรัพยากรขององค์การที่มีอยู่อย่างสิ้น โดยเปรียบเทียบกับปัจจัยนำเข้าและค่าใช้จ่ายกับปัจจัยนำออกและรายได้ขององค์การ^{๑๗}

สมยศ นาวิการ ได้ให้ความหมายของการบริหารเชิงกลยุทธ์ หมายถึง การตัดสินใจและการบริหารที่มีผลกระทบต่อผลการดำเนินงานระยะยาวขององค์การประกอบการกำหนดกลยุทธ์

^{๑๖} ทองหล่อ เดชไทย, **หน่วยที่ ๑ แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารสาธารณสุข**, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๕), หน้า ๕.

^{๑๗} สมคิด บางโม, **การบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๕), หน้า ๖๒ - ๖๓.

และการควบคุมกลยุทธ์ จะมุ่งตรวจสอบ ประเมินโอกาสและอุปสรรคภายในสภาพแวดล้อมภายนอก และมุ่งตรวจสอบประเมินจุดอ่อนและจุดแข็ง อุปสรรคภายใน สภาพแวดล้อมภายในบริษัท^{๑๘}

สุพิน เกชาคุปต์ ได้กล่าวถึง การบริหารแบบมีส่วนร่วม (Participation Management) เป็นแนวทางการบริหาร ที่เปิดโอกาสให้พนักงานเข้ามามีส่วนร่วมในการคิด การวางแผน และการตัดสินใจในงานต่างๆ ที่เขามีส่วนรับผิดชอบอยู่ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมขององค์การทำให้พนักงานเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของ มีส่วนได้ส่วนเสียกับการดำเนินงานต่างๆ ขององค์การใดที่ใช้นโยบายการบริหารแบบนี้เป็นการแสดงให้เห็นว่าฝ่ายบริหารเห็นความสำคัญของพนักงาน ที่มีต่อความสำเร็จขององค์การ ทำให้เกิดความรู้สึกที่ดี มีความภูมิใจ และรับผิดชอบต่องานอย่างเต็มที่ ซึ่งเป็นการจูงใจในการทำงานที่ดีวิธีหนึ่ง^{๑๙}

สรุปได้ว่า แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารนั้น จะครอบคลุมถึงหน้าที่ในการบริหาร อันประกอบด้วย การวางแผน การจัดการ การสั่งการหรือการมอบหมายงาน การประสานงาน การรายงาน และการงบประมาณ นอกจากนี้องค์ประกอบที่สำคัญของการบริหาร จะประกอบด้วย วัตถุประสงค์ที่แน่นอน ทรัพยากรในการบริหาร มีความประสานระหว่างกัน และประสิทธิภาพ ประสิทธิผลในการบริหารงาน ซึ่งแนวคิดเหล่านี้จะครอบคลุมไปถึง การบริหารแบบมีส่วนร่วม และการบริหารเชิงกลยุทธ์

๒.๒.๓ ทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหารจัดการ

นักวิชาการที่มีชื่อเสียงหลายท่านได้คิดค้นการบริหารงานออกมาเป็นทฤษฎีที่เราหลายคนหลายท่านได้ศึกษาแล้วสามารถนำไปปฏิบัติได้จริงและทำให้การทำงาน ประสบผลสำเร็จมาแล้วหลายหน่วยงาน ในแต่ละท่านจะรูปแบบที่ไม่เหมือนกันและบางท่านอาจจะมีรูปแบบของทฤษฎีที่เหมือนกันดังที่ได้ศึกษามาดังนี้

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวถึง การบริหารเป็นวิธีการทำให้งานสำเร็จโดยอาศัยผู้อื่น (Getting things done through other people) และกล่าวว่าหน้าที่ของผู้บริหารเป็นกรอบในการพิจารณาของผู้บริหารให้สำเร็จ มี ๕ ประการ ตามคำย่อภาษาอังกฤษว่า “POSDC” ดังนี้ คือ^{๒๐}

๑. P คือ Planning หมายถึง การวางแผน เป็นการกำหนดแนวทางการดำเนินงาน เพื่อความสำเร็จที่จะตามมาในอนาคต ผู้บริหารที่ดีต้องมีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลเพื่อกำหนดทิศทางขององค์กร

๒. O คือ Organizing หมายถึง คือ การจัดการ เป็นการกำหนดโครงสร้างความสัมพันธ์ของสมาชิกและสายบังคับบัญชาภายในองค์กร มีการแบ่งงานกันทำ และการกระจายอำนาจ

^{๑๘} สมยศ นาวิการ, **การบริหารเชิงกลยุทธ์**, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๒.

^{๑๙} สุพิน เกชาคุปต์, **การจัดการปฏิบัติงาน**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๙๒ – ๙๓.

^{๒๐} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **พุทธวิธีบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๓ – ๕.

๓. S คือ Staffing หมายถึง งานบุคลากร เป็นการสรรหาบุคลากรใหม่ การพัฒนาบุคลากรและการใช้คนให้เหมาะสมกับงาน

๔. D คือ Directing หมายถึง การอำนวยการ เป็นการสื่อสารเพื่อให้เกิดการดำเนินการตามแผน ผู้บริหารต้องมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีและต้องมีภาวะผู้นำ

๕. C คือ Controlling หมายถึง การกำกับดูแล เป็นการควบคุมคุณภาพของการปฏิบัติงานภายในองค์กร รวมทั้งกระบวนการแก้ปัญหาภายในองค์กร

ธงชัย สันติวงษ์ ได้นำหลักการงานของ เฟรดริก ดับเบิลยู. เทเลอร์ (Frederick W. Taylor) บิดาแห่งการบริหารที่มีหลักเกณฑ์ได้พัฒนาการบริหารที่มีหลักเกณฑ์ซึ่งมีพื้นฐานอยู่ในหลักการ (Principles) ที่สำคัญ ๔ ประการ คือ^{๒๑}

๑. ต้องมีการคิดค้นและกำหนดวิธีที่ดีที่สุด (One Best Way) สำหรับงาน แต่ละอย่างคือ ต้องมีการกำหนดวิธีการทำงานที่ดีที่สุดที่ช่วยให้สามารถทำงานเสร็จลงไปด้วยดีตามวัตถุประสงค์มาตรฐานของงานจะต้องมีการจัดวางเอาไว้ โดยมีหลักเกณฑ์ที่ได้พิสูจน์มาแล้วว่าเป็นวิธีที่ดีที่สุดจริง และในเวลาเดียวกันการจ่ายผลตอบแทนแบบจูงใจต่างๆ ก็จ่ายให้ตามผลผลิตทั้งหมด

๒. ต้องมีคัดเลือกและพัฒนาคนงาน โดยตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่าของการรู้จักงานให้เหมาะสมสอดคล้องกับคนงาน นอกจากนี้ต้องมีการอบรมคนงานให้รู้จักวิธีการทำงานที่ถูกวิธีด้วย และในการคัดเลือกคนงานจะต้องมีการพิจารณาเป็นพิเศษที่จะให้ได้คนที่มีคุณสมบัติที่ดีที่สุดตรงตามงานที่จะให้ทำ

๓. ด้วยวิธีการพิจารณาอย่างรอบคอบเกี่ยวกับวิธีการทำงาน ควบคู่กับการพิจารณาคนงานนี้ คนงานจะไม่คัดค้านต่อวิธีการใหม่ที่ได้กำหนดขึ้น เพราะโดยหลักเหตุผลคนงานทุกคนจะเห็นจริงถึงโอกาสที่เขาจะได้รับรายได้สูงขึ้นจากการทำงานถูกวิธีที่จะช่วยให้ได้ผลผลิตสูงขึ้น

๔. การประสานร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดระหว่างผู้บริหารและ คนงาน ฝ่ายบริหารควรจะได้ประสานอย่างใกล้ชิดเป็นประจำกับคนงานที่เป็นผู้ปฏิบัติงาน แต่ต้องไม่ใช่โดยการลงมือปฏิบัติงานที่ควรจะเป็นงานของคนงานเท่านั้น จากหลักการดังกล่าว พบว่าวิธีการต่างๆ ล้วนแต่เป็นวิธีการที่มีหลักเกณฑ์ตามหลักวิทยาศาสตร์ ทำให้เกิดทฤษฎีการบริหารขึ้นมาและได้เสนอแนะว่าผู้บริหารต้องมีบทบาทเป็นจุดกลางของปัญหาและความสำเร็จของกลุ่มที่จะต้องรับผิดชอบนำเอาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประสิทธิภาพของกลุ่มมาคิดวิเคราะห์และปรับปรุงหาทางออกให้ได้เป็นผลดีที่สุดสำหรับกลุ่ม ให้ดีขึ้นและมากขึ้นเรื่อยๆ

ศิรวัชรณ เสรีรัตน์ และคนอื่นๆ ได้กล่าวถึงทฤษฎีของ เฮนรี ฟาโยล (Henry Fayol) ว่าได้กำหนดหลักการในการบริหารจัดการขึ้น ๑๔ ประการเป็นส่วนประกอบสำคัญในการเพิ่มประสิทธิภาพของกระบวนการบริหารจัดการ ดังนี้^{๒๒}

^{๒๑}ธงชัย สันติวงษ์, **องค์การและการบริหาร**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๓), หน้า ๔๗ - ๔๘.

^{๒๒}ศิรวัชรณ เสรีรัตน์ และคนอื่นๆ, **ทฤษฎีองค์การ : ฉบับมาตรฐาน**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสาร, ๒๕๔๕), หน้า ๖๘ - ๖๙.

๑. การแบ่งงานกันทำ (Division of Labor) เฮนรี ฟาโยล ได้เสนอว่า คนงานควร จะได้รับการมอบหมายหน้าที่ให้ปฏิบัติมากขึ้น หรือได้รับการกระตุ้นให้มีความรับผิดชอบ ในผลลัพธ์ ของงานมากขึ้น ซึ่งหลักการนี้จะสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในองค์การยุคปัจจุบันได้

๒. อำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบ (Authority and Responsibility) แวปเบอร์ และเฮนรี ฟาโยล ได้ให้ความสำคัญของอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบ อำนาจหน้าที่แบบเป็นทาง การของแวปเบอร์จะได้มาจากตำแหน่งหน้าที่ของผู้บริหารในสายการบังคับบัญชา ส่วนอำนาจหน้าที่ แบบไม่เป็นทางการจะได้รับจากความชำนาญงานของบุคคล (Expertise) ความรู้ทางด้านเทคนิค (Technical Knowledge) ความมีคุณค่าทางศีลธรรม (Moral Worth) และความสามารถในการ นำ (Leading) และสร้างความผูกพันกับผู้ใต้บังคับบัญชา ตลอดจนเน้นว่าอำนาจหน้าที่และความ รับผิดชอบควรอยู่คู่กัน

๓. การมีผู้บังคับบัญชาคนเดียว (Unity of Command) ฟาโยล กล่าวว่าคำสั่งสอง คำสั่ง (Dual Command) อาจก่อให้เกิดปัญหาในการทำงาน เช่น การรายงานจะมีความเกี่ยวข้องใน เมื่อผู้ควบคุมสองคนได้ให้คำสั่งกับผู้ใต้บังคับบัญชาเพียงคนเดียว ทำให้เกิดการสับสนในบาง สถานการณ์ คำสั่งสองคำสั่งนี้ทำให้เกิดความยุ่งยากแก่ผู้บังคับบัญชา และทำให้เกิดการสับสนใน ลำดับชั้นของอำนาจหน้าที่แบบเป็นทางการ (Formal Hierarchy of Authority) การประเมินอำนาจ หน้าที่และความรับผิดชอบของผู้บริหารในระบบผู้บังคับบัญชาสองคนจะเป็นการยาก และผู้บริหาร จะไม่สนใจในความรู้สึกของผู้ใต้บังคับบัญชา มักจะโกรธและอาจไม่ให้ความร่วมมือในอนาคต ถ้าผู้ใต้บังคับบัญชาไม่เชื่อฟัง

๔. สายการบังคับบัญชาตามอำนาจหน้าที่ (Line of Authority) เป็นสายการบังคับ บัญชาจากผู้บริหารในระดับบนสู่ผู้ปฏิบัติงานในระดับล่างขององค์การ ความสัมพันธ์ของการจำกัด ความยาวของสายการบังคับบัญชา โดยการควบคุมจำนวนของระดับในลำดับชั้นของการบริหาร จัดการ จำนวนที่ดีที่สุดของลำดับชั้นการบังคับบัญชา (Hierarchy) คือความยาวของการติดต่อสื่อสาร ระหว่างผู้บริหารระดับสูงและพนักงานระดับล่าง รวมถึงความล่าช้าใน การวางแผน (Planning) และ การจัดการองค์การ (Organizing) ซึ่งการจำกัดจำนวนของระดับชั้นการบังคับบัญชาให้น้อยลงจะทำ ให้ปัญหาในการติดต่อสื่อสารลดลง และองค์การจะมีการปฏิบัติงานที่รวดเร็วและมีความยืดหยุ่นมาก ขึ้นภายในองค์การได้มีการแบ่งแยกแผนกต่างๆ ซึ่งแต่ละแผนกจะมีระดับชั้นการบังคับบัญชาโดย ผู้บริหารในระดับกลางและระดับต้นของสาย การบังคับบัญชาแต่ละแผนก ต้องมีปฏิสัมพันธ์กับ ผู้จัดการในระดับเดียวกันในแผนกอื่นๆ ซึ่งปฏิสัมพันธ์นี้ช่วยในการตัดสินใจให้เร็วขึ้น เนื่องจาก ผู้บริหารจะรู้จักบุคคลอื่น และรู้วิธีการในการแก้ปัญหาเพิ่มมากขึ้น สำหรับการทำงานข้ามแผนกหรือ การทำงานข้ามสายนั้นเป็นการสร้างทีมงานข้ามสาย ซึ่งสามารถควบคุมโดยผู้นำของแต่ละทีม

๕. การรวมอำนาจ (Centralization) เป็นการรวมอำนาจของการบังคับบัญชาไว้ ที่ผู้บริหารระดับสูงขององค์การ ซึ่งอำนาจหน้าที่จะไม่ได้รวมไว้ที่ผู้บริหารระดับสูงของสาย การบังคับ บัญชา แต่เป็นการกำหนดว่า ควรมีการรวมอำนาจไว้ที่ผู้บริหารระดับสูงเท่าไร อย่างไร และมีการ กระจายอำนาจให้กับผู้ใต้บังคับบัญชาและคนงานในระดับล่างอย่างไร สิ่งนี้ถือว่ามีความสำคัญ เนื่องจากว่าจะมีผลกระทบต่อพฤติกรรมของพนักงานในทุกๆระดับขององค์การ

๖. การมีเป้าหมายเดียวกัน (Unity of Direction) เป็นการออกแบบหรือกำหนดแผนในการปฏิบัติงานของผู้บริหารและคนงานที่ใช้ทรัพยากรขององค์การ องค์การใดที่ไม่มีการวางแผนจะทำให้ขาดประสิทธิภาพและขาดประสิทธิผล ซึ่งจะไม่มีการมุ่งไปสู่กิจกรรม ของกลุ่มหรือกิจกรรมของบุคคล แต่การวางแผนจะเริ่มที่ผู้บริหารระดับสูงทำงานเป็นทีมร่วมกับกลยุทธ์ขององค์การ ซึ่งจะต้องมีการติดต่อกับผู้บริหารในระดับกลางที่มีส่วนในการตัดสินใจว่า จะใช้ทรัพยากรขององค์การอย่างไรเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามกลยุทธ์ หลักการในข้อนี้ ยึดหลักว่า กิจกรรมของแต่ละกลุ่มต้องมีจุดหมายและแผนเดียวกัน

๗. หลักความเสมอภาค (Equity) ความเสมอภาคคือ ความเป็นธรรม (Justice) ความยุติธรรม (Impartiality) และความเหมาะสม (Fairness) สำหรับสมาชิกทุกคนภายในองค์การซึ่งในปัจจุบันพนักงานมีความต้องการความเสมอภาคมากขึ้นเป็นการจัดการที่ใช้หลักความเท่าเทียมกัน

๘. การออกคำสั่ง (Order) วิธีการจัดการซึ่งอยู่ในตำแหน่งนั้นในการจัดหาเพื่อให้องค์การได้รับประโยชน์สูงสุด และเป็นการจัดทำงานให้แก่พนักงานโดยใช้ผังองค์การ (Organization Chart) เพื่อแสดงให้เห็นถึงตำแหน่งและหน้าที่ของพนักงานแต่ละคน และเป็นการชี้ชัดว่าตำแหน่งของพนักงานแต่ละคนอาจจะมีการเลื่อนขั้นได้ในอนาคต การวางแผนเกี่ยวกับอาชีพได้รับความสนใจมากขึ้นในองค์การยุคปัจจุบัน เนื่องจากทรัพยากรมนุษย์ถือว่า มีความจำเป็นที่จะต้องให้การฝึกอบรม (Training) และการพัฒนากำลังแรงงาน (Developing) โดยองค์การจะกำหนดตำแหน่งหน้าที่สำหรับคนทุกคน และทุกคนจะเข้าใจตำแหน่งหน้าที่ ของตน

๙. ความคิดริเริ่ม (Initiative) เป็นความสามารถของบุคคลในการกระทำสิ่ง ต่างๆ โดยปราศจากการสั่งการจากผู้บังคับบัญชา ผู้บริหารจะต้องกระตุ้นให้พนักงานมีความคิดริเริ่มซึ่งความคิดริเริ่มนี้นับถือว่าเป็นจุดแข็งขององค์การ เนื่องจากจะสามารถสร้างนวัตกรรมใหม่ๆ ได้ผู้บริหารมีความต้องการทักษะ (Skill) และไหวพริบ (Tact) เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างองค์การและความต้องการของพนักงาน และความสามารถ (Ability) จะทำให้เกิดความสมดุล ซึ่งเป็นสิ่งที่ชี้วัดความสามารถของผู้บริหารระดับสูงในการพัฒนาและการบริหารงาน

๑๐. ความมีระเบียบวินัย (Discipline) เป็นการมุ่งให้ความสำคัญเกี่ยวกับเรื่อง การเชื่อฟัง (Obedience) อำนาจ (Power) การใช้กฎบังคับ (Application) และลักษณะของการแสดงความนับถือออกมา สำหรับอำนาจของผู้บังคับบัญชา ความมีระเบียบวินัยเป็นบุคลิกลักษณะที่เกี่ยวข้องกับผู้บริหารหลายๆ คนที่สามารถสร้างความน่าเชื่อถือให้แก่ผู้ปฏิบัติงานทั้งหมด และทำงานอย่างเข้มแข็ง เพื่อให้บรรลุเป้าหมายขององค์การ ความมีระเบียบวินัยจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกภายในองค์การกับคุณสมบัติของผู้นำภายในองค์การ และเป็นความสามารถของผู้บริหารในการที่จะปฏิบัติตามอย่างยุติธรรมอีกด้วย

๑๑. ค่าตอบแทน (Remuneration of Personnel) การให้รางวัลประกอบด้วย โบนัส และแผนการแบ่งกำไร เป็นการช่วยกระตุ้นการทำงานของพนักงานได้ การให้หรือการจ่ายค่าตอบแทนให้แก่พนักงานมีความสำคัญอย่างมากต่อความสำเร็จขององค์การ ระบบรางวัลที่มีประสิทธิภาพสามารถให้ความยุติธรรมทั้งพนักงานและองค์การ รวมทั้งสามารถกระตุ้นผลผลิตเพิ่ม โดยการให้รางวัล เพื่อเป็นการสนับสนุนให้มีผลผลิตเพิ่มขึ้น โดยยึดหลักว่าการจ่ายค่าตอบแทนควรยุติธรรมและตอบสนองความพึงพอใจสูงสุดทั้งนายจ้างและลูกจ้างเท่าที่จะทำได้

๑๒. ความมั่นคงในงาน (Stability of Tenure of Personnel) ความมั่นคงในงานมีความสำคัญต่อการจ้างงานระยะยาว เมื่อพนักงานอยู่ในองค์กรซึ่งมีแนวโน้มจะทำงานเป็นทีมเป็นระยะเวลานาน โดยพยายามพัฒนาทักษะ และปรับปรุงความสามารถในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรขององค์กร การจ้างงานระยะยาวเป็นปัจจัยสำคัญที่ใช้อธิบายการประสบความสำเร็จของบริษัทขนาดใหญ่ในญี่ปุ่น

๑๓. ผลประโยชน์ส่วนตัวมีความสำคัญน้อยกว่าผลประโยชน์ขององค์กร (Subordination of individual interests to the common interest) ผลประโยชน์ขององค์กรถือว่าเป็นประโยชน์ของทุกๆ คน หรือของทุกกลุ่มในองค์กร ในขณะที่องค์กรยังดำเนินกิจการอยู่จะต้องมีการกำหนดผลประโยชน์เพื่อให้เกิดความยุติธรรมระหว่างองค์กรและสมาชิกภายในองค์กร

๑๔. ความสามัคคี (Esprit de corps) เป็นความรู้สึกร่วมกันของสมาชิกภายในองค์กรที่ช่วยสนับสนุนการทำงานของสมาชิกในกลุ่ม ในการออกแบบประยุกต์ของอำนาจหน้าที่ตามลำดับชั้นภายในองค์กร และสิทธิในการสั่งการ หรือการบริโภค และความร่วมมือกัน ถือว่าเป็นส่วนประกอบสำคัญในการที่ทำให้องค์กรบรรลุผลสำเร็จและมีการพัฒนา ความสามัคคีจะสามารถบรรลุผลสำเร็จได้หากมีการติดต่อกันระหว่างผู้บริหารและคนงาน โดยการติดต่อเพื่อแก้ไขปัญหาในสถานการณ์ที่สำคัญ เพราะความสามัคคีคือพลัง เมื่อสมาชิกมีความสามัคคีกันสูงก็จะทำให้องค์กรมีความแข็งแกร่ง

ดิน ปรัชญพฤทธิ ได้เสนอภารกิจสำคัญในการบริหารไว้ ๗ ประการ คือ ^{๒๓}

๑. การวางแผน หมายถึง การกำหนด โครงการอย่างกว้างๆ ว่ามีอะไรบ้าง ที่จะต้องลงมือปฏิบัติตามลำดับ วางแนววิธีปฏิบัติพร้อมด้วยวัตถุประสงค์ของการปฏิบัติงานนั้น ก่อนลงมือปฏิบัติการ

๒. การจัดองค์การ หมายถึง การจัดรูปโครงสร้างหรือเค้าโครงของการบริหาร โดยกำหนดอำนาจหน้าที่ของหน่วยงานย่อยหรือตำแหน่งต่างๆ ของหน่วยงานให้ชัดเจน พร้อมทั้งกำหนดลักษณะ และวิธีการติดต่อสัมพันธ์ตามลำดับชั้นแห่งอำนาจหน้าที่ สูงต่ำลดหลั่นลงไป

๓. การจัดคนเข้าทำงาน หมายถึง การบริหารงานเกี่ยวกับตัวบุคคลของหน่วยงาน การบริหารบุคคลดังกล่าว รวมถึงแต่การแสวงหาคนทำงานมาบรรจุ การแต่งตั้ง การฝึกอบรม และการพัฒนาบุคคล การบำรุงขวัญ การเลื่อนขั้น ลดชั้น ตลอดจนการพิจารณาให้พ้นจากงาน และการบำรุงรักษาสภาพของการทำงานให้ดี และมีประสิทธิภาพให้คงอยู่ต่อไป

๔. การสั่งการ หมายถึง การอำนวยความสะดวกหรือการวินิจฉัยสั่งการ หลังจากการได้วิเคราะห์และพิจารณาโดยรอบคอบ รวมทั้งการติดตามดูแลให้มีการปฏิบัติตามคำสั่งนั้นๆ

๕. การประสานงาน หมายถึง การประสานงานหรือติดต่อ สัมพันธ์กับหน่วยงานย่อยหรือตำแหน่งต่างๆ ในองค์กร เพื่อก่อให้เกิดการทำงานที่มีประสิทธิภาพ ไม่มีการทำงานที่ซ้ำซ้อนหรือขัดแย้งกัน สามารถทำงานประสานความกลมกลืนกัน เพื่อวัตถุประสงค์หลักขององค์กร

^{๒๓} ดิน ปรัชญพฤทธิ, **หลักการจัดการ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๒๔ - ๒๖.

๖. การรายงาน หมายถึง การเสนอรายงานไปยังผู้บังคับบัญชาหรือยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งบนและล่าง เพื่อทราบความก้าวหน้าของงานทุกระยะสวดกแก่การประสานงานอื่นจะเป็นการสร้างควมเข้าใจอันดีร่วมกัน ตลอดจนเป็นการบำรุงขวัญไปในตัวด้วย

๗. การงบประมาณ หมายถึง การจัดสรรทรัพยากร หรือการทำงานงบประมาณการเงินวางแผนหรือโครงการในการจ่ายเงิน การบัญชีและการควบคุมดูแลการใช้จ่ายเงินโดยรอบคอบและรัดกุม

วิลเลียม อูชี (William Ouchi) ได้กล่าวทฤษฎีของการบริหาร คือ ทฤษฎี Z โดยหลังจากการศึกษาการบริหารของธุรกิจญี่ปุ่น และสหรัฐอเมริกา และได้ทำการประสมประสานกันโดยมีแนวคิดด้านการบริหาร ดังนี้^{๒๔}

๑. การจ้างงานระยะยาว
๒. การตัดสินใจเป็นเอกฉันท์
๓. ความรับผิดชอบเฉพาะบุคคล
๔. การประเมินผลและการเลื่อนตำแหน่งแบบค่อยเป็นค่อยไป
๕. การควบคุมในตัวเองไม่เป็นทางการโดยมีการวัดผลอย่างชัดเจนและเป็นทางการ
๖. เส้นทางอาชีพแบบเชี่ยวชาญเฉพาะด้านในระดับปานกลาง
๗. มีความเกี่ยวข้องในลักษณะครอบครัว

สรุปได้ว่า ทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหารเป็นพฤติกรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นกระบวนการทางสังคมที่ผู้บริหารใช้สำหรับตัดสินใจ เพื่อเป็นแนวทางในการบริหารหน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ ทั้งที่เป็นองค์กรที่เป็นหน่วยงานของรัฐและเอกชน ให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ตามเป้าหมาย โดยนำทรัพยากรมาใช้ให้ประหยัด ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวนี้ต้องใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์ เพื่อให้บุคคลต่างๆ เกิดความร่วมมือกันในการปฏิบัติงาน ซึ่งกระบวนการบริหารเป็นภารกิจที่ผู้บริหารต้องปฏิบัติหน้าที่ตามลำดับขั้นตอน เป็นระบบ มีการวางแผน การจัดองค์การ หรือการจัดหน่วยงานต่างๆ ภายในองค์กร การสรรหาบุคคลเข้าทำงาน การสั่งการ การประสานงาน การรายงานผลการปฏิบัติงาน การงบประมาณ ก่อให้เกิดประสิทธิภาพ และประสิทธิผลสูงสุดต่อองค์กร

๒.๓ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับความขัดแย้ง

จากการทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎีความขัดแย้ง ผู้วิจัยได้ประมวลมาจากแนวคิดของนักวิชาการ โดยจะนำเสนอในประเด็นที่เกี่ยวข้อง ความหมาย แนวคิด และทฤษฎีดังรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๓.๑ ความหมายของความขัดแย้ง

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับความหมายของความขัดแย้งนั้นนักวิชาการกล่าวไว้ดังต่อไปนี้

พรสุข หุ่นรินทร์ และคณะได้ให้ความหมายของคำว่าความขัดแย้ง หมายถึง ปฏิสัมพันธ์ที่มีลักษณะของความไม่เป็นมิตรหรือตรงกันข้ามหรือไม่ลงรอยกันหรือความไม่สอดคล้องกัน ลักษณะ

^{๒๔} Ouchi William, *Organization and Management* , (Eaglewood Cliffs : Prentice Hill, 1971), P.283.

ของความไม่ลงรอยกันหรือไม่สอดคล้องกันนี้จะเกี่ยวข้องกับประเด็นต่างๆ หลายประเด็น เช่น เป้าหมาย ความคิด ทศนคติ ความรู้สึก ค่านิยม ความสนใจ ความสัมพันธ์ เป็นต้น^{๒๕}

รอ. ทพญ.ดร. สุกัญญา จิตตเสถียร ได้ให้ความหมายของคำว่าความขัดแย้ง หมายถึง ความขัดแย้ง(Conflict) เป็นปรากฏการณ์หนึ่งในสังคมที่เกิดขึ้นได้ตลอดเวลา เพราะตราบไต่ที่มนุษย์เรายังอยู่ร่วมกัน มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันและต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ที่ผ่านมาการชุมนุมเรียกร้องในประเทศไทยจะเกี่ยวข้องอยู่ ๕ เรื่องใหญ่ ๆ คือ ปัญหาที่ดินทำกินปัญหาอันเกิดจากการก่อสร้างโครงการของรัฐที่มีผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปัญหาหนี้สิน ปัญหาเขื่อนหรือโรงไฟฟ้า และการบริหารราชการหรือการดำเนินนโยบายของรัฐบาล เพราะว่าเป็นเรื่องที่อยู่ใกล้ตัวและเป็นเรื่องปากท้องหรือเรื่องของสิทธิที่ประชาชน ควรจะได้รับ

ชัยเสฏฐ์ พรหมศรี ได้ให้ความหมายของคำว่าความขัดแย้ง หมายถึงความขัดแย้ง คือความไม่ลงรอยหรือความตรงกันข้ามอย่างรุนแรง อันเนื่องมาจากผลประโยชน์หรือแนวคิด ที่สวนทางกันของผลประโยชน์หรือความเชื่อที่ว่าความปรารถนาในแต่ละฝ่ายไม่สามารถบรรลุได้พร้อมกัน ความขัดแย้ง เป็นสิ่งที่เกิดจากการที่บุคคลตั้งแต่สองฝ่ายที่พึ่งพาอาศัยกัน มองเห็นเป้าหมายอย่างไม่เท่าเทียมกัน และขัดขวางอีกฝ่ายหนึ่งไม่ให้บรรลุเป้าหมายนั้นๆ ความขัดแย้งเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นเมื่อบุคคลหรือกลุ่มรับรู้ว่ามีผู้อื่นปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งที่จะสร้างความไม่เท่าเทียมกันในเรื่องผลประโยชน์ของตนความขัดแย้ง เป็นความเห็นที่เป็นปรปักษ์ต่อกัน ตรงกันข้ามกัน หรือการต่อสู้กันระหว่าง ๒ ฝ่ายทำให้เกิดความไม่ลงรอยกันความขัดแย้ง เป็นสถานการณ์ใดๆ ที่มีความไม่เท่าเทียมกันทางเป้าหมาย ความเชื่อ ทศนคติ อารมณ์และพฤติกรรมที่นำไปสู่ ความไม่ลงรอยกันระหว่าง ๒ ฝ่ายขึ้นไป^{๒๖}

นางสาวอรปริยา วสุมนต์ ได้ให้ความหมายของคำว่าความขัดแย้ง หมายถึง ความขัดแย้งมี ๒ ประเภท คือ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในจิตใจกับความขัดแย้งภายนอก โดยเกิดจากการทำงานร่วมกันระหว่างเหตุปัจจัยภายใน ซึ่งได้แก่ อกุศลมูล ปญฺญจธรรม กับ เหตุปัจจัยภายนอก การจัดการความขัดแย้งด้วยหลักพระพุทธศาสนานั้นสามารถกระทำได้ทั้งเชิงรับ เชิงรุก หรือ ทั้งสองอย่างประกอบกัน โดยนำหลักพุทธธรรมสำคัญมาใช้เป็นเครื่องมือสำคัญ เช่น หลักขันติธรรม หลักอนัตตา หลักอปริหานิยธรรม หลักสามัคคีธรรม เป็นต้น นอกจากนี้ยังสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับวิธีการจัดการความขัดแย้งในยุคปัจจุบัน เช่น การเจรจาไกล่เกลี่ย การประนีประนอมยอมความ การโน้มน้าว การหลีกเลี่ยง หรือ การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลยิ่งขึ้น

ฉันทนา บรรพศิริโชติ ให้ความหมายของคำว่าความขัดแย้ง หมายถึงความขัดแย้งเกิดขึ้นจากความแตกต่างทางความคิด พิจารณาถึงผลประโยชน์ มีสาเหตุมาจากการแข่งขันเพื่อให้ได้มาซึ่ง

^{๒๕} พรสุข หุ่นรินทร์ และคณะ, หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน สุขศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๕๒). หน้า ๑๘.

^{๒๖} ชัยเสฏฐ์ พรหมศรี, การจัดการความขัดแย้งในองค์กร, (กรุงเทพมหานคร : เอกซเปอร์, ๒๕๕๐).
หน้า ๓๑.

ทรัพยากร ทำให้ความคิดเข้ากันไม่ได้จากเรื่องผลประโยชน์และอุดมการณ์ซึ่งปัญหาที่ทำให้ความขัดแย้งปะทุขึ้นมา มีแนวโน้มที่จะยึดเยื้อจากสาเหตุสำคัญ คือ ปัญหาอัตวิสัย (subjectivity) ของมนุษย์เพราะอาจทำให้เกิดความรู้ที่ผิดและการมีอคติ คือ อคติในใจคนกับอคติที่เป็นผลมาจากปัญหาโครงสร้าง ความขัดแย้งในสังคมไทยนั้นจึงมีอิทธิพลจากอคติที่ติดมาจากระบบศักดินาเช่น ถ้าผู้น้อยมาสอนผู้ใหญ่จะทำให้เกิดความรู้สึกว่าผู้ใหญ่ถูกฉีกหน้าเสียศักดิ์ศรี^{๒๗}

คาร์ล มากซ์ (Karl Marx) ให้แนวคิดเกี่ยวกับความขัดแย้งไว้ว่า เป็นแนวคิดส่วนหนึ่งในตัวแบบ (model) เรื่องการขัดแย้งเชิงปฏิวัติระหว่างชนชั้นและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เขามีความเห็นเกี่ยวกับองค์การทางสังคมว่า องค์การทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะเจ้าของทรัพย์สินเป็นผู้กำหนดรูปแบบโครงสร้างชนชั้น ระเบียบ ค่านิยม ความเชื่อ ซึ่งย่อมเป็นต้นกำเนิดความขัดแย้งอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้นเสมอ ซึ่งจะมีสองขั้วคือ ชนชั้นผู้ถูกเอาเปรียบและชนชั้นผู้มั่งคั่งเป็นเจ้าของทรัพย์สิน^{๒๘}

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้คำนิยามความขัดแย้งไว้ว่า “ขัด” หมายถึง การไม่ทำตาม ฝ่าฝืน ขืนใจ และ “แย้ง” ไม่ตรงหรือลงรอยเดียวกัน ต้านไว้ ทานไว้ จึงสรุปได้ว่า “ขัดแย้ง” หมายถึง การที่บุคคลทั้งสองฝ่ายไม่ลงรอยกันจึงพยายามต้านทานฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งที่ตนเองมีความคิดหรือการกระทำ “ไม่สอดคล้อง” หรือ “ไม่สมนัย” กับบุคคลหรือกลุ่มในครอบครัวหรือสังคม^{๒๙} มวลมนุษยชาติทราบกันโดยทั่วไปว่ามนุษย์เป็นสัตว์สังคม (Social Animal) ที่จะต้องมีกิจกรรมทำร่วมกันตลอดเวลา ดังนั้น การรวมตัวกันเป็นสังคมนั้นมนุษย์จำต้องมีกิจกรรมที่เกิดจากการรวมตัวของบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไป มีการติดต่อซึ่งกันและกันเพื่อทำกิจกรรมต่างๆร่วมกัน ในขณะเดียวกันมนุษย์ในสังคมก็อาศัยบรรทัดฐาน หรือ กฎหมาย ระเบียบ ประเพณี และสมมติฐานภาพพร้อมทั้งบทบาทที่เหมาะสมแก่บุคคลต่างๆ ในสังคมอย่างมีศักดิ์ศรี มีอภิสิทธิ์ และมีเกียรติ^{๓๐} แต่ถ้าว่าสังคมในโลกปัจจุบันนั้นจัดเป็นสังคมยุคโลกาภิวัตน์ซึ่งเป็นสังคมที่เต็มไปด้วยความไร้ระเบียบ (Chaos)^{๓๑} และเป็นสังคมที่ประกอบไปด้วยสภาวะพื้นฐานของบุคคลที่มีความแตกต่างและหลากหลาย เช่น ค่านิยม ทักษะ ทัศนคติ ภาษา ศาสนา ความต้องการ ผลประโยชน์ และกลุ่มชาติพันธุ์ ดังนั้น ความแตกต่างของบุคคลผนวกเข้ากับความพยายามที่จะดำรงและรักษาความเป็นอัตลักษณ์ (Identity) ของตนเองเอาไว้ จึงเกิดความไม่สมดุล ไม่เข้าใจกัน ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งความไม่พอใจซึ่งกันและกัน จนในที่สุดอาจลุกลามเกิดเป็นสถานการณ์ของความขัดแย้งได้ทั้งนี้ก็เพราะการอยู่ร่วมกันของคนเป็นจำนวนมากในสังคมนั้นย่อมจะต้องมีความขัดแย้งหรือการกระทบกระทั่งเกิดขึ้นบ้าง แม้ว่าในสังคมนั้นๆ จะมีกฎ

^{๒๗} ฉันทนา บรรพศิริโชติ, ความขัดแย้งในสังคมไทย : ขอบข่ายของการรับรู้และความเข้าใจ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๕๕.

^{๒๘} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ทฤษฎีสังคมวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕๖ -๕๗.

^{๒๙} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร : นามิบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๕๖), หน้า ๑๗๖.

^{๓๐} จักรงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔๓.

กตึกา หรือระเบียบวินัยไว้คอยควบคุมก็ตาม ความขัดแย้งการกระทบกระทั่ง ก็ย่อมจะมีขึ้นได้เสมอ ซึ่งปัญหาความขัดแย้งนั้นจำเป็นที่สังคมมนุษย์จะต้องหาทางหรือวิธีการที่จะต้องขจัดหรือแก้ไข ทั้งนี้ก็เพื่อจะก่อให้เกิดความผาสุกกับสังคมโดยตลอดทุกยุคทุกสมัย

เสริมศักดิ์ วิชาลาภรณ์ ได้ให้ทัศนะและแนวคิดเกี่ยวกับความขัดแย้งไว้ ๓ สมัยคือ

๑. แนวคิดสมัยเดิมเชื่อว่าความขัดแย้งเป็นสิ่งเลวร้ายเป็นสัญญาณความผิดพลาดบางอย่างขององค์การเป็นความล้มเหลวของการบริหารจึงควรหลีกเลี่ยงและกำจัดให้หมดไปเป็นยุคสมัยที่เชื่อว่าองค์การที่ดีจะต้องมีความราบรื่น

๒. แนวคิดสมัยใหม่มุ่งพฤติกรรมเชื่อว่าความขัดแย้งเป็นเรื่องของความต้องการและผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นเสมอในองค์การบางครั้งความขัดแย้งทำให้เกิดความคิดและวิธีการที่ดีมีประโยชน์สามารถชี้ให้เห็นประเด็นปัญหาและแนวทางแก้ปัญหาที่ดีกว่าเดิมแต่ถ้าหากมีความขัดแย้งรุนแรงมากเกินไปก็ทำให้เกิดความเสียหายให้แก่องค์การได้ผู้บริหารจึงต้องรู้จักวิธีการแก้ปัญหาความขัดแย้งให้เป็นประโยชน์แก่องค์การ

๓. แนวคิดสมัยใหม่เชื่อว่าความขัดแย้งเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตในองค์การมีทั้งข้อดีและข้อเสียทั้งนี้ขึ้นอยู่กับแบบของความขัดแย้งความขัดแย้งบางอย่างจะส่งเสริมให้กลุ่มทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ องค์การที่ปราศจากความขัดแย้งจะเฉื่อยชาหยุดอยู่กับที่องค์การที่มีความขัดแย้งในระดับที่พอเหมาะจะช่วยให้คนมีความตื่นตัวกระตือรือร้น มีความคิดสร้างสรรค์กล่าวโดยสรุปได้ว่าความขัดแย้งตามแนวคิดสมัยเก่าเชื่อว่าเป็นสิ่งที่เลวร้ายแสดงถึงความล้มเหลวของการบริหารในองค์การนั้นจะต้องกำจัดให้หมดไปส่วนแนวคิดสมัยใหม่เชื่อว่าความขัดแย้งเป็นสิ่งปกติธรรมดาไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้มีทั้งข้อดีและข้อเสียถ้าหากรู้จักบริหารความขัดแย้งให้อยู่ในระดับที่พอเหมาะจะทำให้บุคลากรและองค์การพัฒนาไปในทางที่ดีได้

โคเซอร์ (Coser) ให้นิยามความขัดแย้งว่า เป็นการแข่งขันในเรื่องค่านิยม (Values) เพื่อให้ได้มาซึ่งสถานภาพ อำนาจ และ ทรัพยากร ที่มีอยู่อย่างจำกัด โดยมุ่งหมายเอาชนะคู่กรณี ซึ่งการปะทะกันของคู่กรณีนั้น มีตั้งแต่ ๒ คน หรือมากกว่า ที่มีเป้าหมาย ค่านิยม และอุดมการณ์ที่เข้ากันไม่ได้^{๓๒}

สเตลลา (Stella) ให้ความหมายของความขัดแย้ง (Conflict) ว่า หมายถึง ความไม่ลงรอยกัน หรือสถานะที่ไม่เห็นพ้องต้องกัน หรือความเป็นปฏิปักษ์กัน ระหว่างบุคคล หรือกลุ่มบุคคล ตั้งแต่ ๒ กลุ่มขึ้นไป โดยมีสาเหตุมาจากวัตถุประสงค์ที่ไม่สามารถเข้ากันได้ความไม่ลงรอยกัน ทางด้านความต้องการ ความปรารถนา ค่านิยม ความเชื่อและ/หรือ ทัศนคติ^{๓๓}

อรุณ รักธรรม กล่าวว่า ความขัดแย้ง คือ ความไม่เห็นพ้องต้องกันระหว่างสมาชิก กลุ่มขององค์กร ซึ่งเกิดขึ้นจากข้อเท็จจริงเกี่ยวกับว่าพวกเขาต้องมีส่วนร่วมในทรัพยากรที่จำกัด หรือมีความแตกต่างในด้านสถานภาพ เป้าหมาย ค่านิยม การรับรู้ ทัศนคติ และความเห็นซึ่ง ต่างกัน ท่านได้กล่าวถึงความขัดแย้งในด้านปฏิภณสัมพันธ์ ซึ่งจะเป็นการมองความขัดแย้งในแง่ ดีและสร้างสรรค์

^{๓๒} Johan Galtung, Peace: Research, Education, Action : Essays in Peace Research.I, (Copenhagen : Christian Ejlars, 1975), p. 81.

^{๓๓} Stella Ting-Toomey, Toward a Theory of Conflict and Culture, Communication, Culture and Organization Process, (Thousand Oaks, CA : Sage, 1985), p.72.

กล่าวคือ ความขัดแย้งเป็นสิ่งจำเป็น ควรจะกระตุ้นให้เกิด เพราะถ้าองค์กรใดที่ ปราศจากความขัดแย้ง องค์กรนั้นย่อมหยุดอยู่กับที่ ไม่เกิดความก้าวหน้า การบริหารความขัดแย้ง คือ การยอมรับว่ามีความขัดแย้ง และกระตุ้นเพื่อการแก้ไข และถือว่าการแก้ไขปัญหาคือความขัดแย้ง เป็นหน้าที่ที่สำคัญของนักบริหารองค์กร^{๓๔}

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ให้ความหมายของความขัดแย้งบนฐานแนวคิดสังคมวิทยา ว่า ความขัดแย้งดำรงอยู่ทั่วไป เป็นเรื่องธรรมดา และฝังรากลึกอยู่ในสังคม ความขัดแย้งเกิดขึ้น ตั้งแต่มีมนุษย์๒ คนในโลกนี้แล้ว การดำรงอยู่ของมนุษย์อีกคนหนึ่ง หมายถึงโอกาสที่มนุษย์คนแรกจะเข้าไป สวมบทบาทและ/หรือครอบครองทรัพย์สิน หรือดำรงตนอยู่ในที่ของอีกคนนั้นเป็นสิ่งที่ เป็นไปได้ยากยิ่ง อย่างไรก็ตามท่านมองความขัดแย้งในแง่บวกว่า ปอยครั้งที่ความขัดแย้ง มัก เป็นพลังทะยานแห่งชีวิต (Elan Vital) ของมนุษย์ เพราะมันก่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ อันยังประโยชน์แก่สังคมมนุษย์^{๓๕}

๒.๓.๒ ความขัดแย้งเป็นธรรมชาติของมนุษย์ และสังคม

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งเป็นธรรมชาติของมนุษย์ และสังคมนั้นมี นักวิชาการกล่าวไว้ดังต่อไปนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า ความขัดแย้ง และสงครามนั้นเป็นเรื่องปกติ ของมนุษย์ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว ความขัดแย้งเป็นธรรมชาติของมนุษย์แต่ปัญหาก็คือ ขัดแย้งกัน อย่างไร จึงก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด^{๓๖} สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะสิ่งทั้งหลายมีความแตกต่างกัน ซึ่งความแตกต่างดังกล่าวจะให้เกิดความขัดแย้งกัน แต่อย่างไรก็ตามในอีกแง่มุมหนึ่ง ความแตกต่าง นั้นจะ ก่อให้เกิดความหลากหลาย และมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ถ้าเราแปรผลของความแตกต่างนั้น ให้ กลายเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ ทำให้เกิดแง่คิด และมุมมองใหม่ ๆ นอกจากนี้ท่านยังชี้ให้เห็นถึง จุดเด่น ของความขัดแย้งว่า ความขัดแย้งนั้น ควรจะก่อรูปขึ้นมาจากเจตนาที่ดี มีจุดมุ่งหมายเพื่อ ความดีงาม และความก้าวหน้า และความร่มเย็นของสังคม แนวคิดเช่นนี้ หากจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ความขัดแย้งในเชิงบวกนั่นเอง^{๓๖}

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ มีความเห็นต่อความขัดแย้งว่า ประวัติศาสตร์ของมนุษย์ ชาติไม่เคยว่างเว้นจากความขัดแย้ง ไม่ว่าจะในระดับบุคคล มนุษย์มิได้ถือกำเนิดมาเหมือนกัน แต่ เป็นความแตกต่างอันเป็นผลมาแต่พันธุกรรม หรือสภาพแวดล้อมทางสังคม^{๓๗}

วันชัย วัฒนศัพท์ กล่าวว่า ความขัดแย้งเป็นเรื่องธรรมดาที่เกิดขึ้นทุกเมื่อ เชื้อวันในตัวเราเองคนเดียว ในครอบครัว ในชุมชน ในองค์กร ในประเทศของเรา หรือระหว่าง ประเทศ ความขัดแย้งไม่ใช่เรื่องเลวร้าย หากความขัดแย้งนั้นสามารถคลี่คลายตัวเอง และเปลี่ยนไป ทางสร้างสรรค์นำไปสู่

^{๓๔} อรุณ รักธรรม, ความขัดแย้งในกรุงเทพมหานคร ะ กรณีสึกษาเฉพาะระดับเขต, สำนักวิจัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๓๘ (อัดสำเนา).

^{๓๕} ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, สันติวิธีทฤษฎี/วิถีวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘.

^{๓๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), สลายความขัดแย้ง, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๖), หน้า ๓-๔.

^{๓๗} ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, สันติทฤษฎี/วิถีวัฒนธรรม, หน้า ๓๖.

ข้อยุติได้หรือหาทางออกได้^{๓๘}

เบอร์นาร์ด เมเยอร์ (Bernard Mayer) ได้ให้ทัศนคติเกี่ยวกับความขัดแย้งว่าความขัดแย้งเป็นเรื่องธรรมชาติ เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้เป็นสิ่งจำเป็น และเป็นเรื่องปกติ และ ปัญหาที่ไม่ใช่เรื่องของการมีความขัดแย้ง แต่เป็นเรื่องของวิธีการที่เราจะจัดการกับความขัดแย้ง แต่ทว่าเราเองกลับไม่เต็มใจที่จะยอมรับว่า เราอยู่ท่ามกลางความขัดแย้ง^{๓๙}

สมภาร พรหมทา ให้มุมมองในมิติปรัชญาเกี่ยวกับความขัดแย้งไว้ว่า ไม่ว่าเราจะมี ทฤษฎีว่าด้วยธรรมชาติของมนุษย์ที่พยายามขจัดความขัดแย้งทางทฤษฎีออกไปได้อย่างไรก็ตาม แต่ ในทางสามัญสำนึก มนุษย์ดูเหมือนจะรู้สึกตัวมาตลอดเวลาว่า ความขัดแย้งในชีวิต ในตัวตน ใน ความเป็นคนของเรามีได้หายไปไหน ตรงกันข้ามความขัดแย้งนั้นยังคงดำรงอยู่ เจียบๆ อย่างมีพลัง ภายในความเป็นคนของเราทุกคน และดูเหมือนมันจะดำรงอยู่ต่อไปอีกนานเท่านานหรือไม่ก็อาจจะ ชั่ววันรินดร มันอาจจะฝังแน่นจนกลายเป็นธรรมชาติของเรา เป็นเนื้อหนัง เป็นตัวตนที่หลอมละลาย กลายเป็นหนึ่งเดียวที่ไม่อาจแยกออกจากความเป็นเราแล้วก็ได้^{๔๐}

สรุปได้ว่า ความขัดแย้งเกิดขึ้นเป็นธรรมชาติของมนุษย์ และสังคมนั้นจะทำให้เราเข้าใจความขัดแย้งว่า เป็นเรื่องธรรมดา และฝังรากลึกในสังคม มนุษย์ทุกคนไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงข้อเท็จจริงนี้ได้ และ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นนั้นอาจไม่ได้เป็นการต่อสู้ ไม่มีผู้แพ้ผู้ชนะ และไม่จำเป็นต้องเป็นศัตรูกัน ความขัดแย้งเป็นเพียงแค่ความคิดเห็นที่ต่างกัน เท่านั้น ซึ่งถ้าเราทุกคนมีความเข้าใจเช่นนี้ ก็อาจจะทำให้นั้นมีจิตใจที่พร้อมจะกันหน้าเข้าหากัน เพื่อแก้ไขจัดการความขัดแย้งได้ง่ายขึ้น

๒.๓.๓ ทฤษฎีเกี่ยวกับความขัดแย้ง

๑) ความขัดแย้งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนั้นมีนักวิชาการกล่าวไว้ดังต่อไปนี้

พรนพ พุกกะพันธุ์ ได้กล่าวถึงแนวคิดเรื่องความขัดแย้งที่เป็นแบบปัจจุบันกันว่า ความขัดแย้งอาจเป็นการดี ถ้าองค์กรนั้นมีความขัดแย้งในระดับที่มีความเหมาะสม ความขัดแย้งจะ ส่งเสริมให้เกิดการปฏิบัติงาน โดยจะช่วยกระตุ้นและจูงใจให้คนพยายามแก้ไขปัญหา จึงทำให้ ปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ^{๔๑}

จะเห็นได้ว่า แนวคิดทฤษฎีที่ว่าความขัดแย้งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เป็นการเปลี่ยนมุมมองความขัดแย้งให้เป็นไปในเชิงบวก จากแนวคิดดั้งเดิมที่เป็นไปในเชิงลบว่า ความขัดแย้งควร

^{๓๘} วันชัย วัฒนศัพท์, ความขัดแย้ง : หลักการและเครื่องมือแก้ปัญหา, หน้า ๑๐.

^{๓๙} Sy Ladau, Barbara Landau and Daryl Landau (แปลและเรียบเรียงโดย นรินทร์ องค์อินทร์ และ ธนิการต์มาฆะศิริรานนท์, From Conflict to Creativity, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๑๓.

^{๔๐} สมภาร พรหมทา, พุทธปรัชญา มนุษย์สังคมและจริยธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๘), หน้า ๑๘๑.

^{๔๑} พรนพ พุกกะพันธุ์, การบริหารความขัดแย้ง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เพชร, ๒๕๔๒), หน้า ๑๓๑-๑๖๙

ถูกจำกัดให้หมดไปจากองค์กร ความขัดแย้งจะทำให้องค์กรเกิดความแตกแยก และเป็นตัวการทำให้ งานไม่มีประสิทธิภาพ ความขัดแย้งเป็นของเลวเพราะนำไปสู่ความเครียด ความเป็นศัตรูกันของ บุคคล หรืออาจกล่าวได้ว่า แนวคิดใหม่นี้เป็นการเปลี่ยนวิกฤตให้เป็นโอกาส ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ท่านได้กล่าวไว้เช่นกันว่า จะวางวิธีปฏิบัติอย่างไร หรือทำอะไรให้การ ขัดแย้ง ให้กลายเป็น การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เสริมเติมความรู้ และทำให้เกิดความสร้างสรรค์^{๔๒} ซึ่งประเด็นนี้ สอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า “ที่ใดไม่มีปัญหา ที่นั่นไม่มีความก้าวหน้า” อันเป็นการสร้าง โอกาสเพื่อ พัฒนาความขัดแย้งไปสู่การเปลี่ยนแปลงในเชิงบวกมากยิ่งขึ้น

๒) ความขัดแย้งทำให้เกิดการปฏิสัมพันธ์

จอร์จ ซิมเมล (Georg Simmel) ได้นำเสนอว่า ความขัดแย้งเป็นปฏิสัมพันธ์รูปแบบ หนึ่งที่เกิดขึ้นในกลุ่ม เพราะสมาชิกในกลุ่มมีความสัมพันธ์ใกล้เคียงกัน ซึ่งการปฏิสัมพันธ์ดังกล่าว จะ ทำให้สังคมเกิดความกลมเกลียวและเป็นเอกภาพมากยิ่งขึ้น^{๒,๔๓}

พระมหาพรหม ธรรมหาโส ให้ความเห็นว่า การมองความขัดแย้งในเชิงปฏิสัมพันธ์นี้ น่าจะเกิดจากการ ไหลเวียนของกระแสความคิด และการกระทำของบุคคล หรือกลุ่มบุคคลในสังคม ที่ เกิดความขัดแย้งกัน แต่เมื่อใดที่บุคคลเหล่านั้นได้สร้างเวทีขึ้นมาเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน ย่อมทำให้เกิดความสมานฉันท์ระหว่างกันมากยิ่งขึ้น แต่ตัวแปรสำคัญที่ทำให้เกิดภาวะไหลเวียน เป็นไปในเชิงบวก ก็คือ อำนาจ ผลประโยชน์ ความต้องการ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม หากสิ่งเหล่านี้เกิด ภาวะไม่สมนัย ย่อมเป็นการยากที่จะทำให้สังคมเป็นสังคมแห่งปฏิสัมพันธ์^{๔๔}

จากแนวคิดทฤษฎีความขัดแย้งในทัศนะปัจจุบัน ที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น จะเห็นได้ว่า เป็น แนวคิดที่มองความขัดแย้งไปในเชิงบวกมากกว่าเชิงลบ ซึ่งแนวคิดความขัดแย้งในเชิงลบนั้นจัดเป็น แนวคิดแบบโบราณ กับที่ ศ.อรุณ รักธรรม กล่าวไว้ว่า แนวคิดนี้ถือว่า ความขัดแย้งทุกชนิดเป็นเครื่อง ทำลาย และไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ในองค์กร^{๒๕} เมื่อกล่าวโดยรวมแล้ว จะเห็นว่า คุณลักษณะ ความสำคัญของความขัดแย้ง อาจจะเป็นไปในแง่บวก หรือลบก็ได้ แต่ประเด็นสำคัญก็ คือ เราจะแปร ความขัดแย้งเชิงลบให้กลายเป็นบวกได้อย่างไร ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่า การที่จะมี แนวคิดต่อความ ขัดแย้งในเชิงบวกได้ จะต้องทำความเข้าใจในความเป็นจริง ที่ว่าความขัดแย้งนั้นเป็น ธรรมชาติของ มนุษย์ และ มองความขัดแย้งว่าเป็นเพียงความคิดที่แตกต่างกันเท่านั้น ซึ่งจะทำให้เรา ไม่มีความรู้สึก แพ้ชนะ ถูกหรือผิด ยอมรับความขัดแย้งได้โดยปกติสุข นอกจากนี้ความขัดแย้งที่ เกิดขึ้นยังเป็นการ แลกเปลี่ยนความคิดที่อาจก่อให้เกิดความรู้ใหม่ ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนา และการมี ปฏิสัมพันธ์ที่เป็น เอกภาพต่อไป

^{๔๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), สลายความขัดแย้ง, หน้า ๔.

^{๔๓} ศ.นพ. วันชัย วัฒนศัพท์ และ คณะ, รายงานการสำรวจทัศนคติของประชาชน เรื่องความขัดแย้ง ใน ประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๔๖, หน้า ๒-๑๑).

^{๔๔} พระมหาพรหม ธรรมหาโส “รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี : ศึกษาวิเคราะห์ กรณี กลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จ.เชียงใหม่”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗).

๒.๓.๔ ประเภทและพัฒนาการของความขัดแย้ง

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนั้นมีนักวิชาการกล่าวไว้ดังต่อไปนี้

คริสโตเฟอร์ มัวร์ (Christopher Moor) ได้แบ่งความ ขัดแย้งออกเป็น ๕ ประเภทด้วยกัน ซึ่งเน้นไปยังความขัดแย้งภายนอก (External Conflict)^{๒๖} ได้แก่

๑. ความขัดแย้งด้านข้อมูล (Data Conflict) ได้แก่ ข้อมูลขัดกัน ขาดข้อมูล เข้าใจผิด ขาดการสื่อสาร หรือสื่อสารไม่ถูกต้อง สับสนเรื่องหน้าที่ มุมมองต่างกันในเรื่องของข้อมูล

๒. ความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ (Interest Conflict) ได้แก่ ความขัดแย้งเกี่ยวกับทรัพยากรทางด้านธรรมชาติ หรือสิ่งต่าง ๆ ที่ปรารถนาและต้องการ เช่น อำนาจ ตำแหน่งหน้าที่

๓. ความขัดแย้งด้านความสัมพันธ์ (Relationship Conflict) ได้แก่ บุคลิกภาพ และพฤติกรรมที่ต่างส้น พฤติกรรมทางลบที่เกิดขึ้นซ้ำซาก และวิธีการในการทำสิ่งต่าง ๆ แตกต่างกัน เช่น วิธีการทำงานต่างกัน การตัดสินใจต่างกัน

๔. ความขัดแย้งด้านโครงสร้าง (Structural Conflict) ได้แก่ การแก่งแย่ง โดยเปลี่ยนแปลงระเบียบกฎเกณฑ์เดิมด้วย ขัดแย้งเกี่ยวกับระเบียบปฏิบัติ ขัดแย้งเนื่องจากขาดความยุติธรรม

๕. ความขัดแย้งด้านคุณค่าหรือค่านิยม (Value Conflict) ได้แก่ ศาสนาโลกทัศน์หรือความเชื่อต่างกัน การให้ความสำคัญที่ต่างกัน เกณฑ์ประเมินต่างกัน ภูมิหลังทางวัฒนธรรมต่างกัน ภูมิหลังส่วนบุคคลต่างกัน พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ต่างกัน

เฮนกิน (Henkin) และศ.นพ.วันชัย วัฒนศัพท์ มองว่าความขัดแย้งนั้น มีการซ่อนตัวเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และปรากฏตัวอย่างต่อเนื่องในบุคคล หรือกลุ่มบุคคลนั้น โดยชี้ให้เห็นว่า

๑. ความขัดแย้งที่ซ่อนอยู่ หรือความขัดแย้งแฝง (Latent Conflict) หมายถึง สภาวะการณ์ ของความขัดแย้งที่มีแนวโน้มที่จะเกิดความขัดแย้ง หรือความขัดแย้งที่ซ่อนตัว และครุ่นอยู่ ภายในจิตใจ หรือภายนอกของบุคคล หรือกลุ่มบุคคล ซึ่งความขัดแย้งชนิดนี้ไม่มีลักษณะที่ปรากฏ อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม เมื่อบุคคลหรือกลุ่มบุคคลไม่ตระหนัก หรือให้ความใส่ใจต่อความขัดแย้ง

๒. ความขัดแย้งที่ปรากฏขึ้น หรือความขัดแย้งกำลังก่อตัวเกิดขึ้น (Emerging Conflict) หมายถึง สถานการณ์ที่คู่กรณีหรือประเด็นที่คู่กรณีมีส่วนเกี่ยวข้องมองเห็น และรับรู้ร่วมกันแล้วว่า ความขัดแย้งได้เกิดขึ้นแล้ว ซึ่งคู่กรณีอาจจะมีความตึงเครียดที่เห็นได้อย่างชัดเจน แต่อาจจะยังไม่จำเป็นต้องมีการโต้เถียงกัน การเจรจา หรือการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

๓. ความขัดแย้งที่ปรากฏชัดเจน หรือความขัดแย้งที่ปรากฏออกมาแล้ว (Manifest Conflict) หมายถึง สถานการณ์ที่คู่กรณีต่างก็ได้เข้าไปมีส่วนรู้เห็นในความขัดแย้งที่เกิดขึ้นอยู่แล้ว จนพบกับสภาพความขัดแย้งที่ไม่มีทางออก บางครั้งความขัดแย้งที่เห็นได้ชัดก็อาจเป็นผลมาจาก ความขัดแย้งที่ยังแฝงตัวอยู่ไม่ปรากฏขึ้นอย่างชัดเจน เช่น กรณีเพื่อนบ้านใกล้เคียงมีเรื่องขัดแย้งกัน โดยมีการโต้เถียงกันในเรื่องที่เกี่ยวกับการใช้ที่ดินหรือนโยบายสิ่งแวดล้อมเป็นส่วนสำคัญ ตัวคู่กรณีอาจไม่ได้ตระหนักว่า แท้จริงแล้วมีความขัดแย้งที่ซ่อนเร้นด้านนโยบายอยู่ ด้วยเขาไม่ได้ คิดถึง คำนึงถึง

นโยบาย หรือข้อกฎหมายใดๆ

การจัดกรอบเกี่ยวกับการนำเสนอพัฒนาการ หรือ วัฏจักรของความขัดแย้ง ย่อมถือได้ว่ามีส่วนสำคัญในการช่วยเหลือบุคคล หรือกลุ่มบุคคล เพื่อที่จะเข้าไปจัดการกับความขัดแย้งได้อย่างถูกต้องและเหมาะสมกับสถานการณ์ เพราะหากเราไม่สามารถวิเคราะห์ได้อย่างชัดเจนว่า ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในแต่ละขณะนั้นอยู่ในขั้นตอนใด หรือมีความสัมพันธ์กันอย่างไร จะทำให้เกิดความ ยุ่งยากในการแก้ไข และการแก้ไขอาจจะถูกกลืนไปสู่ความขัดแย้งในมิติอื่นๆ ได้

๒.๓.๕ เหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดความขัดแย้ง

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวกับเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งนั้นมีนักวิชาการกล่าวไว้ดังต่อไปนี้

เหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งนั้น จะมีทั้งเหตุปัจจัยภายใน และเหตุปัจจัยภายนอก สำหรับเหตุปัจจัยภายนอกจะมุ่งเน้นไปที่ สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม ค่านิยม อำนาจ และพฤติกรรมต่างๆ ที่มนุษย์ได้แสดงออกมา ในขณะที่เหตุปัจจัยภายในนั้น ผู้วิจัยจะมุ่งเน้นและให้ความสำคัญ เป็นอย่างมาก เพราะนั่น คือ สาเหตุหลักที่ทำให้เกิดความขัดแย้ง และเป็นอุปสรรคตัวสำคัญต่อการจัดการความขัดแย้งตามหลักพระพุทธศาสนา

๑. ความขัดแย้งเกิดจากเหตุปัจจัยภายใน ในแนวคิดทางตะวันตก สาเหตุของการ ขัดแย้งนั้น เกิดจากกลันดานมนุษย์และสัตว์ในทุกลักษณะ

๒. ความขัดแย้งเกิดจากเหตุปัจจัยภายนอก แคทเธอรีน มอร์ริส (Catherine Morris) ได้วิเคราะห์ต้นตออันเป็นที่มาของความขัดแย้ง จากประเภทของความขัดแย้ง ๕ ด้านในทัศนะ ปัจจุบัน ชี้เน้นไปยังความขัดแย้งภายนอก (External Conflict) ซึ่งผู้วิจัยขออธิบายขยายความดังนี้

๑) ข้อมูลเป็นที่มาของความขัดแย้ง (Data Conflict) ได้แก่ ข้อมูลขัดกัน ขาดข้อมูล เข้าใจผิด ขาดการสื่อสาร หรือสื่อสารไม่ถูกต้อง สับสนเรื่องหน้าที่ มุมมองต่างกันในเรื่องของข้อมูล เป็นที่ยอมรับว่า ในหลายสถานการณ์ที่นำไปสู่ความขัดแย้งและความรุนแรงนั้นมักมี ฐานมาจากการสื่อสารที่ไร้ประสิทธิภาพ แต่อย่างไรก็ตาม ระบบการสื่อสารในยุคโลกาภิวัตน์นี้มี ความคล่องตัวและทันสมัยเพิ่มขึ้นเป็นกันมาก แต่ถึงกระนั้น ความทันสมัยหรือความคล่องตัว อาจจะเป็นจุดอ่อนได้ เช่นเดียวกัน ศ.นพ.วันชัย วัฒนศัพท์ ได้ชี้ให้เห็นว่าปัญหาที่จะเกิดขึ้นก็คือ การขาดวิจารณญาณในการกลั่นกรอง เพราะการที่ข้อมูลมีมากมาย ซึ่งสามารถแสวงหาได้จากสื่อ สิ่งพิมพ์ หรืออินเทอร์เน็ต ขาดการกลั่นกรองข้อมูลอย่างมีวิจารณญาณ หรือขาดการแยกแยะ วิเคราะห์และสังเคราะห์แล้ว ทำให้เกิดความขัดแย้งได้เช่นเดียวกัน

๒) ผลประโยชน์และความต้องการเป็นที่มาของความขัดแย้ง (Interest Conflict) ได้แก่ ความขัดแย้งเกี่ยวกับทรัพยากรทางด้านธรรมชาติ หรือสิ่งต่างๆ ที่ปรารถนาและต้องการ เช่น อำนาจ ตำแหน่งหน้าที่

เทียนฉาย กิระพันธ์ ให้มุมมองว่า ความต้องการด้านเศรษฐกิจ และสังคมเป็นตัวแปร สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดความขัดแย้งในสังคม สิ่งที่น่ามายืนยันข้อสมมติฐานก็คือ ดัชนีชี้ ความแตกต่างทางเศรษฐกิจได้แก่ รายได้สินทรัพย์ถือครอง และการมีงานทำเป็นต้น ส่วนตัวแปร ตัวความ ต้องการด้านสังคมก็คือ ระดับการศึกษา ความทันสมัย และฐานะทางสังคม ซึ่งความแตกต่างดังกล่าว

จัดได้ว่าเป็นสิ่งกระตุ้นให้คนในสังคมเกิดความขัดแย้งระหว่างกัน ในขณะที่ ร.ศ.ดร.ชัยวัฒน์ สกานันท์ วิเคราะห์คล้ายกันว่า ตัวแปรในด้านสังคม และเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับ การดำรงชีพการดำรงชีพทำให้เกิดความขัดแย้งด้านชนชั้น และช่วงชิงทรัพยากรในระดับต่างๆ

๓) ความสัมพันธ์เป็นที่มาของความขัดแย้ง (Relationship Conflict) ได้แก่ บุคลิกภาพ และพฤติกรรมที่ต่างกัน พฤติกรรมทางลบที่เกิดขึ้นซ้ำซาก และวิธีการในการทำสิ่งต่างๆ แตกต่าง กัน เช่น วิธีการทำงานต่างกัน การตัดสินใจต่างกัน และการคาดหวังที่ต่างกัน

เวย์อี. เบเกอร์ (Wayn E. Baker) มีมุมมองว่า สัมพันธภาพเป็นความจำเป็นพื้นฐานอย่างหนึ่งของมนุษย์เพราะมนุษย์ยังเป็นสัตว์สังคมไม่สามารถอยู่โดดเดี่ยวได้ในขณะเดียวกันนั้น สัมพันธภาพ หรือความสัมพันธ์ที่ไม่ลงตัวจาก การตัดสินใจและความคาดหวังที่ต่างกัน ก็จะนำมา ซึ่งปัญหาความขัดแย้ง เช่น พ่อแม่ไม่มีเวลาให้ลูก ก็ซื้อของเล่นให้เล่นไปเพื่อทดแทนความสัมพันธ์ หรือ ทดแทนเวลาที่จะมีให้กับลูกเป็นความสัมพันธ์เชิงธุรกิจ แต่ลูกคาดหวังเวลาที่พ่อแม่จะมา ใกล้ชิด พา ไปเที่ยวพุดคุยเล่นด้วย และเมื่อความคาดหวังที่ไม่ตรงกันระหว่างพ่อแม่ลูก ปัญหาความ ขัดแย้งก็จะ ปรากฏขึ้นในปัญหาระดับประเทศ หรือนโยบายสาธารณะก็เช่นเดียวกัน เมื่อเกิดปัญหา แล้วไม่ได้รับการดูแล ทำให้ประชาชนมองว่า นโยบายต่างๆเป็นการทำเพื่อหาเสียง เพื่อหวังคะแนน เป็นการมุ่งเชิง ธุรกิจ ไม่ได้มุ่งความสัมพันธ์ระยะยาว จึงนำไปสู่ความขัดแย้งได้เช่นกัน

๔) โครงสร้างเป็นที่มาของความขัดแย้ง (Structural Conflict) ได้แก่ การแย่งแย่ง โดย เปลี่ยนแปลงระเบียบกฎเกณฑ์เดิม ขัดแย้งเกี่ยวกับระเบียบปฏิบัติ ขัดแย้งเมื่อจากขาดความ ยุติธรรม

คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) และซี ไรท์ มิลล์ (C. Wright Mills) ได้กล่าวในทำนอง เดียวกันว่า ความขัดแย้งเกิดจากการกดขี่ขูดรีดทางชนชั้นโดยเฉพาะในสังคมทุนนิยมซึ่งโครงสร้าง สังคมมีการแบ่งชนชั้นสูง และเป็นชนชั้นที่กดขี่ขูดรีด ดังนั้นความขัดแย้งจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยง ไม่ได้ ซึ่งขัดแย้งกันในผลประโยชน์ของชนชั้น เนื่องจากความสำนึกของชนชั้นที่ต่อสู้ตัวขึ้นมากลายเป็นความ ขัดแย้ง ได้ทำการจำแนกตัวแปรพื้นฐานของการขัดแย้งว่าความขัดแย้งไม่ได้เกิดขึ้น โดยบังเอิญ แต่เป็นผลพวงจากสังคมทุนนิยมและโครงสร้างทางเศรษฐกิจการกดขี่และการขัดแย้งทางสังคม ซึ่งผู้สนับสนุนแนวความคิดนี้มี เลนิน (Lenin) และเหมาเจ๋อตุง(Mao Tse-Tung) เป็นต้น ในขณะที่ ดาห์เรนดอร์ฟ (Dahrendorf) เห็นด้วยว่า ความขัดแย้งทางสังคมเกิดจากการกดขี่ระหว่างกลุ่มต่างๆ แต่แตกต่างจากการกดขี่ทางชนชั้นอย่างแนวความคิดของ มาร์ช (Marx) ดาห์ เรนดอร์ฟ เห็นว่าความ ขัดแย้งเรื่องผลประโยชน์ในสังคมเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ก็จริง แต่ แหล่งกำเนิดอันเป็นที่มาของความ ขัดแย้งในสังคมนั้น เกิดจากการรวมตัวขึ้นเป็นองค์กรของกลุ่มใน สังคม เช่น ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นใน สหรัฐอเมริกา มักจะเกิดกลุ่มต่างๆ ที่มีการจัดตั้งเป็นองค์กร เช่น กลุ่มสหภาพแรงงานเพื่อความ เสมอภาพ เป็นต้น

ฉันทนา บรรพศิริโชติ ได้นำเสนอหลักการไม่สมมาตร (Asymmetric Conflict) ว่าด้วย ความขัดแย้งระหว่างคู่ที่ไม่เท่าเทียมกันทางอำนาจ ประเด็นนี้ ปีเตอร์ ที.โคลแมน (Peter T. Coleman) ได้ตระหนักเช่นเดียวกันว่า โดยปกติทั่วไปเมื่อเกิดความขัดแย้งแล้วทำให้การเจรจามี ปัญหานั้น ก็เพราะว่าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้มีอำนาจ มักจะใช้“อำนาจเหนือ” (Power

Over) กับผู้ที่มีอำนาจน้อยกว่า จนทำให้กระบวนการในการจัดการความขัดแย้งเป็นไปด้วยความยากลำบาก แต่สิ่งสำคัญที่เขายพยายามจะนำเสนอก็คือ “อำนาจร่วม” (Power with) อันเป็นกระบวนการในการใช้การมีส่วนร่วม หรือสร้างความร่วมมือให้เกิดขึ้นในกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย กับโครงการต่างๆ

๕) ค่านิยมเป็นที่มาของความขัดแย้ง (Value Conflict) ได้แก่ ศาสนา ภาษา ชาติพันธุ์ โลกทัศน์หรือความเชื่อต่างกัน การให้ความสำคัญที่ต่างกัน เกณฑ์ประเมินต่างกัน ภูมิหลังทางวัฒนธรรมต่างกัน ภูมิหลังส่วนบุคคลต่างกัน พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ต่างกัน

โทรสเทน เซลลิ่ง (Throesten Selling) มุมมองว่า รูปแบบวัฒนธรรมที่แตกต่างกันของประชากรแต่ละกลุ่มในสังคมทำให้เกิดความขัดแย้ง โดยชี้ให้เห็นว่า สังคมดั้งเดิมมักจะไม่มีความขัดแย้งเนื่องจากไม่มีประชากรมาจากหลากหลายเผ่าพันธุ์ แต่เมื่อสังคมมีขนาดใหญ่มากยิ่งขึ้น ย่อมประกอบไปด้วยประชากรที่มาจากหลายเผ่าพันธุ์แตกต่างกัน อีริยูท บุนยุมิ ได้ให้ทัศนะว่าความขัดแย้งด้านวัฒนธรรมดังที่กล่าวถึงนั้น “งอก” ออกมาจากความขัดแย้งด้านชาติพันธุ์-ชาตินิยม (Ethno-Nationalism) และได้พัฒนาตัวไปสู่ความขัดแย้งด้านประวัติศาสตร์ มาสู่ความขัดแย้งด้านวัฒนธรรมในที่สุด

๒.๓.๖ ผลกระทบอันเกิดจากความขัดแย้ง

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับผลกระทบอันเกิดจากความขัดแย้งนั้น มีนักวิชาการกล่าวไว้ดังต่อไปนี้

จากการศึกษาเรื่องความขัดแย้ง อาจจะทำให้เราเกิดการยอมรับกันว่า ความขัดแย้งเป็นสิ่งที่จำเป็น อันเป็นปรากฏการณ์ธรรมดา หรือเป็น ธรรมชาติของมนุษย์และเป็นสิ่งที่สังคมจะต้องเผชิญในฐานะที่อยู่ร่วมกันเป็น สัตว์สังคม (Social Animals) ซึ่งถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่ดี ในการเปลี่ยนมุมมองหรือทัศนะที่มีต่อความขัดแย้งไปในเชิงบวก ก็จะทำให้การจัดการความขัดแย้งนั้นเป็นไปในทางสร้างสรรค์ เกิดผลดีต่อสังคม และองค์กรนั้นๆ แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อมองในมิติที่ ตรงกันข้าม ความขัดแย้งก็สะท้อนแง่มุมในเชิงลบที่มนุษย์จะต้องเผชิญเช่นเดียวกัน ดังนั้น ผลกระทบที่เกิดจากความขัดแย้ง ก็จะมีนั้น ๒ ด้าน คือ ผลกระทบในเชิงบวกและผลกระทบในเชิง ลบ

ผลกระทบของความขัดแย้งในเชิงบวก

๑. เกิดการพัฒนาองค์กร และสมาชิกในองค์กร

จากการศึกษาแนวคิด และทฤษฎีของ ความขัดแย้งในตอนแรก ที่กล่าวว่า ความขัดแย้งก่อให้เกิด การเปลี่ยนแปลงนั้นได้มีนักวิชาการไทย พรพน พุกกะพันธุ์ ได้กล่าวถึงแนวคิดเรื่อง ความขัดแย้งที่เป็นแบบปัจจุบันว่า ความขัดแย้งอาจเป็นการดี ถ้าองค์กรนั้นมีความขัดแย้งในระดับที่ มีความเหมาะสม ความขัดแย้งจะส่งเสริมให้เกิดการปฏิบัติงาน โดยจะช่วยกระตุ้นและจูงใจให้คนพยายามแก้ไขปัญห จึ่งทำให้ปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ การที่มีแนวคิดที่มองความขัดแย้ง ในแง่ดีและสร้างสรรค์ดังกล่าวนี้ ก็จะทำให้องค์กรมีความก้าวหน้า เพราะความขัดแย้งเปรียบเสมือน สิ่งกระตุ้น และเป็นการกระตุ้นเพื่อให้เกิดการแก้ไข ความขัดแย้งอาจทำให้ผลการดำเนินงานของ องค์กรดีขึ้น เพราะความขัดแย้งเป็นตัวชี้ให้เห็นถึงตัวปัญหา

นอกจากนี้ การที่มองว่าความขัดแย้งเป็นธรรมชาติ และเป็นสิ่งที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ในการดำรงชีวิตในสังคมดังกล่าวนี้ จะทำให้สมาชิกที่อยู่ในองค์กรนั้นเกิดการพัฒนาตนเองใน การที่

จะยอมรับได้ถึงความขัดแย้ง เป็นการเคารพและให้เกียรติในความรู้ และความคิดของอื่น เพราะจริงๆ แล้ว ความขัดแย้งก็เป็นเพียงความคิดเห็นที่แตกต่าง ในความขัดแย้งไม่มีฝ่ายใดถูก ไม่มีฝ่ายหนึ่งผิด โดยสมบูรณ์ ไพศาล วงศ์วรสิทธิ์ ได้นำเสนอประเด็นนี้อาไว้อย่างน่าสนใจว่า แต่ละฝ่าย มีส่วนถูกไม่มากนักน้อย ไม่มีใครที่จะผูกขาดสัจธรรมโดยอ้างว่าตนเป็นฝ่ายถูกแต่ผู้เดียว โดยเขาให้ เหตุผลว่า ความจริงนั้น มีความซับซ้อน มีหลายรูปลักษณะ หลายด้าน และหลายแง' เขามองว่า สาเหตุที่ทำให้เกิดความขัดแย้งนั้นเป็นเพราะ มองความจริงจากคนละด้าน

๒. เกิดความสามัคคีกลมเกลียว และส่งเสริมสังคมที่เป็นประชาธิปไตย

การมีแนวคิดของความขัดแย้งที่เป็นไปในเชิงบวก เป็นการมองความขัดแย้งนั้นเสมือนกับ เหยื่อ ๒ ด้าน แต่เป็นการมองอีกด้านหนึ่งของเหยื่อ เพราะในความเข้าใจของคนทั่วไปแล้ว เมื่อเอ่ยถึงความขัดแย้ง ก็จะนึกถึงภาพการทะเลาะวิวาทกัน จากที่ผู้วิจัยพยายามนำเสนออยู่บ่อยครั้งว่า ความขัดแย้งเป็นเรื่องธรรมชาติ และเป็นแค่เพียงความคิดที่แตกต่างเท่านั้น ทำให้การยอมรับฟังความคิดเห็น หรือ ฟังคำอธิบายของกลุ่มก็จะเกิดขึ้นได้โดยง่าย มีหลายกรณีที่ทำให้เกิดความเข้าใจซึ่งกันและกัน ความขัดแย้งก็จบลงด้วยความรัก สามัคคีที่มีมากขึ้นกว่าเดิม

การมีมุมมองความขัดแย้งดังกล่าว ทำให้เราได้ประจักษ์ในสังคมแบบพหุนิยมที่จำเป็นต้องยอมรับ หรือเปิดรับความจริงของข้อมูล และข่าวสารของกลุ่มต่าง ๆ มากยิ่งขึ้น จะเห็นว่าสังคมเป็นสังคมแห่งประชาธิปไตยไม่ได้ถ้าหากขาดกระบวนการทัศน์แบบพหุนิยม ดังที่ ศ.ดร. บวรศักดิ์ อุวรรณโณ ได้ชี้ให้เห็นว่า สังคมแบบประชาธิปไตยนั้นต้องดึงทุกกลุ่มที่มีส่วนได้ส่วนเสียเข้ามา ซึ่งท่านเรียกสังคมแบบนี้ว่า “Inclusive Society” ซึ่งแตกต่างจากสังคมแบบ “Exclusive Society” ที่พยายามผลักทุกๆ กลุ่มที่มีส่วนเกี่ยวข้องออกไป ซึ่งการกระทำในลักษณะนี้ทำให้เกิดความขัดแย้ง มากยิ่งขึ้น^{๔๔}

ผลกระทบของความขัดแย้งในเชิงลบ

ดังที่กล่าวว่า ความขัดแย้งเปรียบเหมือนเหยื่อ ๒ ด้าน เป็นได้ทั้งสิ่งอาจก่อให้เกิดผลดีก็ได้หรือ สิ่งนี้อาจก่อให้เกิดผลเสียขึ้นได้เช่นกัน ผลกระทบของความขัดแย้งในเชิงลบ จะแยก ออกเป็น ผลเสียในเชิงจิตภาพ และในเชิงกายภาพ ดังต่อไปนี้ คือ

๑. ผลเสียในเชิงจิตภาพ

ลบแก่ สุขภาพจิตของมนุษย์ เพราะว่าจิตของ มนุษย์นั้นได้ประสบกับการสูญเสีย “ดุลยภาพ” อันเป็นการสูญเสียความสมดุล เนื่องจากสถานการณ์ของความขัดแย้งในบางมิตินั้นได้ทำให้จิตมนุษย์กวัดแกว่งนั้นดีใจบ้าง เสียใจบ้าง จาก การศึกษาทางการแพทย์พบว่า การที่คนเราเมื่อมีความโกรธ หรือความเคียดแค้นเกิดขึ้นซึ่งเป็นปัจจัย ทางด้านอารมณ์ และเมื่อความไม่สมดุลเกิดขึ้น ก็ส่งจะผ่านเข้าสู่สมองผ่านระบบประสาทรับรู้ ข้อมูลที่ผ่านเข้ามาใหม่นี้จะถูกนำไปเปรียบเทียบกับประสบการณ์เดิม ของตนและความสัมพันธ์กับโลก ก่อให้เกิดความรู้สึกขุ่นใจ และไม่สบายใจและอาจส่งผลกระทบต่ออวัยวะในผ่านการเปลี่ยนแปลง ของหัวใจ ความดัน และระบบฮอร์โมนอื่นๆ ยิ่งความกดดันดังกล่าวนี้อาจเกิดขึ้นบ่อยเท่าใด ก็ยิ่ง ส่งผลกระทบถาวรได้ง่ายขึ้นเท่านั้น เช่นส่งผลกระทบต่อ ระบบการทำงานของหัวใจ ประสาท และระบบ ภูมิคุ้มกัน ดังนั้นจากการศึกษาดังกล่าว สรุปได้ว่า ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในเชิงลบ จะส่งผลเสียทั้ง ต่อสุขภาพจิต และยังส่งผลเสียไปยังระบบต่างๆของร่างกายอีกด้วย

๒. ผลเสียในเชิงกายภาพ

ผลกระทบของความขัดแย้งในด้านลบที่เป็นผลเสียทางกายภาพในบริบทนี้ หมายถึง ผลเสียหรือผลกระทบทางด้านสังคมวิทยา ดังนี้ คือ

๑) การขาดความเป็นเอกภาพก่อให้เกิดผลกระทบในหลายด้าน ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม คือ เมื่อสังคมเกิดความขัดแย้งในเชิงลบขึ้น ไม่สามารถดำเนินการจัดการแก้ไข ให้จบลงในทางสร้างสรรค์ ก็จะทำให้สถานการณ์นั้นแปรเปลี่ยนเป็น การบาดหมาง การทะเลาะวิวาทกัน เอาชนะกัน เกิดความระแวง ไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกัน สังคมเกิดการแบ่งเป็นกลุ่มต่างๆ ที่ยึดมั่นในแนวความคิดและข้อมูลเดียวกัน โดยเฉพาะความคิดเห็นทางการเมือง ที่เกิดการชุมนุมทั้งต่อต้านและสนับสนุน ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญของสังคมไทยที่กำลังเผชิญอยู่ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้น นอกจากก่อให้เกิดความแตกแยกในสังคมไทยแล้ว ยังส่งผลกระทบโดยตรงในด้านการบริหาร บ้านเมืองต่อความเป็นประชาธิปไตย และส่งผลกระทบ ต่อเศรษฐกิจการลงทุนทั้งในและ ต่างประเทศ ทำให้ต่างชาติขาดความเชื่อมั่น รวมทั้งส่งผลกระทบทางการท่องเที่ยวที่ถือได้ว่า เป็นส่วนหนึ่งของรายได้หลักของประเทศ นอกเหนือจากการส่งสินค้าออก นอกจากนี้ความขัดแย้ง ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ยังส่งผลกระทบโดยตรงต่อความปลอดภัยในการดำเนินชีวิตและความ เป็นอยู่ของประชาชนในประเทศอีกด้วย

๒) ความขัดแย้งนำไปสู่ผลเสียข้างเคียงเมื่อเข้าสู่กระบวนการทางศาล นักจัดการความขัดแย้งสมัยปัจจุบันก็คำนึงถึงผลเสียของความขัดแย้งเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเรื่องราวหาทางออกไม่ได้ และได้ดำเนินการทวิความรุนแรงจนต้องเข้าสู่กระบวนการยุติธรรม ในกระบวนการทางศาล เมื่อเกิดข้อขัดแย้งอย่างระหว่างบุคคล หรือกลุ่มบุคคลนั้น โดยปกติโจทก์และจำเลยมักจะนำคดีขึ้นสู่ศาลเพื่อให้ศาลพิพากษาว่าใครถูกหรือผิด ซึ่งสมัยก่อนที่ยังไม่มีกระบวนการเจรจาไกล่เกลี่ยประจำศาลเพื่อหาทางออกให้แก่คู่กรณีนั้นได้ก่อให้เกิดผลเสียแก่โจทก์และจำเลยในหลายประเด็นด้วยกัน^{๔๖}

(ก) เสียทรัพยากรนำคดีขึ้นสู่ศาลโดยไม่ได้นำดำเนินการเจรจาไกล่เกลี่ยนั้น จะทำให้โจทก์และจำเลยต้องจ้างทนาย ในขณะที่เดียวกัน หากแพคดีอาจจะต้องเสียเงินเพื่อชดเชยค่าเสียหายหรือลูกศาลปรับในบางกรณี

(ข) เสียเวลา โจทก์และจำเลยจะต้องสละเวลาเพื่อไปขึ้นศาล ซึ่งบางคดีนั้นจะต้องเสียเวลาในการสืบพยานปากต่างๆ หลายปีด้วยกันกว่าคดีจะจบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้ามีการอุทธรณ์และว่ารายการคดีที่มีอยู่ในศาลนั้นก็มีความมายาวอยู่แล้ว จึงจำเป็นต้องใช้เวลานานในการตัดสิน

(ค) เสียความรู้สึก ในขณะที่มีการสืบพยานนั้น ทนายอาจจะมีการซักโจทก์หรือ จำเลยเพื่อให้ได้ข้อมูลที่จริง และนอกจากนั้น หากมีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งชนะ ก็จะทำให้อีกฝ่ายเสีย ความรู้สึกและไม่พอใจในคำตัดสินของศาล

(ง) เสียมิตรภาพ บางคดีนั้น โจทก์และจำเลยเป็นเพื่อนรัก หรือเป็นเพื่อนบ้านกัน แต่เมื่อเกิดข้อขัดแย้งในด้านใดด้านหนึ่ง ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเองร้อง การเองร้องในลักษณะดังกล่าว นั้นได้ทำให้เพื่อนบ้าน หรือมิตรต้องกลายเป็นศัตรูกันจนเป็นเหตุทำร้ายกันจนเสียชีวิต

(จ) เสียโอกาส การนำคดีขึ้นสู่ศาลนั้น ในบางกรณีอาจจะทำให้เสียโอกาส เพราะ ความเป็นจริงแล้ว คู่กรณีสามารถหาทางออกร่วมกันโดยการพูดคุยกันโดยผ่านผู้ใหญ่หรือคน กลางก็ได้แต่เมื่อนำคดีขึ้นสู่ศาล และศาลประทับรับเองเพื่อนำสืบคดีแล้ว หากคู่กรณีสามารถที่จะ ค้นหา

ทางออกร่วมกันได้ ก็จะทำให้เสียโอกาสดังกล่าว

สรุปได้ว่า ผลกระทบของความขัดแย้งนั้น อาจจะเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก แต่อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยมีความเห็นว่า เรามีโอกาสที่จะเลือกได้ว่า จะให้เกิดผลกระทบเป็นไปในเชิงบวก หรือเชิงลบ นั้นหมายถึงว่า เราจะต้องรู้จัก และเข้าใจในวิธีการดำเนินการจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้น โดยการใช้สันติวิธีนั่นเอง เพื่อที่จะหลีกเลี่ยง หรือเกิดผลกระทบในเชิงลบให้น้อยที่สุด ซึ่ง การเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลางเชิงพุทธ เป็นหนึ่งในพุทธสันติวิธีที่ผู้วิจัยตั้งสมมติฐานว่า จะสามารถที่จะนำมาจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ดังที่จะได้นำเสนอต่อไป

๒.๓.๗ แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการจัดการความขัดแย้ง

จากการศึกษาแนวคิดทฤษฎีของความขัดแย้ง ทำให้ทราบว่า ปัญหาของความขัดแย้งที่เกิดขึ้นมิใช่การจัดการความขัดแย้งให้หมดสิ้นไป เพราะเป็นไปไม่ได้ในทางปฏิบัติ^๗ เบอร์นาร์ด เมเยอร์ ได้กล่าวในประเด็นนี้อย่างน่าสนใจว่า “ความขัดแย้งเป็นเรื่องธรรมชาติ เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ เป็นสิ่งจำเป็น และเป็นเรื่องปกติ ปัญหาไม่ใช่เรื่องของความขัดแย้ง แต่เป็นเรื่องของ วิธีการที่จะเราจะต้องจัดการ ทว่าเราเองกลับไม่เต็มใจที่จะยอมรับว่า เราอยู่ในท่ามกลางความขัดแย้ง” ในเมื่อความขัดแย้งเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่ดำรงอยู่ทั่วไปในสังคมของมนุษย์ยากที่ เราทุกคนจะหลีกเลี่ยงได้ความขัดแย้งจึงถือได้ว่าเป็นเรื่องธรรมดาและฝังรากลึกอยู่ในสังคม ดังนั้น สิ่งที่ต้องพึงกระทำก็คือ เราจะจัดการความขัดแย้งในแต่ละเรื่องด้วยวิธีอะไร

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ท่านได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับการจัดการความขัดแย้งว่าความขัดแย้งเป็นปรากฏการณ์ที่สามารถเกิดขึ้นได้ เป็นธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะสิ่งทั้งหลายมีความแตกต่างกัน ซึ่งความแตกต่างดังกล่าวจะทำให้เกิดความขัดแย้งกัน แต่ความแตกต่างทำให้เกิดความหลากหลาย และมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น หากจะแปรผลของความแตกต่างนั้นให้กลายเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ทำให้เกิดแง่คิด และมุมมองใหม่ อย่างไรก็ตาม ท่านได้ชี้จุดเด่นของความขัดแย้งว่าควรก่อรูปขึ้นมาจากเจตนาที่ดี มีจุดมุ่งหมายเพื่อความดีงาม และความก้าวหน้า และความร่มเย็นของสังคม

ท่านได้นำเสนอแนวคิดที่ว่า การประสานกลมกลืนเข้าด้วยกัน (Harmonization) คือ เมื่อมีความขัดแย้งก็จัดจนกระทั่งลงตัว คือ เข้ากันได้ดี ทุกอย่างประสานกลมกลืน โดยองค์รวมต่างๆ อยู่ในตำแหน่งที่ถูกต้อง และมีความสัมพันธ์ที่ถูกต้อง พร้อมทั้งทำหน้าที่ถูกต้องต่อกัน ส่งต่อ ประสานกันได้ดี ซึ่งการสอดประสานทำให้มนุษย์มีการพัฒนาจิตปัญหาให้หลุดพ้นจากความยึดถือ คับแคบ มีสภาพจิตที่ไม่เปิดกว้าง มีความคิดตีบตัน ประเด็นที่ถือได้ว่าเป็นหลักพื้นฐานตามแนวทางการจัดการความขัดแย้งของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ก็คือ หลักความเป็นสากล ๓ ประการ (ดรสากร) กล่าวคือ

๑. ความจริงที่เป็นสากล คือ หลักความจริงที่เป็นกลาง ๆ มีผลเสมอเหมือนกันแก่ทุก คน ทุกที่ รวมทั้งทุกศาสนา

๒. ความเป็นมนุษย์ที่เป็นสากล คือความเป็นมนุษย์ที่จะต้องมองเห็น เข้าใจให้ ความนับถือเสมอกัน การทำร้ายและทำลายชีวิตมนุษย์ไม่ว่าจะมีสังกัดใดหรือไม่ เป็นความไม่ดี ไม่ งามทั้งสิ้น

๓. ความมีเมตตาที่เป็นสากล คือ แผ่ความรู้สึกเป็นมิตร มีความรัก ความปรารถนา ประโยชน์สุขแก่มนุษย์ทั่วทุกคนเสมอเหมือนกัน โดยไม่มีการจำกัดหรือแบ่งแยก

การทำให้ “ตรีสากล” เกิดเป็นแนวคิดเชิงรูปธรรมได้นั้น ท่านชี้ว่า “มนุษย์ควรจะอยู่ร่วมกันกับสรรพสิ่งอย่างปกติสุข ไม่เบียดเบียน และทำลายล้างซึ่งกันและกัน” พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส ได้กล่าวสรุปในประเด็นนี้ว่า แนวคิดดังกล่าวนี้สอดคล้องกับหลักการของพระพุทธศาสนา ที่ว่า “สรรพสิ่งล้วนมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน” เช่น หากมนุษย์เสพบริโภค อย่างเต็มที่โดยไม่รู้จักประมาณ ก็จะทำให้เกิดการทำลายล้างธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ทำให้ ธรรมชาติสูญเสียความเป็นดุลยภาพไป และเมื่อธรรมชาติเกิดความเสื่อมโทรม ก็จะส่งผลย้อนกลับ มาสร้างความเดือดร้อนให้แก่มนุษย์ ฉะนั้น จึงมีความจำเป็นที่มนุษย์ต้องอยู่ร่วมกันอย่างสอดคล้อง ประสานกับธรรมชาติในฐานะที่เป็นมิตรที่ดีต่อกัน

โยอัน กัลตุง นักสันติภาพที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความโดดเด่นในแง่ของ “สันติภาพแบบพหุนิยม” ซึ่งเป็นอีกท่านหนึ่งที่มีแนวคิดของการจัดการความขัดแย้ง ในเรื่องของการยอมรับในความหลากหลาย และการพึ่งพาอาศัยกันและกัน โดยกล่าวไว้อย่างน่าสนใจว่า สันติภาพในสังคมสันติภาพระหว่างและภายในตัวมนุษย์และสันติภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เป็นสันติภาพที่ครอบคลุมทั้งธรรมชาติ มนุษย์สังคม และโลก และชี้ให้เห็นว่า ทั้งหมดนี้จะสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติได้ภายใต้เงื่อนไข ๒ ประการ กล่าวคือ ความหลากหลาย (Pluralism) และการพึ่งพาอาศัยกันและกัน (Symbiosis) ซึ่งสรุปได้ดังนี้

๑. ความหลากหลายและการทั้งในธรรมชาตินำมาซึ่งความสมดุลทางนิเวศและทำให้เกิดการสร้างสรรคทำให้เกิดสังคมพหุนิยม และทำให้เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

๒. การพึ่งพาอาศัยกันและกันในธรรมชาติเป็นการพึ่งพาในแนวนอนไม่ใช่การพึ่งพาใน แนวตั้ง ไม่ใช่การพึ่งพาของผู้อ่อนแอกว่าต่อผู้แข็งแรงกว่า หากสถานการณ์เป็นไปในลักษณะนี้ จะ ไม่ก่อให้เกิดการครอบงำของบุคคลผู้แข็งแรงต่อผู้ที่อ่อนแอกว่า อันเป็นการแสดงออกของผู้ที่มี อำนาจมากกว่าต่อผู้มีอำนาจน้อยกว่า

นอกจากนี้ กัลตุงยังได้เน้นแนวคิดของการจัดการความขัดแย้งดังกล่าว ถึงความสัมพันธ์ของสังคมในเชิงพหุนิยมในแง่ของการเคารพความแตกต่าง และ การใช้ลักษณะของความแตกต่าง ให้เกิดการสร้างสรรค ดังนั้น ถ้ามนุษย์มีความร่วมมือร่วมใจกันและกัน และมีทัศนคติดำเนินไป ในทางเดียวกัน สันติภาพของโลกก็จะเกิดขึ้นอย่างแท้จริง

การเคารพ และยึดมั่นในสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคของบุคคล

ตามปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights (UDHR) ข้อที่ ๑ เกี่ยวสับหลักการของสิทธิมนุษยชนคือศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์สิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาค และความเป็นพี่น้องว่า มนุษย์ทั้งหลายเกิดมามีอิสระและเสมอภาคกันในเกียรติ ศักดิ์และสิทธิ ต่างมีเหตุผล และมโนธรรม และควรปฏิบัติต่อกันด้วยเจตนารมณ์แห่งการเคารพ การเคารพ และยึดมั่นในสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคของบุคคลนั้น มีส่วนสำคัญ และเกี่ยวข้องในการจัดการความขัดแย้งอย่างไร ศ.นพ.ประเวศ วะสี ได้อธิบายว่า

๑. การเคารพในความเป็นเพื่อนมนุษย์ระหว่างกัน จะทำให้สามารถแสวงหาข้อตกลงร่วมกันได้

๒. การยึดมั่นในความเสมอภาคของความเป็นมนุษย์โดยนำเสนอ หรือรับรู้ข้อมูล และข่าวสารอย่างเท่าเทียมกันจะทำให้กระบวนการเจรจาสามารถเดินต่อไปได้ หรืออาจจะประสบความสำเร็จ

๓. การยึดมั่นในความเสมอภาค จะทำให้คู่กรณีไม่สร้างอุบายเพื่อเอาเปรียบ (Trick) อันนำไปสู่การให้คำสัญญาลอยๆ ซึ่งอาจจะเป็นการสร้างปัญหาในอนาคตได้

๔. การเคารพ และยึดมั่นในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และความเสมอภาคจะทำให้เกิดผลดีต่อทุกฝ่าย เพราะเป็นการเพิ่มพูนปัญญา จิตใจ และการพัฒนาการอยู่ร่วมกันให้มีความสุขมากขึ้น

พระมหากษัตริย์ ธรรมราชา ได้ให้ทัศนะในประเด็นนี้ว่า การยึดมั่นและเคารพใน ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ นั้นก่อให้เกิดผลเชิงบวกต่อการเคารพ และยอมรับความหลากหลายและ ความแตกต่าง มีความจำเป็นที่มนุษย์จะต้องเปิดใจกว้างในการที่จะยอมรับความหลากหลาย และ ความแตกต่างมากยิ่งขึ้น ซึ่งการยอมรับ ไม่ได้หมายความว่า มนุษย์ต้องเชื่อตามและเปลี่ยนทัศนคติ ของตัวเอง หากแต่หมายถึงการเปิดใจกว้าง เพื่อที่จะศึกษาและวิเคราะห์ความแตกต่างและความหลากหลายที่เกิดขึ้นในสังคมอื่นๆ หรือมิติอื่นๆ ซึ่งฐานรองรับการเปิดกว้าง ก็คือ ความเคารพในความคิดเห็น การแสดงออก และความเชื่อ เป็นต้นของคนอื่นๆ ด้วย

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับหลังธรรมสังคหวัตถุ ๔

๒.๔.๑ ความหมายของหลังธรรมสังคหวัตถุ ๔

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึง สังคหวัตถุ ๔ ไว้ว่าภิกษุทั้งหลายสังคหวัตถุ (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว) ๔ ประการนี้สังคหวัตถุ ๔ ประการอะไรบ้าง คือ ๑. ทาน (การให้) ๒. เพียรวิชชะ (วาทาเป็นที่รัก) ๓. อุตถจริยา(การประพฤติประโยชน์) ๔. สมานัตตตา (การวางตนสม่ำเสมอ) ภิกษุทั้งหลายสังคหวัตถุ ๔ ประการนี้แล ทานเพียรวิชชะ อุตถจริยาในโลกนี้และสมานัตตตา ในธรรมนั้นๆ ตามสมควร สังคหวัตถุธรรมเหล่านี้ แลช่วยอุ้มชูโลกเหมือนลิมสลักที่ยึดกุมรถซึ่งแล่นไปได้ ฉะนั้นถ้าไม่พึงมีธรรมเหล่านี้มารดา หรือบิดาก็ไม่พึงได้การนับถือหรือการบูชาเพราะบุตรเป็นเหตุแต่เพราะบัณฑิตเล็งเห็นความสำคัญของสังคหวัตถุเหล่านี้ ฉะนั้นบัณฑิตเหล่านั้นจึงถึงความเป็นใหญ่ และเป็นผู้นำสรรเสริญ^{๔๕}

ไสว มาลาทอง ได้ให้ความหมายของหลังธรรมสังคหวัตถุ ๔ ไว้ว่าสังคหวัตถุ ๔ หมายถึง หลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจ ของผู้อื่นผูกไมตรีเอื้อเฟื้อเกื้อกูล หรือเป็นหลักการสงเคราะห์ซึ่งกันและกันมีอยู่ ๔ ประการ ได้แก่^{๔๖}

๑. ทาน คือ การให้การเสียสละ หรือการเอื้อเฟื้อแบ่งปันของๆ ตนเพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่น ไม่ตระหนี่ถี่เหนียวไม่เป็นคนเห็นแก่ได้ฝ่ายเดียวคุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้ไม่เป็นคนละโมภไม่เห็นแก่ตัวเรา ควรคำนึงอยู่เสมอว่าทรัพย์สินของที่เราหามาได้มิใช่สิ่งจีรังยั่งยืนเมื่อเราสิ้นชีวิตไปแล้วก็ไม่สามารถจะนำติดตัวเอาไปได้

๒. ปิยวาจา คือ การพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวานพูดด้วยความจริงใจ ไม่พูดหยาบคายก้าวร้าว พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์เหมาะสมกับกาลเทศะ พระพุทธเจ้าได้ทรงให้

^{๔๕} อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๙/๕๑.

^{๔๖} ไสว มาลาทอง, คู่มือการดำเนินงานเสริมสร้างศีลธรรมสำหรับเด็กและเยาวชน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๓๓.

ความสำคัญกับการพูดเป็นอย่างยิ่ง เพราะการพูดเป็นบันไดขั้นแรกที่จะสร้างมนุษยสัมพันธ์อันดีให้เกิดขึ้น วิธีการที่จะพูดให้เป็นปียวาจา นั้น จะต้องพูดโดยยึดหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

เว้นจากการพูดเท็จ

เว้นจากการพูดส่อเสียด

เว้นจากการพูดคำหยาบ

เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

๓. อรรถจริยา คือ การสงเคราะห์ทุกชนิดหรือการประพฤติในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น

๔. สมานัตตตา คือ การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอหรือมีความประพฤติเสมอดันเสมอปลาย คุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้เราเป็นคนมีจิตใจหนักแน่นไม่โลเล รวมทั้งยังเป็นการสร้างความนิยมและไว้วางใจให้แก่ผู้อื่นอีกด้วย

พระวิวัฒน์ รอดสุโข ได้ให้ความหมายว่า สังคหวัตถุ ๔ เป็นหลักธรรมในศาสนาพุทธซึ่งใช้ในการสงคฺเคราะห์ผู้อื่นอันจะเป็นเครื่องผูกไมตรีประสานหมู่ชนเข้าด้วยกันคำว่า สังคหวัตถุมาจากคำว่า “สังคห” ซึ่งแปลว่า สงคฺเคราะห์กับคำว่า “วัตถุ” ซึ่งแปลว่า เรื่องรวมความแล้ว สังคหวัตถุ จึงแปลว่าเรื่องการสงคฺเคราะห์ หรือธรรมอันเป็นหลักในการสงคฺเคราะห์ซึ่งมีหลักใหญ่ๆ อยู่ ๔ ข้อด้วยกัน ดังที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสสั่งสอนแก่ภิกษุ ในกาลครั้งหนึ่งซึ่งเรียกว่า สังคหวัตถุ ๔ คือ^{๔๗}

๑. ทาน หมายถึง การให้การเฉลี่ยเผื่อแผ่แก่กันและกัน ซึ่งเป็นข้อสำคัญเพราะว่าทุกๆ คน นั้นย่อมต้องการความช่วยเหลือจากกันอยู่ในด้านต่างๆ ในด้านวัตถุทรัพย์สินเงินทองเครื่องอุปโภคต่างๆ ในด้านกำลังกายช่วยกระทำการกิจการของกันและกัน ทางภายในด้านวาจาพูดจาช่วยเหลือกัน ในเรื่องที่ควรพูดในด้านสติปัญญาช่วยให้ความรู้ให้ การแนะนำในข้อที่ควรจะแนะนำต่างๆ การให้การเฉลี่ยเผื่อแผ่ทุกคนทั้งผู้ใหญ่ทั้งผู้น้อยต่างก็ควรจะมีทาน คือ ให้การช่วยเหลือกันผู้ใหญ่ให้การช่วยเหลือผู้น้อย ผู้น้อยก็ให้การช่วยเหลือผู้ใหญ่น้อยด้วยจิตใจมุ่งที่จะช่วยให้บรรลุถึงประโยชน์ที่ต้องการ หรือเพื่อที่จะให้พ้นจากอุปสรรคขัดข้องทั้งหลาย

๒. ปียวาจา หมายถึง การเจรจาถ้อยคำซึ่งเป็นที่รักเป็นที่จับใจแก่กันและกัน อันเป็นถ้อยคำสุภาพ เพราะวาจาที่พูดออกไปนั้นถ้าเป็นวาจาที่ไม่สุภาพไม่เป็นที่รักที่พอใจก็เป็นวาจาที่อาจเสียความไว้วางใจของผู้อื่น ทำให้ผู้อื่นเกิดความเสียใจควมการพูดของเราให้ไพเราะ ก็คือสตินั่นเอง ดังนั้นการพูดหรือการแสดงออกทุกครั้งต้องมีสติอยู่เสมอ

๓. อรรถจริยา หมายถึง การประพฤติประโยชน์กันและกัน คือ การทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสถานบัน เช่น โรงพยาบาลมหาวิทยาลัยสังคมที่ตนอาศัยอยู่ตลอดถึงประเทศชาติ สิ่งใดที่เป็นโทษก็ควรละเว้นไม่กระทำการประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ สามารถปฏิบัติได้ทั้งกาย วาจาใจในทุกเวลาและทุกโอกาส

^{๔๗} พระวิวัฒน์ รอดสุโข, “เปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน และความคงทนในการเรียนรู้วิชาพระพุทธศาสนาเรื่องสังคหวัตถุ ๔ พรหมวิหาร ๔ ไตรลักษณ์ ๓ กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัยขั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ ระหว่างการสอนด้วยหนังสือการตูนและการสอนตามปกติ”, วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๐).

๔. สมานัตตตา หมายถึง ความเป็นผู้วางตนสม่าเสมอหรือเสมอดันเสมอปลาย ซึ่งหมายถึง การรักษาระเบียบวินัยอันใดที่ทุกคนพึงปฏิบัติทั้งผู้ใหญ่ทั้งผู้น้อยตามหน้าที่ที่บัญญัติเอาไว้เป็นระเบียบ ของสถานที่ ของหน่วยงาน เช่น กฎระเบียบของสถาบันการศึกษา กฎระเบียบของสถานที่ราชการ ต่างๆ เป็นต้น ตลอดถึงกฎหมายบ้านเมือง ในทางพระพุทธศาสนาก็ คือ พระวินัยบัญญัติสำหรับ พระภิกษุทั้งหลายนั่นเอง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของสังคหัตถ์ ๔ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจคนและประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี ประกอบด้วย^{๔๘}

๑. ทาน ให้ปัน คือ เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปันช่วยเหลือสงเคราะห์ด้วยปัจจัยสี่ทุน หรือทรัพย์สินสิ่งของ ตลอดจนให้ความรู้ ความเข้าใจ และศิลปวิทยา

๒. ปิยวาจา พูดอย่างรักกัน คือ กล่าวคำสุภาพ ไพเราะ น่าฟัง ชี้แจง แนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผลเป็นหลักฐาน ชักจูงในทางที่ดีงาม หรือแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สมานสามัคคี เกิดไมตรีทำให้รักใคร่นับถือ และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

๓. อตถจริยา ทำประโยชน์แก่ คือ ช่วยเหลือด้วยแรงกาย และชวนชวายเป็นช่วยเหลือกิจการต่าง ๆ บำเพ็ญประโยชน์รวมทั้งช่วยแก้ไขปัญหา และช่วยปรับปรุงส่งเสริมในด้านจริยธรรม

๔. สมานัตตตา เอาตัวเข้าสมาน คือ ทำตัวให้เข้ากับเขาได้ วางตนเสมอดันเสมอปลายให้ ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่าเสมอกันต่อคนทั้งหลาย ไม่เอาเปรียบและเสมอในสุขทุกข์ คือ ร่วมสุข ร่วมทุกข์ ร่วมรับรู้ ร่วมแก้ไขปัญหาเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้ให้ความหมาย ของหลักสังคหัตถ์ ๔ ว่า ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์กัน, ธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกันหมายถึง หลักการครองใจคน, หลักยึดเหนี่ยวใจกันไว้หลักสังคหะสงเคราะห์ ซึ่งเป็นเครื่องประสานใจและเหนี่ยวรั้งใจคนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ เทคนิควิธีทำให้คนรัก หรือมนต์ผูกใจคน นั้นเอง มีทั้งหมด ๔ ประการ ดังนี้^{๔๙}

๑. ทาน การให้ คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน

๒. ปิยวาจา หรือ เปยวัชชะ วาจาเป็นที่รัก วาจาพูดตมึ่น้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ คือ กล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมยอมตาม

๓. อตถจริยา การประพฤติประโยชน์ คือ ชวนชวายเป็นช่วยเหลือกิจการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม

๔. สมานัตตตา ความมีตนเสมอ คือ ทำตนเสมอด้วยปลาย ปฏิบัติสม่าเสมอกันในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยร่วมรับรู้ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี

^{๔๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **ธรรมบุญชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๘๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๒๕.

^{๔๙} พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **หัวใจนักบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์ มปป, ๒๕๔๓). หน้า ๔๘ - ๕๑

พระมหาบุญเพียร บุญญวิริโย ได้ให้ความหมายว่า สังคหวัตถุ ๔ คือ ข้อปฏิบัติสำหรับการสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน

๑. ทาน ให้ปัน คือ เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปันช่วยเหลือสงเคราะห์ด้วยปัจจัยสี่ทุน หรือทรัพย์สินสิ่งของ ตลอดจนให้ความรู้ ความเข้าใจ และศิลปวิทยา

๒. ปิยวาจา พูดอย่างรักกัน คือ กล่าวคำสุภาพ ไพเราะ น่าฟัง ชี้แจงแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผลเป็นหลักฐานชักชวนในทางที่ดีงาม หรือแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจรู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สมานสามัคคี เกิดไมตรี ทำให้รักใคร่นับถือและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

๓. อุตถจริยา ทำประโยชน์แก่ คือ ช่วยเหลือด้วยแรงกาย และชวนชวนช่วยเหลือกิจการต่าง ๆ บำเพ็ญ ประโยชน์รวมทั้งช่วยแก้ไขปัญห และช่วยปรับปรุงส่งเสริมในด้านจริยธรรม

๔. สมานัตตตา เอาตัวเข้าสมาน คือ ทำตัวให้เข้ากับเขาได้ วางตนเสมอต้นเสมอปลายให้ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่ำเสมอทั้งต่อคนทั้งหลายไม่เอาเปรียบและเสมอในสุขทุกข์ คือร่วมสุขร่วมทุกข์ ร่วมรับรู้ ร่วมแก้ไขปัญห เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วม^{๕๐}

คุณ โทชนธ์ ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับสังคหวัตถุ ๔ ไว้ว่า สังคหวัตถุ ๔ ว่าเป็นหลักผูกใจคน เป็นเหมือนมนต์รัก มนต์เสน่ห์หา เมตตา มหานิยม^{๕๑}

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้ให้ความหมายของคำว่า สังคหวัตถุ แปลว่าธรรมเป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์กันธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน^{๕๒}

ชูฤทธิ์ เตังไตรสรณ์ ได้กล่าวว่า หลังธรรมสังคหวัตถุ ๔ เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลทั่วทุกคนร่วมสร้างสรรค์ประสานสังคมให้ดีงามมีเอกภาพ^{๕๓}

ปรีชา นันทาภิวัฒน์ ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับสังคหวัตถุ ๔ ไว้ว่าสังคหวัตถุ ๔ เป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว คือ ยึดเหนี่ยวใจบุคคล และประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี^{๕๔}

บุญสิริ ขวลิตรำรง ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับสังคหวัตถุ ๔ ไว้ว่าเป็นธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดเหนี่ยวจิตใจของกันและกันอันเป็นไปเพื่อการสงเคราะห์กัน^{๕๕}

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูรธมมจิตโต) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับสังคหวัตถุ ๔ไว้ว่าสังคหวัตถุ แปลว่า กำลังแห่งการสงเคราะห์ หรือมนุษยสัมพันธ์ซึ่งเป็นธรรมที่สำคัญมากสำหรับนัก

^{๕๐}พระมหาบุญเพียร บุญญวิริโย (แก้ววงศ์น้อย), “แนวคิดและวิธีการขัดเกลากายทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔).

^{๕๑}คุณ โทชนธ์, พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๒๕-๒๘.

^{๕๒}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), ขุดคำวัด, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๓๙.

^{๕๓}ชูฤทธิ์ เตังไตรสรณ์, สุขภาวะองค์กรรวมสุขภาพแบบพอเพียงนวัตกรรมใหม่ของสุขภาพของไทย, (นนทบุรี : องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๕๒), หน้า ๑๒.

^{๕๔}ปรีชา นันทาภิวัฒน์, พจนานุกรมหลักธรรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : ดวงแก้ว, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔๓.

^{๕๕}บุญสิริ ขวลิตรำรง, ธรรมโอสธ, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๒๓-๓๑.

บริหารผู้ทำงานให้สำเร็จ โดยอาศัยคนอื่นถ้าผู้บริหารบกพร่องเรื่องมนุษยสัมพันธ์ก็จะมีคนมาช่วยทำงาน เมื่อไม่มีใครช่วยทำงานเขาก็เป็นนักบริหารไม่ได้^{๕๖}

สรุปได้ว่า สังคหวัตถุ ๔ หมายถึง เครื่องมือ หรือหลักธรรมที่ช่วยประสานคนหมู่มากให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เป็นเครื่องช่วยขจัดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นทำให้คนอยู่ร่วมกันด้วยความรักสามารถนำไปใช้ได้ตั้งแต่ระดับครอบครัวจนถึงระดับสังคม เป็นธรรมอันจะก่อให้เกิดความผาสุกในบ้านเมืองและประเทศชาตินั้นเองหลักธรรมของสังคหวัตถุนี้ หากผู้ใดยึดถือปฏิบัติเชื่อแน่ว่าจะเป็นที่รักใคร่เคารพนับถือของเพื่อนร่วมงาน และบุคคลทั่วไปคนไทยเรานั้นมักชอบจดจำถ้อยคำที่คล้องจองกันจึงใคร่ขอเสนอคำที่จะทำให้จำได้ง่าย และเป็นคาถาสำหรับทำให้อตนเองเป็นที่รักใคร่ของบุคคลทั่วไปคือโอบอ้อมอารี (ทาน) วจีไพเราะ (ปิยวาจา) สงเคราะห์ประชาชน (อตถจริยา) วางตนเหมาะสม (สมานัตตตา)

๒.๔.๒ องค์ประกอบของหลักธรรมสังคหวัตถุ ๔

สังคหวัตถุนี้มีองค์ประกอบอยู่ ๔ ประการด้วยกันที่เจ้าอาวาสนำมาใช้ในการปฏิบัติต่อพระภิกษุ สามเณร ภายในวัดให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ และเพื่อเป็นการโน้มน้าวให้ไว้ผู้ร่วมงาน หรือผู้ได้บังคับบัญชาให้ปฏิบัติงานโดยมีความรู้สึกใกล้ชิดเป็นกันเอง ร่วมมือร่วมใจปฏิบัติงานอย่างราบรื่นเพื่อให้สังคมในหมู่คณะเกิดความสงบสุขมีผู้กล่าวไว้ ดังต่อไปนี้

ในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต แบ่งสังคหวัตถุ ออกเป็น ๔ องค์ประกอบดังนี้^{๕๗}

๑. ทานให้ปัน คือ ความเอื้อเฟื้อเพื่อแม่เสียสละ ช่วยด้วยทุนการแบ่งปันสิ่งของแก่ผู้อื่นที่ควรให้ตลอดจนให้ความรู้ความเข้าใจ และศิลปวิทยารวมไปถึงการให้อภัยแก่ผู้อื่นทำให้สังคมอยู่กันอย่างมีความสุข เพราะการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

๒. ปิยวาจา คือ การพูดจากรักปราศรัยด้วยถ้อยคำสุภาพอ่อนหวานไพเราะเป็นที่รักพูดด้วยคำที่น่าฟัง ชี้แจงในสิ่งที่เป็นประโยชน์ให้กำลังใจ ทำให้เกิดความพอใจแก่ผู้ได้ยินได้ฟังก่อให้เกิดมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน

๓. อตถจริยา คือ การบำเพ็ญให้เป็นประโยชน์แก่ผู้เกี่ยวข้อง หรือผู้อื่นเป็นการปฏิบัติสิ่งที่เป็นประโยชน์ซึ่งกัน และกันมีน้ำใจช่วยเหลือผู้อื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน ด้วยกำลังความคิดกำลังกาย และกำลังทรัพย์การทำความดีให้เป็นประโยชน์เท่าที่จะทำได้ เช่น ส่งเสริมจริยธรรมส่งเสริมให้ผู้อื่นได้รับในสิ่งที่ดี การช่วยเหลือผู้อื่นจะทำให้หมู่คณะสังคม และประเทศชาติมีความก้าวหน้าได้รับความสำเร็จในสิ่งต่างๆ เป็นอย่างดี

๔. สมานัตตตา คือ การปฏิบัติตนเสมอต้นเสมอปลายทำตัวให้เข้ากันได้ เป็นเพื่อร่วมทุกข์ร่วมสุขกันไม่เอาเปรียบร่วมเผชิญ และแก้ปัญหาเพื่อประโยชน์สุขร่วมกันไม่ถือเราถือเขารู้จักผูกมิตรกับผู้อื่น เช่น ในยามที่ตนตกทุกข์ได้ยากก็ไม่ทอดทิ้งยังช่วยเหลือย่อมเกิดความสุข และความสามัคคีในหมู่คณะ

^{๕๖} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *คุณธรรมและจริยธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๕๕.

^{๕๗} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐.

มีผู้กล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับองค์ประกอบของสังคหวัตถุ ๔ ได้แก่ ทาน ปิยวาจาอัตถจริยา และสมานัตตตา ไว้ดังนี้

ก. ทาน

๑. ความหมายของทาน

คำว่า ทานที่แปลว่า การให้นั้นจัดเป็นบุญเป็นกุศลเป็นความดีอย่างหนึ่ง หมายถึงเจตนาที่เป็นเหตุให้เกิดการให้ก็ได้หมายถึงวัตถุ คือ สิ่งของที่ให้ก็ได้ทานจึงมีความหมายที่เป็นทั้งนามธรรมและรูปธรรมถ้าหมายถึง เจตนาที่ให้ก็เป็นนามธรรมถ้าหมายถึงวัตถุที่ให้ก็เป็นรูปธรรมในที่นี้จะขอกกล่าวถึงทานในความหมายทั้งสองอย่างนี้รวมๆ กันไปดังพุทธพจน์ที่ว่า “มนา ปทายี ลภเต มนาปี” แปลว่า ผู้ให้สิ่งที่น่าพอใจ ย่อมได้รับสิ่งที่น่าพอใจ^{๕๘}

ทาน เป็นกิริยาศัพท์ แปลว่า ให้เป็นนามศัพท์แปลว่า ของที่ให้กิริยาที่ให้ไม่คิดเอาคืนกลับมากล่าวโดยสามัญแห่งโวหารว่า ทานในทานนั้นมีพรรณนาไว้โดย นิพพจน์ว่า ทิยติ เอเตนาติ ทานวัตถุอื่นๆ มีข้าวน้ำ เป็นต้น อันบุคคลทั้งหลายย่อมให้ด้วยธรรมชาตินี้เป็นเหตุ เพราะเหตุนี้ธรรมชาตินั้นจึงชื่อว่า ทานธรรมชาติเป็นเหตุให้ซึ่งวัตถุอันแห่งบุคคลผู้ให้บริจาคเจตนามีไทยธรรมทานวัตถุเป็นสหายชื่อว่า ทาน^{๕๙}

พระธรรมปิฎก ได้ให้ความหมายไว้ว่า ทานการให้ปันคือเอื้อเพื่อเผื่อแผ่เสียสละแบ่งปันช่วยเหลือสงเคราะห์ด้วยปัจจัยสี่ทุน หรือทรัพย์สินของตลอดจนให้ความรู้ความเข้าใจ และศิลปวิทยาต่างๆ ที่เป็นของตนเองแก่ผู้อื่นที่ควรแบ่งปัน เช่น ถวายสิ่งของแก่พระภิกษุสามเณร บิฑามารดา หรือบุคคลอื่นการให้ที่เป็นส่วนรวมเช่น สร้างวัด โรงพยาบาล ถนน ศาลา สระน้ำ และสวนสาธารณะ เป็นต้น การให้ครบองค์ ๓ ย่อมมีอานิสงส์มาก คือ ก่อนให้มีจิตใจยินดีขณะให้ก็เลื่อมใส และหลังจากให้ก็ใจเบิกบานซึ่งเป็นการให้ด้วยจิตคิดอนุเคราะห์ซึ่งกัน และกันโดยไม่หวังผลตอบแทนการให้เพื่อบูชาคุณความดี เช่น ให้อาหารเสื้อผ้า และการทำดีต่อผู้มีพระคุณ เสียภาษีให้รัฐ รวมทั้งทำบุญตักบาตร เป็นต้น ซึ่งการให้นี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ทท ปิโย โหติ ภขนติ น พหู” แปลว่า ผู้ให้ย่อมเป็นที่รัก คนหม่อมมากย่อมคบหา^{๖๐} ซึ่งถือว่าเป็นมนต์มหาเสน่ห์ที่จะยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้อื่นได้เป็นอย่างดีและตลอดไป

๒. ประเภทของทาน

ทานสามารถแยกออกได้ ๒ ประเภท คือ

๑) อามิสทาน ให้สิ่งของแก่เพื่อน หรือผู้อื่นที่ด้อยกว่ารวมทั้งการให้รางวัลต่างๆ ในวันและเวลาอันสมควรการให้วัตถุสิ่งของต่างๆ สรุปรวมเป็นปัจจัย ๔ เป็นกุศลเจตนาที่เกิดขึ้นด้วยความรัก^{๖๑}

^{๕๘} ่อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๔/๗๒.

^{๕๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, สุขเขาน์พลอยชุมรวบรวม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘๖.

^{๖๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ชีวิตงานและสังคมที่สมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๖.

^{๖๑} ่อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๔๒/๑๑๙.

อามิสทาน คือ การให้วัตถุสิ่งของการให้ในลักษณะนี้ใครก็ปฏิบัติได้เป็นการทำได้ง่ายในสังคฆชาวพุทธ^{๒๒} มิให้ข้าวน้ำยารักษาโรคเป็นต้น และทรัพย์สินเงินทองภายนอกทั้งที่เป็นของที่รักมาก เช่นอวัยวะเลือดเนื้อแขนขาดวงตาและวัตถุที่หวงแหนที่สุด คือ การสละชีวิตอามิสทานหรือทานวัตถุมี ๑๐ อย่าง ตามที่ท่านกล่าวไว้ดังนี้

๑. อนน ได้แก่ ของเคี้ยว และของกินทุกอย่าง เช่น ข้าว
๒. ปาน ได้แก่ น้ำดื่มของลัมรสทุกอย่าง เช่น น้ำมะม่วง
๓. วตถ ได้แก่ เครื่องปกปิด คือ ผ้านุ่งผ้าห่ม ผ้าเช็ดตัว
๔. ยาน ได้แก่ สิ่งที่จะช่วยให้สำเร็จ เช่น รถคานหามร่มรองเท้า
๕. มาลา ได้แก่ ดอกไม้ทั้งปวงต่างโดยเป็นดอกไม้ที่ร่อยแล้ว และยังมีได้เป็นร่อยเช่น ระเบียบดอกมะลิ เป็นต้น หรือต้นไม้ดอกต้นไม้ใบ
๖. คนธ ได้แก่ ของหอมทุกอย่างและเครื่องอุปกรณ์ของหอมที่บัดแล้ว และที่มิได้บัด และของลูบไล้ทุกอย่างมีจันทร์ เป็นต้น
๗. วิเลปน ได้แก่ เครื่องทาการย้อมผิวเครื่องตกแต่ง เช่น ธงทิวเครื่องย้อมเครื่องทำ
๘. เสยยา ได้แก่ สิ่งที่จะให้ให้นอนมีเตียงและตั้งเป็นต้น และผ้าปาวาร(ผ้าห่มใหญ่,เสื้อคลุม) และผ้าโกเชาว์(ผ้าทำด้วยขนแพะ) เป็นต้น เช่น เสื้อหมอน มุ้ง ผ้าห่ม
๙. อวสธ ได้แก่ ที่อาศัยสำหรับบำบัตอันตรายมีลม และแดด หรือที่พักมีเรือนชั้นเดียว เช่น ที่พักเครื่องรับรองศาลาม้านั่ง เป็นต้น
๑๐. ปริเปยย ได้แก่ เครื่องอุปกรณ์แห่งประทีปมีไส้ และน้ำมันเป็นต้น เช่นประทีป (วัตถุสำหรับส่องแสง) เทียนรูปเครื่องแสงสว่าง^{๒๓}

วัตถุทาน ๑๐ ประการนี้พิจารณาตามเกณฑ์ในเบื้องต้นว่ามีอะไรบ้าง เป็นสิ่งที่ควรให้การให้วัตถุทานทั้ง ๑๐ ประการนี้ไม่ได้เฉพาะเจาะจงแก่บรรพชิตเท่านั้นฆราวาส และสัตว์เดรัจฉานก็ได้เช่นกัน จะเห็นว่าอามิสทานมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตในสังคฆแต่ไม่ควรละเลยธรรมทานเมื่อจะบำเพ็ญทานควรพึงทำให้ครบทั้งอามิสทาน และธรรมทานสมตามคำกล่าวของพระพุทธองค์ว่า ”อามิสทานช่วยค้าจุนชีวิตให้เขามีที่พึ่งอาศัย แต่ธรรมทานช่วยให้เขารู้จักพึ่งตนเองได้ต่อไปเมื่อให้อามิสทานพึงให้ธรรมทานด้วย^{๒๔}

๒. ธรรมทาน หรือวิยาทานหมายถึง การให้ธรรมการให้ความรู้ และแนะนำ สั่งสอนให้รู้ดีรู้ชั่ว หรือการแนะนำให้รู้ศิลปวิทยาในการประกอบสัมมาชีพ

ธรรมทาน หรือวิยาทานได้แก่ การให้ธรรมเป็นทานคือ แนะนำสั่งสอนให้ผู้อื่นตั้งอยู่ในธรรม หรือกล่าวธรรมให้ความรู้ความถูกต้องตั้งตามคำสอนมุ่งเน้นให้นำไปปฏิบัติ ในทางที่ถูกต้อง โดยเฉพาะในทางพระพุทธศาสนา การได้สัมผัสทางประสาทหู ตา จมูก กาย ใจ ก่อให้เกิด

^{๒๒}อร่าม อินพุ่ม, **มงคลชีวิต ๓๘ ประการ**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เพชรกระรัต, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐๒.

^{๒๓}พระสิริมงคลจารย์, **มงคลดถุทีปนีแปลเล่ม ๓**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๐), หน้า ๕-๖.

^{๒๔}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๑๐๘.

ธรรมารมณ์^{๖๕} การได้รับสัมผัสจากผู้อื่น และผู้อื่นได้รับสัมผัสจากเราทำให้เกิดสภาวะทางอารมณ์เช่น ได้ยินเสียงที่ไม่เพราะหูเห็นรูปไม่งามดมกลิ่นไม่ดีกายร้อนหนาวมีความโกรธที่เกิดจากการกระทำของผู้อื่นเมื่อเกิดขึ้นต้องรู้จักให้อภัยเหล่านี้ก็เรียก “ธรรมทาน” การให้ความรู้การสอนบอกกล่าวธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า หรือบอกวิชาความรู้ที่ไม่เป็นโทษเพื่อให้ผู้รับดำเนินชีวิตได้อย่างผาสุกพระพุทธองค์ตรัสว่า “การให้ธรรมเป็นทานชนะการให้ทั้งปวง”^{๖๖} ตลอดถึงการแนะนำในส่วนจิตใจเช่นการให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องการให้อภัยซึ่งกันและกัน การประชาสัมพันธ์ในสิ่งที่ดีทั้งปวงทั้งในส่วนที่เป็นโลกียธรรมและโลกุตตรธรรม รวมถึงพระธรรมคำสอนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสพแล้วอันเป็นเหตุนำประโยชน์สุขมาให้ทั้งในโลกนี้ และโลกหน้าตลอดทั้งคำสอนที่เป็นหนทางความดับทุกข์ก็จัดเป็นธรรมทานด้วย

ธรรมทานเป็นยอดแห่งทานทั้งปวงคือ เลิศประเสริฐสุดกว่าอามิสทานทั้งปวงสมตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลายทาน ๒ อย่างนี้ทาน ๒ อย่างอะไรบ้าง คือ

(๑) อามิสทาน (การให้สิ่งของ) (๒) ธัมมทาน (การให้ธรรม) บรรดาทาน ๒ อย่างนี้ธรรมทานเป็นเลิศ”^{๖๗} และการให้ธรรมเป็นทานชนะการให้ทั้งปวงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระคาถาแก้ท้าวสัถกจะจอมเทพ และเหล่าเทวดาว่า “การให้ธรรมชนะการให้ทั้งปวง รสแห่งธรรมชนะรสทั้งปวง ความยินดีในธรรมชนะความยินดีทั้งปวง ความสันติมหาชนะทุกข์ทั้งปวง”^{๖๘}

เจตนาที่เป็นเหตุให้เกิดการให้ทานนั้นแบ่งตามกาลเวลาได้ ๓ กาลคือ ปุพเพเจตนาเจตนาที่เกิดขึ้นก่อนคือ เมื่อนึกจะให้แก่แสงหาตระเตรียมสิ่งที่จะให้นั้นให้พร้อม ๑ มุญจเจตนาเจตนาที่เกิดขึ้นในขณะกำลังให้ของเหล่านั้น ๑ อปรเจตนาเจตนา ที่เกิดขึ้นหลังจากได้ให้เรียบร้อยแล้ว เกิดความปิติยินดีในการให้ของตน ๑

บุคคลใดที่ทำบุญ หรือให้ทานด้วยจิตใจที่โสมนัสยินดีทั้งประกอบด้วยปัญญาเชื่อกรรมและผลของกรรมครบทั้ง ๓ กาลแล้วบุญของผู้ผู้นั้นย่อมมีผลมาก

เจตนาทั้ง ๓ กาลนี้เมื่อเกิดขึ้นมาแล้วก็ต้องดับไป เช่นเดียวกับสังขารธรรมอื่นๆ และเมื่อดับไปแล้วสามารถจะส่งผลนาเกิดในสุคติภูมิเป็นมนุษย์ และเทวดาได้ในพระไตรปิฎกขุททกนิกายอปทาน แสดงความบุญกรรม คือ กรรมในชาติก่อนๆของผู้ที่สำเร็จเป็นพระอรหันต์ที่เกี่ยวกับทานไว้มากมายตัวอย่าง เช่น พระอรหันต์รูปหนึ่งในอดีตชาติได้ถวายผลมะกอกผลหนึ่งแก่พระพุทธเจ้าที่ประทับอยู่ในป่าใหญ่รูปหนึ่งเคยถวายดอกบุนนาค รูปหนึ่งเคยถวายขนม รูปหนึ่งเคยถวายรองเท้า เป็นต้น นับแต่นั้นมาท่านเหล่านั้นไม่เคยเกิดในทุคติภูมิเลย เกิดอยู่แต่ในสุคติภูมิเป็นมนุษย์ และเทวดาเท่านั้นตรากลับในชาติสุดท้ายได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

วัตถุทาน คือ สิ่งของที่ให้นั้นก็มีหลายอย่างกล่าวกว้างๆก็ได้แก่ปัจจัย ๔ คือ จีวรซึ่งรวมทั้งเครื่องนุ่งห่มด้วย บิณฑบาตซึ่งรวมทั้งอาหารเครื่องบริโภคทุกอย่าง เสนาสนะที่อยู่อาศัยคิลานเภสัช คือ ยารักษาโรค

^{๖๕} พระมหาสุวิทย์วิชเชสโก, ทานก้าวแรกแห่งการพัฒนาคุณภาพชีวิต, (ปทุมธานี : ฟองทองเอ็นเตอร์ไพรซ์, ๒๕๔๑), หน้า ๒๑.

^{๖๖} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๕๗/๑๒๔.

^{๖๗} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐ / ๑๔๒ / ๑๒๐.

^{๖๘} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕ / ๓๕๔ / ๑๔๔.

๓. ลักษณะของทาน

ทาน คือ การให้มีลักษณะและรายละเอียดต่างๆ ดังต่อไปนี้

ทานที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า ทานของอัสตบุรุษ และทานของสัตบุรุษตามที่แสดงไว้ในอัสปปริสสูตร และสัปปริสสูตรอังคุตตรนิกายปัญจกนิบาต ดังต่อไปนี้

ทานของอัสตบุรุษ คือ ทานของคนไม่มีมืออยู่ ๕ อย่างคือ ให้โดยไม่เคารพ ๑ ให้โดยไม่ยำเกรง ๑ ไม่ให้ด้วยมือของตนเอง ๑ ให้โดยทิ้งขว้าง ๑ ไม่เห็นผลในอนาคตแล้วให้ ๑

ส่วนทานของสัตบุรุษยอมให้ทานโดยเคารพ ๑ ให้โดยยำเกรง ๑ ให้ด้วยมือของตนเอง ๑ ให้โดยไม่ทิ้งขว้าง ๑ เห็นผลในอนาคตจึงให้ ๑

อีกนัยหนึ่งแสดงว่าทานของสัตบุรุษ^{๖๙} มี ๕ อย่าง คือ ให้ทานโดยศรัทธา ๑ ให้ทานโดยเคารพ ๑ ให้ทานตามกาลอันควร ๑ เป็นผู้มั่งคืดคิดอนุเคราะห์ให้ทาน ๑ ให้ทานโดยไม่กระทบตนและผู้อื่น ๑ ถ้าตรงข้ามกับ ๕ ข้อนี้ก็ถือว่าเป็นทานของอัสตบุรุษทานของสัตบุรุษ^{๗๐} นัยที่ ๑

๑. ให้ทานโดยเคารพ คือ ให้ด้วยความเต็มใจไม่ได้ให้ด้วยความเกรงกลัว หรือจำใจให้เวลาให้ก็ให้ด้วยกิริยาที่นอบน้อมยั้ง

๒. ให้ทานโดยยำเกรง คือ เคารพในทานของตน และเคารพในผู้รับการเลือกให้แก่ของดีของมีประโยชน์ของสะอาดมีรสดีเป็นต้น ชื่อว่าเคารพทานของตน อีกประการหนึ่งผู้ที่ให้ของที่พอใจยอมได้ของที่พอใจ ผู้ที่ให้ของที่เลิศ ยอมได้ของที่เลิศผู้ที่ให้ของที่ดีย่อมได้ของดี ผู้ที่ให้ของที่ประเสริฐ ย่อมเข้าถึงสถานที่ประเสริฐ นรชนใดให้ของที่เลิศให้ของที่ดีให้ของที่ประเสริฐนรชนนั้นจะบังเกิดในที่ใดๆ ย่อมมีอายุ ยืนมียศ นี่เป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้า

การเลือกผู้รับที่สมควรแก่ของ และเลือกผู้รับที่เป็นผู้มีศีลมีคุณธรรมชื่อว่าเคารพในผู้รับข้อนี้มีได้หมายความว่าถ้าผู้รับเป็นสัตว์เดรัจฉาน หรือเป็นผู้ไม่มีศีลแล้วไม่ต้องให้ควรให้ทั้งสิ้นแต่ของที่ดีของที่ประณีตของที่สะอาดมีรสเลิศยอมสมควรแก่ผู้รับที่เลิศคือ ผู้ที่ประพฤติปฏิบัติธรรมผู้มีศีลยิ่งกว่าผู้อื่นยิ่งให้แก่ผู้มีศีลจำนวนมากเป็นประโยชน์สุขแก่ผู้มีศีลจำนวนมาก ที่เรียกว่าสังฆทาน ยังมีผลมากจนประมาณไม่ได้ว่าเท่านั้นเท่านั้นชาติ

๓. ให้ด้วยมือของตนเองข้อนี้หมายความว่า เวลานี้เราเป็นมนุษย์มีมือมีเท้ามีอวัยวะครบบริบูรณ์เราจึงควรทำทานนั้นด้วยมือตนเองไม่ควรใช้ผู้อื่นทำแทนอยู่เสมอๆ ถ้าจะใช้ก็ควรใช้เป็นบางครั้ง บางคราวในเวลาจำเป็นนอกจากนั้นแล้วควรทำทานด้วยมือของตนเอง เพราะนอกจากจะทำให้เกิดเจตนาที่เป็นบุญในขณะที่กำลังให้แล้ว ในวิภวภูตอันยาวนานนี้เราไม่อาจทราบได้ว่าเราจะเกิดเป็นคนมือขาดเท้าขาด เมื่อใดถ้าเราเกิดเป็นคนมือขาดแล้วแม้จะมีมืออยู่และเราอยากให้ทานด้วยมือของเราเองเราจะให้ได้อย่างไรนอกจากจะอาศัยผู้อื่นทำแทนเท่านั้น

๔. ให้โดยไม่ทิ้งขว้างข้อนี้หมายถึงไม่ทิ้งขว้างการให้ คือ ให้อยู่โดยสม่ำเสมอให้อยู่เป็นประจำ

๕. เห็นผลในอนาคตจึงให้หมายความว่า ให้เพราะเชื่อว่าทานมีจริงผลของทานมีจริงทานทำให้เกิดในสวรรค์ได้จริงแม้เกิดเป็นมนุษย์ก็เป็นผู้มั่งคั่งบริบูรณ์ด้วยทรัพย์สิน หรือเชื่อว่าทานเป็นการ

^{๖๙} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๔๘/๒๔๔-๒๔๕.

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน.

ขัดเกลาความตระหนี่เป็นบันไดก้าวไปสู่สวรรค์ และมรรคผลนิพพานได้ สัตบุรุษท่านเชื่ออย่างนี้จึงให้ทาน

ถ้าเป็นทานของอัสตบุรุษ^{๗๑} ก็มีนัยตรงข้ามกับที่กล่าวนี้ ทานของอัสตบุรุษนัยที่ ๒

๑. ให้ทานโดยศรัทธาผู้ที่เป็นอัสตบุรุษ คือ คนดีทั้งหลายนั้นยอมให้ทาน เพราะเชื่อกรรมและผลของกรรมว่ามีจริงจึงให้ครั้นให้แล้วย่อมเป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มากมีโอกาสมาก และเป็นผู้มีรูปงาม น่าดูน่าเลื่อมใสมีผิวพรรณงดงามในที่ๆ ทานนั้นแผ่ผล

๒. ให้ทานโดยเคารพคือให้ด้วยกิริยาที่เคารพอ่อนน้อมครั้นให้แล้วย่อมเป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มากมีโอกาสมาก และเป็นผู้มีบุตรภรรยาทาส และคนใช้หรือคนงานเป็นผู้เคารพเชื่อฟังสนใจสดับรับฟังคำสั่งตั้งใจใคร่รู้ในที่ๆ ทานนั้นแผ่ผล

๓. ให้ทานตามกาลอันควรครั้นให้แล้วย่อมเป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีโอกาสมากและยอมเป็นผู้มีความต้องการที่เกิดขึ้นตามกาลบริบูรณ์ในที่ๆ ทานนั้นแผ่ผล คือ เป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มาตั้งแต่วัยเด็กสามารถจะนำทรัพย์สินนั้นไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ในขณะที่ยังมีกำลังวังชาแข็งแรงสติปัญญาเฉียบแหลมไม่ใช่ว่าทรัพย์มาเมื่อหมดกำลังกาย และกำลังปัญญาจะนำทรัพย์สินนั้นไปใช้ให้เกิดประโยชน์แล้ว

กาลทาน หรือทานที่ให้ในกาลอันควรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ในกาลทานสูตร อังคุตตรนิกายปัญจกนิบาตว่ามีอยู่ ๕ อย่าง^{๗๒} คือ

๑. อาคันตุกะทาน คือ ทานที่ให้แก่ผู้มาสู่ถิ่นของตนหมายความว่า ผู้นั้นเป็นผู้มาใหม่ยังมิรู้จักสถานที่ และบุคคลในถิ่นนั้น เราก็ช่วยสงเคราะห์ให้ที่พัก หรือข้าวของต่างๆ เพื่อให้เขาได้รับความสะดวกสบายแม้พระภิกษุที่จรมาจากที่อื่นท่านยังมิรู้จักทางที่จะไปบิณฑบาต เป็นต้น ภิกษุที่อยู่ก่อนหรือ อุบาสกอุบาสิกาที่ช่วยอุเคราะห์ท่านด้วยการถวายอาหารบิณฑบาต และของใช้ที่จำเป็นแก่สมณะทำให้ท่านได้รับความสะดวกสบายไม่เดือดร้อนอย่างนี้จัดเป็น อาคันตุกะทาน และเป็นกาลทาน

๒. คมิกะทาน คือ ทานที่ให้แก่ผู้เตรียมตัวจะไปหมายความว่า ให้แก่บุคคลที่เตรียมตัวจะไปยังถิ่นอื่น สัตบุรุษยอมสงเคราะห์คนที่จะเดินทางไปนั้นด้วยค่าพาหนะ หรือด้วยยานพาหนะตลอดจนเครื่องอุปโภคบริโภคที่สมควร

๓. ทุพภิกษะทาน คือ ทานที่ให้ในสมัยข้าวยากมากแก่ผู้คนอดอยากได้รับความเดือดร้อน แม้ในสมัยที่น้ำท่วมไฟไหม้ผู้คนเดือดร้อนไร้อาศัย การให้ที่พักอาศัย และข้าวของเครื่องใช้ ข้าวปลาอาหารในเวลานั้นก็จัดเป็นกาลทาน

๔. นวสัสสะ ทานการให้ข้าวใหม่แก่ผู้มีศีล

๕. นวผละ ทานการให้ผลไม้ใหม่แก่ผู้มีศีล

ข้อ ๔ และข้อ ๕ จัดเป็นกาลทานเพราะข้าวใหม่ก็ผลไม้ที่ออกใหม่ตามฤดูกาลก็ดีมิใช่ว่าจะมีอยู่เสมอตลอดปีเป็นครั้งเป็นคราวตามฤดูกาลเท่านั้น สัตบุรุษยอมนำข้าวใหม่ และผลไม้ที่เพิ่งออกใหม่ถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงศีล แล้วจึงบริโภคเองต่อภายหลังท่านที่เคยมีชีวิตอยู่ในชนบทคงจะเคยพบเห็นว่าเวลาที่ข้าวออกรวงเป็นน่านม ชาวนา ก็จะเก็บเอารวงข้าวอ่อนมาทำเป็นข้าวยากถวาย

^{๗๑} อ้างแล้ว.

^{๗๒} อ้างแล้ว.

พระ ข้าวแกือกินดีก็เอามาทำเป็นข้าวเฒ่าข้าวสุก แล้วก็เอามาสีเป็นข้าวสารหุงถวายพระภิกษุผู้ทรงศีลก่อน แม้ข้าวสวณเมื่อผลไม้แก่จัดเขาก็จะเก็บเอามาถวายพระเสียก่อนแล้ว จึงนำออกขายหรือบริโภครองคนที่มิใช่ฆราวาสชาวสวนบางคนเมื่อเห็นข้าวใหม่ หรือผลไม้ ออกใหม่วางขายตามตลาดก็ซื้อมาแบ่งถวายพระเสียก่อน แล้วจึงบริโภคกันว่าท่านเหล่านี้ได้ทำบุญของท่านถูกกาลเทศะเป็นอย่างยิ่ง ตรงต่อคำสอนของพระบรมศาสดาในข้อกาลทาน

บางแห่งท่านรวมเอาการให้ข้าวใหม่ และการให้ผลไม้ใหม่ไว้เป็นข้อเดียวกันแล้วเพิ่มศีลทาน คือ การให้ทานแก่คนเจ็บไข้ไร้ที่พึ่งด้วยยา และอาหาร เป็นต้น ซึ่งศีลทานนี้ก็สมควรจะเป็นกาลทานได้เช่นกัน

เพราะเหตุที่กาลทานเป็นทานที่ให้ในเวลาจำกัด ทำให้ไม่ได้โดยสม่ำเสมอพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เป็นทานที่มีผลมากยิ่งขึ้นให้ผู้มีศีลผู้ประพฤติตรงยิ่งมีผลมาก แม้บุคคลผู้อนุโมทนาต่อทานของผู้หนึ่ง หรือช่วยเหลือให้ทานของผู้หนึ่งสำเร็จผล ก็ได้รับผลทั้งบุญของผู้ให้ก็ไม่บกพร่อง เพราะฉะนั้นบุคคลจึงควรยินดีในการให้ทาน ทานที่บุคคลให้แล้วย่อมมีผลมากทั้งยังติดตามไปเป็นที่พึ่งแก่เขาในโลกหน้าด้วย

๔. มีจิตคิดอนุเคราะห์จึงให้หมายความว่า สัตบุรุษนั้นเมื่อเห็นผู้ใดได้รับความลำบากขาดแคลนสิ่งใดก็มีจิตคิดช่วยเหลือคนเหล่านั้น ด้วยความเต็มใจโดยไม่หวังผลตอบแทนโดยไม่คิดว่าเมื่อเราช่วยเหลือเขา แล้วเขาจะต้องตอบแทนคุณของเราแต่ช่วยเหลือ เพราะต้องการให้คนเหล่านั้นได้รับความสุขสบาย ครั้นให้แล้วย่อมเป็นผู้มีกมลมีโอบเอื้อมาก และเป็นผู้มีจิตน้อมไปเพื่อบริโภคมกคุณ ๕ ที่สูงๆ ที่ประณีตที่เป็นของดียิ่งๆ ขึ้นไปในที่ที่ทานนั้นแลผล

๕. ให้ทานโดยไม่กระทบตนและผู้อื่นหมายความว่า ไม่กระทบคุณงามความดีของตนและไม่กระทบคุณงามความดีของผู้อื่นบางคนเคยทำทานด้วยทรัพย์สินและเงินทองครั้งละมากๆ แต่บางคนก็ทำเพียงครั้งละเล็กละน้อยๆ ตามฐานะของตนคนที่ทำมากบางคนทำแล้วก็ชอบชมคนอื่นชอบกล่าววาจาถูกผู้อื่นที่ทานน้อยกว่าเป็นการยกตนข่มท่านอย่างนี้ชื่อว่า ทำให้คุณงามความดีของตนลดน้อยลง

พระพุทธองค์ตรัสว่า การสาดน้ำล้างภาชนะลงไปบ่อน้ำคร่ำด้วยเจตนาที่จะให้สัตว์ที่อาศัยอยู่ในที่เหล่านั้น ได้รับความสุขก็ยังมิอาจมีอันสงสรมิอาจจะป่วยกล่าวไปโยกับการให้ทานในผู้มีศีลหรือในบุคคลหมู่มาที่ประพฤติปฏิบัติตรงทั้งโดยเจาจะจงและไม่เจาจะจง ในทักษิณาวีรวงศ์สูตรมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกทานอันสงสรมิของทานที่ให้โดยเจาจะจง และไม่เจาจะจงไว้ตามลำดับขั้นถึง ๒๑ ประเภท^{๗๓} คือ

๑. ให้ทานแก่ดิรัจฉานมีอันสงสร้อยชาติคือให้ อายุ วรรณะ สุขะ พละ และปฏิภาณถึง ๑๐๐ ชาติ

๒. ให้ทานแก่ปุณฺณทุศีล มีอันสงสรพันชาติ

๓. ให้ทานแก่ปุณฺณผู้มีศีล มีอันสงสรแสนชาติ

๔. ให้ทานแก่ปุณฺณผู้ปราศจากความยินดีในกามนอกพุทธศาสนา อย่างพวกนักบวช หรือฤาษีที่ได้ฌาน เป็นต้น แม้ไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนาก็ยังมีอันสงสรถึงแสนโกฏิชาติ

^{๗๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๔-๓๘๐/๔๒๗-๔๓๐.

สี่ประเภทนี้เป็นปาฏิบุคลิกทาน เป็นทานที่ให้โดยเจาะจง คือ ให้แก่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง โดยเฉพาะและมีผลจำกัดยังมีปาฏิบุคลิกทานที่มีผลไม่จำกัดคือ ให้ผลนับประมาณชาติไม่ได้มากนักย ตามลำดับขั้นอีก ๑๐ ประเภทดังต่อไปนี้

๑. ให้ทานแก่บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล
๒. ให้ทานแก่พระโสดาบันบุคคล คือ ผู้ที่บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว
๓. ให้ทานแก่บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งซึ่งสกาคามีผล
๔. ให้ทานแก่พระสกาคามีบุคคล
๕. ให้ทานแก่บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งซึ่งอนาคามีผล
๖. ให้ทานแก่พระอนาคามีบุคคล
๗. ให้ทานแก่บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล
๘. ให้ทานแก่พระอรหันต์
๙. ให้ทานแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า
๑๐. ให้ทานแก่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

รวมเป็นปาฏิบุคลิกทาน คือ ทานที่ให้โดยเจาะจง ๑๔ ประเภทใน ๑๔ ประเภทนี้ ประเภทที่ ๑ มีผลน้อยที่สุดประเภทที่ ๑๔ มีผลมากที่สุดและทานที่ให้โดยไม่เจาะจงผู้ใดผู้หนึ่งที่ เรียกว่าสังฆทานมี ๗ อย่าง^{๗๔}

๑. ให้ทานในสงฆ์ ๒ ฝ่าย (คือภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์) มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข
๒. ให้ทานในสงฆ์ ๒ ฝ่ายในเมื่อพระตถาคตปรินิพพานไปแล้ว
๓. ให้ทานในภิกษุสงฆ์
๔. ให้ทานในภิกษุณีสงฆ์
๕. ให้ทานในบุคคลที่ขอมาจากสงฆ์ ๒ ฝ่ายด้วยคำว่าขอได้โปรดจัดภิกษุ และภิกษุณี จำนวนเท่านี้ขึ้นเป็นสงฆ์แก่ข้าพเจ้า
๖. ให้ทานในบุคคลที่ขอมาจากภิกษุสงฆ์ด้วยคำว่า ขอได้โปรดจัดภิกษุจำนวนเท่านี้ขึ้นเป็น สงฆ์แก่ข้าพเจ้า
๗. ให้ทานในบุคคลที่ขอมาจากภิกษุณีสงฆ์ด้วยคำว่าขอได้โปรดจัดภิกษุณีสงฆ์จำนวน เท่านี้ขึ้นเป็นสงฆ์แก่ข้าพเจ้า

สังฆทานทั้ง ๗ อย่างนี้ ปัจจุบันเราทำได้เพียง๒อย่างคือให้ทานในภิกษุสงฆ์ และให้ทานใน บุคคลที่ขอมาจากภิกษุสงฆ์เท่านั้น เพราะพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้วภิกษุณีสงฆ์ก็สูญวงศ์แล้ว

ขึ้นชื่อว่าสังฆทานย่อมมีผลมากมายจนประมาณไม่ได้ว่าเท่านั้นเท่านี้ชาติ แม้ในอนาคต กาลจักมีแต่โคตรภิกษุมีผ้ากาสาวะพณีที่คอ หรือผูกข้อมือเป็นคันทุสมีธรรมลามกพระพุทธองค์ก็ยัง ตรัสว่าคนทั้งหลายจักถวายทานเฉพาะสงฆ์ได้ ในเหล่าภิกษุทุศีลนั้นทักษิณาทิ้งแล้วในสงฆ์แม้ในเวลา นั้นก็มีผลนับประมาณไม่ได้ ปาฏิบุคลิกทานจะมีผลมากกว่าสังฆทาน คือ ทักษิณาทิ้งแล้วในสงฆ์แม้ โคตรภิกษุสงฆ์หาเป็นไปได้ไม่

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน.

แต่ว่าสังฆทาน จะเป็นสังฆทานได้ก็ต่อเมื่อผู้ถวายมีความเคารพยำเกรงต่อสงฆ์เท่านั้น
วางใจในสงฆ์เสมอเหมือนกันหมดไม่ยินดี เมื่อได้พระหรือสามเณรที่ชอบใจ หรือไม่ยินร้ายเมื่อได้พระ
หรือสามเณรที่ไม่ชอบใจ หรือต้องการผู้แทนของสงฆ์ที่เป็นพระเถระแต่ได้พระนวกะหรือสามเณรก็
เสียใจ หรือได้พระเถระผู้ใหญ่ก็ดีใจอย่างนี้ทานของผู้นั้น ก็ไม่เป็นสังฆทานเพราะขาดความเคารพใน
สงฆ์ หรือผู้แทนที่สงฆ์ส่งไปในนามของสงฆ์ด้วย เหตุนี้การถวายสังฆทานที่ถูกต้องจึงทำได้ไม่มากนัก

ในทางพระวินัยภิกษุ ๔ รูปขึ้นไปจึงเรียกว่าสงฆ์แต่การถวายไทยธรรม แก่ภิกษุแม้รูปเดียว
ที่สงฆ์จัดให้เป็นองค์แทนของสงฆ์ ก็จัดเป็นสังฆทานเหมือนกัน

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึง ความบริสุทธิ์แห่งทักษิณาคือทานไว้ ๔ อย่าง^{๗๕} คือ

๑. ทักษิณางานอย่างบริสุทธิ์ฝ่ายทายกคือผู้ให้แต่ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิบัติคือผู้รับกล่าว
คือ ผู้ให้เป็นผู้มีศีลงามมีธรรมงามได้ของมาโดยชอบธรรมเป็นผู้เชื่อกรรม และผลของกรรมแต่ผู้รับเป็น
ผู้ทุศีลมีธรรมลามก

๒. ทักษิณางานอย่างบริสุทธิ์ฝ่ายปฏิบัติแต่ไม่บริสุทธิ์ ฝ่ายทายกกล่าว คือ ผู้รับเป็นผู้มี
ศีลงามมีธรรมงามแต่ผู้ให้เป็นผู้ทุศีลมีธรรมลามก ได้ของมาโดยไม่ชอบธรรมเป็นผู้ไม่เชื่อกรรมและผล
ของกรรม

๓. ทักษิณางานอย่างไม่บริสุทธิ์ทั้งฝ่ายทายกและปฏิบัติคือ ทั้งผู้ให้และผู้รับเป็นผู้
ทุศีลมีธรรมลามก

๔. ทักษิณางานอย่างบริสุทธิ์ทั้งฝ่ายทายกและปฏิบัติคือ ทั้งผู้ให้และผู้รับเป็นผู้มีศีล
งามมีธรรมงามทานที่บริสุทธิ์ทั้งสองฝ่ายอย่างนี้ย่อมมีผลไพบูลย์

อนึ่งพระบรมศาสดาตรัสว่าถ้าทายก คือ ผู้ให้เป็นผู้มีศีลงามมีธรรมงามได้ของมาโดยชอบ
ธรรมมีศรัทธา เชื่อกรรมและผลของกรรมและปฏิบัติคือ ผู้รับเป็นผู้มีศีลงามมีธรรมงามปราศจาก
ราคะ แล้วทานของผู้นั้นเลิศกว่าอามิสทานทั้งหลาย

อนึ่งใน ทานานิสังสสูตร อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต พระพุทธองค์ทรงแสดงอานิสงส์ของ
ทานไว้ ๕ อย่าง^{๗๖} คือ

๑. ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักที่ชอบใจของชนหมู่มาก

๒. สัปบุรุษผู้สงบบมีพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และสาวกของพระพุทธเจ้าย่อมคบ
หาผู้ให้ทาน

๓. กิตติศัพท์อันงามของผู้ให้ทานย่อมจรจายไปทั่ว

๔. ผู้ให้ทานย่อมไม่เห็นห่างจากธรรมของคฤหัสถ์คือมีศีล ๕ ไม่ขาด

๕. ผู้ให้ทานเมื่อตายไปแล้วย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ แล้วทรงสรุปเป็นคาถาว่า

ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักของชนเป็นอันมาก ชื่อว่าดำเนินตามธรรมของสัปบุรุษ (คือมหาบุรุษ
หรือพระโพธิสัตว์) สัปบุรุษผู้สงบบผู้สรวมอันทรีย ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมคบหาผู้ให้ทานทุกเมื่อสัป
บุรุษเหล่านั้น ย่อมแสดงธรรมเป็นที่บรรเทาทุกข์แก่เขาเขาได้ทราบชัด แล้วย่อมเป็นผู้หาอาสวะมิได้
บริณีพพานในโลกนี้

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน.

^{๗๖} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๕/๕๖.

ทานเป็นสิ่งควรอย่างยิ่งที่จะสะสมบุญให้งอกงามเพิ่มพูนขึ้นในจิตใจ เพราะว่าเมื่อไรที่จิตใจเต็มเปี่ยมไปด้วยบุญ เมื่อนั้นกิเลสจะไม่มีหลงเหลืออยู่ในจิตใจเลย

ทานในทานสูตร อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต^{๗๗} พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้ทานที่ให้แล้วมีผลมากแต่ไม่มีอานิสงส์มาก และเหตุปัจจัยที่ทำให้ทานที่ให้แล้วมีผลอานิสงส์มากไว้ดังต่อไปนี้

๑. บุคคลบางคนให้ทานด้วยความหวังว่าเมื่อตายไปแล้วจักได้เสวยผลของทาน เมื่อตายไปได้เกิดในเทวโลกชั้นจาตุมหาราชิกา สันกรรมสันฤทธิ์สันยศหมดความเป็นใหญ่ในเทวโลก แล้วก็กลับมาสู่ความเป็นอยู่อย่างนี้คือกลับมาเกิดในโลกนี้อีกทานอย่างนี้มีผลมาก แต่ไม่มีอานิสงส์มาก

๒. บุคคลบางคนไม่ได้ให้ทานเพราะหวังผลของทาน แต่ให้ทานเพราะรู้ว่าทานเป็นของดีเป็นบุญเป็นกุศลจึงให้เมื่อตายไปได้เกิดในเทวโลกชั้นดาวดึงส์สันกรรมสันฤทธิ์สันยศหมดความเป็นใหญ่ในเทวโลก แล้วก็กลับมาสู่ความเป็นอยู่อย่างนี้คือกลับมาเกิดในโลกนี้อีก ทานอย่างนี้มีผลมาก แต่ไม่มีอานิสงส์มาก

๓. บุคคลบางคนไม่ได้ให้ทานเพราะหวังผลของทานไม่ได้ให้ทานเพราะรู้ว่า ทานเป็นของดี แต่ให้ทานเพราะละอายใจที่พ่อแม่ปู่ย่าตายายบรรพบุรุษเคยทำมา ถ้าไม่ทำก็ไม่สมควรครั้นตายลงได้เกิดในเทวโลกชั้นยามา สันกรรมสันฤทธิ์สันยศหมดความเป็นใหญ่ในเทวโลก แล้วก็กลับมาสู่ความเป็นอยู่อย่างนี้ คือ กลับมาเกิดในโลกนี้อีกทานอย่างนี้มีผลมาก แต่ไม่มีอานิสงส์มาก

๔. บุคคลบางคนไม่ได้ให้ทานเพราะหวังผลของทานไม่ได้ให้ทานเพราะรู้ว่า ทานเป็นของดีไม่ได้ให้ทานตามบรรพบุรุษแต่ให้ทาน เพราะเห็นสมณพราหมณ์เหล่านั้นหุงหากินไม่ได้เราหุงหากินได้ ถ้าไม่หุงก็ไม่สมควร ครั้นตายลงได้เกิดในเทวโลกชั้นดุสิต สันกรรมสันฤทธิ์สันยศหมดความเป็นใหญ่ในเทวโลก แล้วก็กลับมาสู่ความเป็นอยู่อย่างนี้ คือกลับมาเกิดในโลกนี้อีก ทานอย่างนี้มีผลมาก แต่ไม่มีอานิสงส์มาก

๕. บุคคลบางคนไม่ได้ให้ทานเพราะหวังผลของทานไม่ได้ให้ทานเพราะรู้ว่าทานเป็นของดีไม่ได้ให้ทานตามบรรพบุรุษไม่ได้ให้ทาน เพราะเห็นว่าสมณพราหมณ์หุงหากินไม่ได้แต่ให้ทานเพราะต้องการจำแนกแจกทานเหมือนกับฤาษีทั้งหลายในปางก่อน ได้กระทำมหากทานมาแล้วเขาตายไปได้เกิดในเทวโลกชั้นนิมมานรดี สันกรรมสันฤทธิ์สันยศหมดความเป็นใหญ่แล้วก็กลับมาสู่ความเป็นอยู่อย่างนี้ คือ กลับมาเกิดในโลกนี้อีกทาน อย่างนี้มีผลมาก แต่ไม่มีอานิสงส์มาก

๖. บุคคลบางคนไม่ได้ให้ทานเพราะหวังผลของทานไม่ได้ให้ทานเพราะว่า ทานเป็นของดีไม่ได้ให้ทานตามบรรพบุรุษไม่ได้ให้ทาน เพราะเห็นว่าสมณพราหมณ์หุงหากินไม่ได้ไม่ได้ให้ทาน เพราะต้องการจำแนกแจกทานเหมือนฤาษีทั้งหลายในปางก่อนได้กระทำมหากทาน เพราะคิดว่าเมื่อให้แล้วจิตจะเลื่อมใสสมนัสจึงให้ครั้นตายไปย่อมเกิดในเทวโลกชั้นปรนิมมิตวสวัตดี สันกรรมสันฤทธิ์สันยศหมดความเป็นใหญ่ แล้วก็กลับมาสู่ความเป็นอยู่อย่างนี้ คือ กลับมาเกิดในโลกนี้อีกทานอย่างนี้มีผลมาก แต่ไม่มีอานิสงส์มาก

๗. บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่ได้ให้ทานเพราะเหตุที่กล่าวแล้วทั้ง ๖ อย่างข้างต้นนั้นแต่ให้ทานเป็นเครื่องปรุงแต่งจิต คือ ให้ทานนั้นเป็นเครื่องขัดเกลาจิตใจหมดจดจากกิเลสด้วยอำนาจของ

^{๗๗} อก.นวก. (ไทย) ๑๕/๓๓/๒๘๘-๒๘๙.

สมณะ และวิปัสสนาจนได้ฌานและบรรลุเป็นพระอนาคามี บุคคลตายแล้วได้ไปเกิดในพรหมโลกเขา สันกรรมสันฤทธิ์สันยศหมดความเป็นใหญ่ในพรหมโลก แล้วเป็นผู้ไม่ต้องกลับมาเกิดในโลกนี้อีก คือ ปรินิพพานในพรหมโลกนั่นเอง ทานชนิดนี้เป็นทานที่มีผลมาก และมีอานิสงส์มาก

สรุปรวมความว่า ทานชนิดใดก็ตามเป็นปัจจัยให้ต้องเกิดอีกทานชนิดนั้น แม้มีผลมากได้ เกิดที่ดีมีความสุขอันเป็นทิพย์ แต่ทานนั้นก็ไม่มีอานิสงส์มากเพราะไม่สามารถจะทำให้หมดจดจาก กิเลสได้

พระพุทธองค์ทรงมีพระมหากรุณาอันยิ่งใหญ่แก่สัตว์โลก แม้เมื่อทรงแสดงเรื่องทานก็ทรง แสดงให้พุทธบริษัทได้รับประโยชน์ ครบทั้ง ๓ ประการ คือ ประโยชน์ในโลกนี้ ประโยชน์ในโลกหน้า และประโยชน์อย่างยิ่ง คือ มรรคผลนิพพานด้วยเหตุนี้จึงควรทำใจให้เลื่อมใสบำเพ็ญทานให้เกิด ประโยชน์ทั้ง ๓ ประการ จึงจะได้ชื่อว่าปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระองค์อย่างแท้จริง

ในโกชนทานสูตรอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่าทนายผู้ให้ โภชนะเป็นทานชื่อว่าให้ฐานะ ๕ อย่างแก่ปฎิภาหคือผู้รับ ๕ อย่าง^{๗๘} คือ

๑. ให้อายุ
๒. ให้อวรรณะ คือ ผิวพรรณ
๓. ให้ความสุข คือ สุขกายสุขใจ
๔. ให้อำลัษ คือ ความแข็งแรงของร่างกาย
๕. ให้ปฎิภาณ คือ ฉลาดใน

ในกีนทสูตรสังยุตตนิกาย สคาถวรรค^{๗๙} พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

- การให้ข้าว และน้ำชื่อว่า ให้อำลัษ
- การให้ผ้าเครื่องนุ่งห่มชื่อว่า ให้อวรรณะ
- การให้ยานพาหนะชื่อว่า ให้ความสุขทั้งกาย และใจ
- การให้ประทีปดวงไฟชื่อว่า ให้อำลัษ

การให้ที่อยู่อาศัยชื่อว่า ให้ทุกอย่างคือให้อำลัษให้อวรรณะให้ความสุข และให้อำลัษแต่ การพราสสอนธรรม คือ การให้ธรรมะชื่อว่า ให้สิ่งที่ไม่ตายเพราะบุคคลจะพ้นจากความตายไม่ต้องเกิด อีกได้ก็เพราะอาศัยการได้สดับตรับฟังธรรมด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์จึงตรัสว่า การให้ธรรมะชนะการให้ (สิ่งอื่น) ทั้งปวงแม้การจะทำทานให้ถูกต้องก็ต้องอาศัยการฟังธรรม

ในวนโรปสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค^{๘๐} พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบเทวดาที่มาทูล ถาถามว่า ชนพวกไหนมีบุญเจริญในกาลทุกเมื่อทั้งกลางวันและกลางคืน ชนพวกไหนตั้งอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีลเป็นผู้ไปสวรรค์ด้วยข้อความว่า

ชนเหล่าใดสร้างอาราม (คือสวนดอกไม้สวนผลไม้) ปลุกหมูไม้ (เพื่อให้ร่มเงา) สร้างสะพาน และชนเหล่าใดให้โรงน้ำดื่มเป็นทานบ่อน้ำบ้านเป็นที่พักอาศัยชนเหล่านั้น ย่อมมีบุญเจริญในกาลทุก เมื่อทั้งกลางวันและกลางคืน ชนเหล่านั้นตั้งอยู่ในธรรมสมบูรณ์ด้วยศีลเป็นผู้ไปสวรรค์

^{๗๘} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๓/๕๘.

^{๗๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๒/๕๘.

^{๘๐} เรื่องเดียวกัน.

ซึ่งมีความหมายว่า ชนเหล่าใดทำกุศลมีการสร้างอารามเป็นต้น เหล่านี้เมื่อระลึกถึงการทำกุศลนั้นในกาลใดในกาลนั้น บุญย่อมเจริญ คือ เพิ่มขึ้นและเมื่อชนเหล่านั้นตั้งอยู่ในธรรมคือ กุศลธรรม ๑๐ มีการไม่ฆ่าสัตว์เป็นต้นย่อมเป็นผู้มีศีลสมบูรณ์ ละโลกนี้ไปแล้วย่อมเกิดในสวรรค์

นอกจากนั้นเจตนาที่เป็นเครื่องจวักจากปาณาติบาตเป็นต้นพระพุทธองค์ก็ตรัสว่าเป็นมหาทานเป็นทานที่ยิ่งใหญ่ดังที่ตรัสไว้ใน นิรยสูตร อังคุตตรนิกาย ฉกนิบาต^{๘๑}

การงดเว้นจากปาณาติบาตคือการไม่ฆ่าสัตว์ทั้งด้วยตนเอง และใช้ผู้อื่นเป็นการให้ความไม่มิเวรไม่มีภัยแก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นการให้ความปลอดภัยแก่ชีวิตสัตว์

การงดเว้นจากอกุศลนาทาน คือ การถือเอาของที่เจ้าของเขามีได้ให้ทั้งโดยตนเองและใช้ผู้อื่นเป็นการให้ความปลอดภัยแก่ทรัพย์สินของผู้อื่น

การงดเว้นจากกาเมสุมิฉาจาร คือ การประพฤติดิในบุตรภรรยาสามีของผู้อื่น ชื่อว่าให้ความบริสุทธิ์แก่บุตรภรรยาสามีของผู้อื่น

การงดเว้นจากมุสาวาท คือ การกล่าวเท็จกล่าวไม่จริงชื่อว่าให้ความจริงแก่ผู้อื่นการงดเว้นจากสุราเมรัย และของมึนเมาเสพติดอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทชื่อว่า ให้ความปลอดภัยแก่ทุกสิ่ง คือ ให้ความปลอดภัยแก่ชีวิตสัตว์แก่ทรัพย์สินของผู้อื่นแก่บุตรภรรยาสามีของผู้อื่น และให้แต่คำพูดที่เป็นจริงแก่ผู้อื่นทั้งนี้เพราะผู้ที่มึนเมาแล้วย่อมขาดสติเป็นผู้ประมาทสามารถจะประพฤติล่วงศีลได้ทุกข้อ รวมทั้งประพฤติดิอื่น ๆ ด้วยเหตุนี้ผู้ที่ขาดแคลนทรัพย์สินสิ่งของที่จะนำออกให้เป็นทานก็ไม่ควรเดือดร้อนใจ เพราะเราสามารถจะบำเพ็ญทานที่ยิ่งใหญ่เป็นมหาทานเป็นทานที่ไม่เจาะจง เป็นทานที่แผ่ไปยังสัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ด้วยการรักษาศีล ๕ ยิ่งถ้าสามารถจะทำได้ทั้งสองอย่างก็ยิ่งประเสริฐ

ลักษณะของการให้ทานของสัตบุรุษนั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ๕ ประการด้วยกัน คือ ทานด้วยศรัทธาทานโดยเคารพทานตามกำลังอันควร ทานด้วยจิตอนุเคราะห์ทานไม่กระทบตนและผู้อื่น^{๘๒}

๑. ให้ทานด้วยศรัทธา คือ การให้ด้วยเชื่อว่าผลของการให้ทานนั้นมีประโยชน์เกื้อกูลแก่คนอื่นผู้ให้มีความสุขเบิกบาน และอิ่มใจเมื่อให้ทานแล้วนอกจากนี้มีความเชื่อว่า ผลของการคิดดีพูดดี และทำดีย่อมมีผลตอบสนองแก่บุคคลผู้ทำต้องติดสอยห้อยตามผู้ทำไป เหมือนเงาตามตัว

๒. ให้ทานโดยเคารพ คือ ให้ด้วยการนอบน้อมอ่อนละมุนละม่อม ให้ด้วยวาจาไพเราะอ่อนหวาน และให้ด้วยน้ำใจอ่อนน้อม

๓. ให้ทานตามกาล คือ ให้ในกาลอันสมควร เช่น ถวายผ้าอาบน้ำฝนในฤดูกาลเข้าพรรษา หรือเวลาออกพรรษาถวายผ้าจันทาพรรษาตลอดทั้งถวายภัตตาหารเช้าเพล เป็นต้น

๔. ให้ด้วยจิตอนุเคราะห์ คือ ให้เกื้อหนุนโอบอ้อมอารีเมตตา และให้อุดหนุนเอื้อเฟื้อช่วยเหลือด้วยกรุณา ทานแสดงผลของการให้ทานตามกาล และการให้ด้วยจิตอนุเคราะห์ว่าจะเป็นคนมั่งคั่งมีทรัพย์สินสมบัติมาก มีเครื่องใช้สอยเหลือเฟือ และมีความประสงค์เต็มเปี่ยม

^{๘๑} อก.ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๔๕/๒๔๒.

^{๘๒} อก.ปญจ. (ไทย) ๒๒ /๑๔๘/๒๔๔.

๕. ให้ท่านไม่กระทบกระทั่งตนและคนอื่น คือ ให้ตามกำลังของตนที่มีอยู่ และไม่ต้องรบกวนของคนอื่นมาให้ท่านท่านแสดงผลของการให้ท่าน ข้อนี้น่าจะเป็นคนมั่งคั่งมีทรัพย์สมบัติมาก และมีโภคทรัพย์ปราศจากภัย^{๘๓}

นอกจากนี้พระพุทธองค์ทรงแสดงถึง สัปปริสทานสูตร ๕ ประการ ดังนี้

๑. สัตบุรุษย่อมให้ของที่สะอาด
๒. สัตบุรุษย่อมให้ของที่ประณีต
๓. สัตบุรุษย่อมให้ของตามกาล
๔. สัตบุรุษย่อมให้ของที่สมควร
๕. สัตบุรุษย่อมเลือกให้

การให้ได้แก่การเสียสละ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่การแบ่งปันช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของการให้ท่านให้ เพื่อขจัดกิเลสเช่นการบริจาคทานแก่สมณชีพราหมณ์ผู้ทรงศีล เพื่อขจัดความโลภ หรือความตระหนี่เป็นการชำระจิตใจให้สะอาดยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น และการให้เพื่อสงเคราะห์ หรือเพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจคนอื่นการทำทานโดยให้สังคหวัตถุนี้ ในแง่ปฏิบัติหมายถึงการเฉลี่ยหรือแบ่งให้จากส่วนที่ตนมีอยู่มิใช่ให้มากมายจนไม่เหลือ หรือให้จนผู้รับร่ำรวยจุดประสงค์เน้นที่การแสดงอภัยาศัยไมตรีมากกว่าความมาก หรือน้อยของวัตถุที่ให้ เพราะฉะนั้นคนยากจนหรือคนที่มัวตูลู่ของเล็กน้อยก็สามารถแบ่งปันให้ท่านผู้อื่นได้ตามอัตภาพของตน เช่น การแบ่งปันอาหารให้เพื่อนแบ่งปันเครื่องเขียนให้เพื่อน เป็นต้น คุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้ไม่เป็นคนละโมภไม่เห็นแก่ตัวเราควรคำนึงอยู่เสมอว่าทรัพย์สิ่งของที่เรามาได้มิใช่สิ่งจริงยั่งยืน เมื่อเราสิ้นชีวิตไปแล้วก็ไม่สามารถจะนำติดตัวเอาไปได้

การให้ชั้นยอดเยี่ยมไม่มีการให้ชนิดอื่นดีกว่าเพราะการให้ชนิดนี้เป็นธรรมทานเป็นทานที่พระพุทธเจ้าตรัสว่ายอดเยี่ยมเพราะให้สิ่งที่เป็อนมตะไม่ตาย สมด้วยพระพุทธภาษิตว่า “สพพทานัมมทานชินาติ การให้ธรรมย่อมชนะการให้ทั้งปวง”^{๘๔}

การให้ธรรมนำความสว่างไสวไปสู่จิตใจเพื่อนมนุษย์ผู้มีตบอด หรือตกอยู่ในทุกขโศกกำลังได้รับอันตรายแก่ชีวิตนั้นเป็นบุญมหาศาลขอให้ชาวพุทธช่วยกันสั่งสอนต่อๆ ไปให้ชาวพุทธมีวิญญานนักเผยแผร์ ทำหน้าที่ชาวพุทธผู้รักพระศาสนา ช่วยกันเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ด้วยการใช้ปากสนทนาหรือพูดจาธรรมะ บุญอะไรจะประเสริฐเท่าการให้ธรรมะเป็นทาน

ข. ปิยวาจา

๑. ความหมายของปิยวาจา

ปิยวาจาหรือเปยยวัชชะหมายถึง ความเป็นผู้มีวาจาน่ารักพูดอย่างรักกันวาจาเป็นที่รัก วาจาพูดตม้มน้ำใจหรือวาจาซาบซึ้งใจคือ กล่าววาจาสุภาพไพเราะอ่อนหวานมีหางเสียงสมานสามัคคีซาบซึ้งใจทำให้เกิดไมตรีรักใคร่นับถือ^{๘๕} จะเห็นได้ว่า การให้แต่เพียงอย่างเดียวนั้นไม่สามารถที่จะทำให้เป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของคนทั่วไปได้ จึงต้องรู้จักปราศรัยให้ไพเราะนุ่มนวลน่าฟังเมื่อฟังแล้วเกิด

^{๘๓} ชัยวัฒน์ อัดพัฒนและคณะ, หลักการดำรงชีวิตในสังคม, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๖), หน้า ๑๖๒.

^{๘๔} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖๓.

^{๘๕} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐๐/๔๗๗.

กำลังใจที่จะทำความดีอื่นๆ ขึ้นไปเปรียบเสมือนน้ำทิพย์ชโลมใจประสานใจทุกๆดวงให้เป็นดวงเดียวกัน^{๕๖} ภาพไฟระย้าฟุ้งชี้แจงแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์มีเหตุผลเป็นหลักฐานชักจูงในทาง

การพูดเจรจาจากที่อ่อนหวาน ได้แก่การพูดอย่างรักกัน คือ กล่าวคำสุที่丁寧หรือแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจรู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สมานสามัคคีเกิดไมตรีทำให้เกิดความรักใคร่นับถือ และช่วยเหลือเกื้อหนุนกัน ความปรารถนาดีต่อผู้อื่นเป็นการพูดที่เป็นคำสัตย์คำจริงเป็นคำพูดที่ให้ผู้ฟังเกิดความสบายใจเบิกบานใจซึ่งตรงกับสุภาษิตไทยว่า “ปากเป็นเอกเลขเป็นโท” ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการพูดเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ที่จะยึดเหนี่ยวจิตใจผู้อื่นได้ยืนนานเป็นมิตรสหาย หรือเพื่อนที่ดีและสนิทสนมต่อกันตลอดไป หรือคนเหนียวมา หรือผิดหวังมาเพียงแต่พูดไพเราะโดยการให้กำลังใจก็ย่อมเป็นคำพูดที่รัดตรึงจิตใจของผู้อื่นได้เป็นอย่างดีเพียงแต่ผู้พูดต้องพูดด้วยความเห็นอกเห็นใจจริงๆ เท่านั้นการพูดคำสุภาพอ่อนหวานเพื่อให้เกิดความสมานสามัคคี ปิยวาจาทำได้ง่ายเพราะวาจานั้นมีในตัวเราเพียงเรามีสติมีเมตตาในใจก็สามารถพูดออกมาได้

๒. ประเภทของปิยวาจา

ปิยวาจาสามารถแยกออกได้๒ประเภท คือ

๑) คำพูดที่พูดออกไปแล้วคนฟังเกลียดเป็นวจีทุจริต^{๕๗} เช่น คำหยาบ คำด่า คำประชด คำกระทบกระเทียบ คำแดกดัน คำสบถ เป็นต้น คำพูดเหล่านี้เรียกว่า “อัปปิยวาจา”

๒) คำพูดที่พูดออกไปแล้วทำให้คนฟังรักเป็นวจีสุจริต^{๕๘} เช่น คำอ่อนหวาน คำชมเชยจากใจจริง คำพูดที่ชวนให้เกิดความสมัครสมานไมตรี เป็นต้น

วาจาที่ไพเราะอ่อนหวานย่อมเป็นคุณสมบัติสำคัญในการพูด เพื่อยึดเหนี่ยวใจของผู้ฟังให้เกิดความนิยมรักใคร่ และเชื่อถือและแสดงออกถึงความคิดที่สะท้อนมาจากจิตใจทำให้เห็นถึงคุณลักษณะผู้พูด การอบรมขัดเกลาจิตใจของบุคคลนั้น ดังผู้มีมารยาทจะต้องระมัดระวังในการใช้วาจาแบ่งเป็นการพูดทั่วไป และการพูดแบบสนทนา

การพูดทั่วไป การพูดแบ่งเป็นการพูดทางการ หรือกึ่งทางการอาจพูดอยู่ในบุคคล ๒ บุคคลหรือกลุ่มๆ การพูดผู้พูดอาจพูดคนเดียวโดยมีผู้ฟังกลุ่มใหญ่ฟังอยู่ซึ่งกฎระเบียบต่างๆ ในการพูดขึ้นอยู่กับกาลเทศะเท่านั้น และต้องรวมกับมารยาทการแต่งกายการใช้ถ้อยคำทำที่ประกอบการพูด น้ำเสียง ฯลฯ

การพูดเป็นเสมือนดาบสองคมพูดให้ดี หรือไม่ดีก็ได้การพูดดีต้องอาศัยการฝึกฝนเป็นอย่างมากเพราะไม่ใช่เป็นการสนทนากับบุคคลอื่น ซึ่งเป็นเรื่องปกติแต่การพูดนั้นผู้ฟังเป็นจำนวนมากและผู้ฟังมีระดับสติปัญญาที่แตกต่างกัน ดังนั้นผู้พูดควรระมัดระวังในการพูด ดังนี้

๑. พูดให้ชัดถ้อยชัดคำไม่พูดคำหยาบคาย
๒. ไม่พูดวกไปเวียนมาจนผู้ฟังไม่เข้าใจ
๓. ไม่พูดนอกเรื่องที่กำหนด
๔. ควรคำนึงถึงเวลาที่เขากำหนดให้พูด ไม่พูดเกินเวลา

^{๕๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖๗.

^{๕๗} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), *ชุดคำวิถ์*, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๔๖), หน้า ๘๖๑.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖๒.

๕. ไม่ควรพูดคำที่รุนแรงเกินไป และควรขอโทษในการล่วงเกินซึ่งกันและกัน
๖. ไม่สอสดสนวจา หรือแย้งชิงพูด
๗. ควรเปิดโอกาสให้ผู้ฟังซักถามปัญหาต่างๆ ได้เท่าที่เวลาอำนวยให้
๘. ไม่พูดด้วยเสียงอันดังเหลือเกิน
๙. ไม่ใช่เสียงตวาด หรือพูดจากระโชกกระชาก
๑๐. ไม่ใช่วาจาอันหักหาญดั่งต้น
๑๑. ไม่ชอกแซกโต้ถามธุระส่วนตัวหรือการในบ้านของเขาที่ไม่ได้เกี่ยวข้องแก่ตน
๑๒. ควรระมัดระวังในการใช้ถ้อยคำไม่ใช่ถ้อยคำพร่ำเพรื่อ
๑๓. พูดสิ่งใดยอมให้เป็นที่ยึดถือได้
๑๔. ไม่กล่าวถึงสิ่งควรปิดบังท่ามกลางประชุมชน
๑๕. ไม่เยาะเย้ยถากถางผู้กระทำความผิดพลาด

การพูดแบบสนทนา คือ การพูดกับผู้อื่นหรือการสนทนากันในสังคมนั้นมีความสำคัญมาก การสนทนา เป็นการพูดกับผู้อื่นแตกต่างไปจากการพูดคนเดียวกล่าว คือ การสนทนาย่อมมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน มีการพูดจาระหว่างบุคคลซึ่งอาจมากกว่าสองคน ดังนั้นมารยาทในการสนทนาพึงปฏิบัติ ดังนี้

๑. ควรใช้คำพูดที่สุภาพอ่อนน้อม
๒. ในการพูดถึงบุคคลอื่นๆ ไม่ควรเหยียดหยามเอาความบกพร่องเสียหายของบุคคลนั้นๆ ขึ้นมาวิพากษ์วิจารณ์โดยการดูถูกดูแคลน หรือเยาะเย้ยเสียดสีผู้นั้น
๓. ไม่พูดไร้สาระ หรือพูดพล่อยจับใจความไม่ได้
๔. ไม่พูดสอดแทรกขณะที่มีการสนทนาเป็นกลุ่มนั้น
๕. ไม่พูดเสียงดังในสถานที่ต้องการความเงียบสงบ
๖. ไม่กล่าวถึงสิ่งโสโครกพึงรังเกียจ ในท่ามกลางประชุมชน
๗. ไม่พูดเปรียบเปรยเคาะแคะสตรีกลางประชุม
๘. ไม่กล่าวถึงสิ่งควรปิดบังท่ามกลางประชุมชน
๙. ไม่ขอแยกผู้หนึ่งมาจากผู้ใดเพื่อจะพาไปพูดจาความลับกัน
๑๐. ไม่กล่าวถึงความชั่วร้ายอันเป็นความลับ เฉพาะบุคคลในที่แจ้ง
๑๑. ไม่เก็บเอาความลับของผู้หนึ่งมาเที่ยวพูดแก่ผู้อื่น
๑๒. ไม่พูดสับปลั๊กกลับกลอกตลบตะแลง
๑๓. ไม่รับวาจาคล่องๆ โดยมีได้เห็นว่าการจะเป็นได้หรือไม่ หมายถึงต้องใคร่ครวญให้แน่วแน่ใจก่อนจึงรับคำหรือจึงปฏิเสธ มิใช่ทำแต่สักว่าพูดโพล่งโดยมิได้คำนึงให้แน่ชัดว่าจะทำได้หรือไม่
๑๔. เมื่อตนทำพลาดพลั้งสิ่งใดแก่บุคคลผู้ใดควรออกวาจาขอโทษเสมอ
๑๕. เมื่อผู้ใดได้แสดงคุณต่อตนอย่างไรควรออกวาจาขอบคุณเขาเสมอ
๑๖. ไม่กล่าวสรรเสริญรูปร่างบุคคลแก่ตัวเขาเอง
๑๗. ไม่ทักถึงการร้ายโดยพลั้งโพล่งให้เขาตกใจ
๑๘. ไม่ทักถึงสิ่งอันน่าอายน่ากระดากโดยเปิดเผย
๑๙. ไม่เอาสิ่งที่น่าจะอายจะกระดากมาเล่าให้แขกฟัง

๒๐. ไม่กล่าวถึงการอับมงคลในเวลามงคล
๒๑. ไม่ใช้วาจาอันข่มขี
๒๒. ไม่สนทนาแต่เรื่องตนฝ่ายเดียวจนคนอื่นไม่มีช่องจะสนทนาเรื่องอื่นได้
๒๓. ไม่นำธุระตนเข้ากล่าวแทรกในเวลาธุระอื่นของเขาขุมน
๒๔. ไม่กล่าววาจาติเตียนของที่เขาหิบบกให้ว่าไม่ดีหรือไม่พอ
๒๕. ไม่ใช้วาจาอันโอ้อวดตนและลบหลู่ผู้อื่น
๒๖. ไม่เอาการในบ้านของผู้ใดมาแสดงในที่แจ้ง
๒๗. ไม่ใช้คำสบถติดปาก
๒๘. ไม่ใช้ถ้อยคำมูสา
๒๙. ไม่นินทาว่าร้ายกันและกัน
๓๐. ไม่พูดส่อเสียดยุยงให้เขาแตกร้างกัน
๓๑. ไม่เป็นผู้สอพลอประจบประแจง
๓๒. ไม่แข่งชกให้ร้ายผู้ใด

๓. ลักษณะของปิยวาจา

ปิยวาจามีลักษณะและรายละเอียดต่างๆดังต่อไปนี้

หลักการพูดที่ดีต้องคำนึงถึงการใช้ภาษาต้องเลือกใช้ถ้อยคำที่เข้าใจง่ายเหมาะสมกับวัยของผู้ฟังผู้พูด และผู้ฟังมีจุดมุ่งหมายตรงกันผู้พูดมีจุดมุ่งหมายที่ต้องการสื่อความหมายไปยังผู้ฟังเพื่อให้เข้าใจเรื่องราวต่างๆ ผู้ฟังก็มีความตั้งใจฟังสิ่งที่ผู้พูดสื่อความหมายให้ออกเสียงพูดให้ชัดเจนดังพอประมาณ อย่าตะโกนหรืออย่าพูดค่อยเกินไป สั้นๆ ท้าทายยิ้มแย้มแจ่มใส เป็นกันเอง ไม่เคร่งเครียดท่าทางในการยืนนั่งควรสง่างามผาย การใช้ท่าทางประกอบการพูดก็มีความสำคัญ เช่น การใช้มือนิ้วจะช่วยให้ผู้ฟังเข้าใจเรื่องราวได้ง่ายยิ่งขึ้นต้องรักษามารยาทการพูดให้เคร่งครัดในเรื่องเวลาในการพูดพูดตรงเวลา และจบทันเวลาพูดเรื่องใกล้ตัวให้ทุกคนรู้เรื่อง เป็นเรื่องสนุกสนานแต่มีสาระ และพูดด้วยท่าทาง และกิริยานุ่มนวลเวลาพูดต้องสบตาผู้ฟังด้วย ไม่ควรพูดเรื่องเช่ศาตศาสนา การเมืองโดยไม่จำเป็น และไม่ควรพูดแต่เรื่องของตัวเอง ไม่พูดคำหยาบนินทาผู้อื่น ไม่พูดแซงขณะผู้อื่นพูดอยู่ และไม่ชี้หน้าคู่สนทนา

มารยาทของการพูดเป็นการพูดที่ดี ไม่ว่าจะเป็นการพูดในโอกาสใด หรือประเภทใดผู้พูดต้องคำนึงถึงมารยาทในการพูด ซึ่งจะมีส่วนส่งเสริมให้ผู้พูดได้รับการชื่นชมจากผู้ฟังซึ่งจะช่วยให้ประสบผลสำเร็จในการพูด เช่น พูดด้วยวาจาสุภาพแสดงหน้าตาที่ยิ้มแย้มแจ่มใส ไม่พูดอวดตนข่มผู้อื่น และยอมรับฟังความคิดของผู้อื่นเป็นสำคัญไม่กล่าววาจาเสียดแทงกั้วร้ายหรือพูดขัดคอบุคคลอื่นควรใช้วิธีที่สุภาพเมื่อต้องการแสดงความคิดเห็น รักษาอารมณ์ในขณะที่พูดให้เป็นปกติไม่นำเรื่องส่วนตัวของผู้อื่นมาพูด หากนำคำกล่าวของบุคคลอื่นมากล่าวต้องระบุนาม หรือแหล่งที่มาเป็นการให้เกียรติบุคคลที่กล่าวถึง หากพูดในขณะที่ผู้อื่นยังพูดไม่จบควรกล่าวคำขอโทษไม่พูดคุยกันข้ามศีรษะผู้อื่น

การพูดที่ดี คือ กระบวนการสื่อสารความคิดจากคนหนึ่งไปยังอีกคนหนึ่ง หรือกลุ่มหนึ่ง โดยมีภาษาน้ำเสียง และอากัปกิริยาเป็นสื่อการใช้ถ้อยคำน้ำเสียง รวมทั้งกิริยาอาการอย่างมีประสิทธิภาพ ถูกต้องตามจรรยาบรรณ และประเพณีนิยมของสังคม เพื่อถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึก

นึกคิดความรู้ประสบการณ์ และความต้องการที่เป็นคุณประโยชน์แก่ผู้ฟังเพื่อให้เกิดการรับรู้ และเกิดผลการตอบสนองอย่างสัมฤทธิ์ผลตามความมุ่งหมายของผู้พูด^{๔๔} เป็นการพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวานพูดด้วยความจริงใจ ไม่พูดหยาบคายก้าวร้าวพูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์เหมาะสำหรับกาลเทศะ พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับการพูดเป็นอย่างยิ่ง เพราะการพูดเป็นบันไดขั้นแรกที่จะสร้างมนุษยสัมพันธ์อันดีให้เกิดขึ้น วิธีการที่จะพูดให้เป็นปียาวจานั้นจะต้องพูดโดยยึดถือหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

เว้นจากการพูดเท็จถ้าเราพูดเท็จ หรือโกหก

เว้นจากการพูดส่อเสียดบางคนใช้วาจาเป็นอาวุธ เหน็บแนมกระทบกระทั่งเบียดถากถายเหยียดให้ผู้อื่นได้รับความเสียใจคับแค้นใจขุนเคือง เมื่อถามว่าเมื่อทำให้คนอื่นไม่พอใจแล้วมีทรภาพจะได้อยู่หรือไม่วิธีแก้ไขก็หัดพูดชมเชยคนให้เป็นพูดแต่เรื่องดีของคู่สนทนาเว้นจากการพูดคำหยาบผรุสวาท คือ คำพูดที่หยาบ ได้แก่การด่าการแข่งด้วยความไม่พอใจหรือด้วยความโกรธเคือง เพราะสาเหตุใดๆ ก็ตามย่อมทำให้ความเดือดร้อนแผ่ขยายออกไป เพราะเป็นคำพูดที่เปล่งออกมาจากใจที่มีความเร่าร้อน ผู้ใดได้ฟังเข้าแล้วก็จะทนนิ่งอยู่ไม่ได้ย่อมทำให้เกิดความไม่สบายใจเจ็บแค้นใจ เหมือนบุคคลเป็นผีหัวใหญ่ที่อึกเสกแถมยังถูกบีบให้แตกปะทุขึ้นมาฉะนั้นเราต้องฝึกพูดเพราะๆ ให้อยู่ไปไหนก็มีแต่คนรัก

เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ การพูดเพ้อเจ้อ ได้แก่ พูดเรื่องที่เป็นไปไม่ได้รู้ทั้งรู้ว่ามันไม่มีทางเป็นไปได้ หรือบางทีตัวเองก็ไม่แน่ใจแต่ก็ฝันใจพูดออกไปให้คนอื่นเชื่อเหมือนการโฆษณาชวนเชื่อแบบนี้ ท่านเรียกว่า พูดเพ้อเจ้อ ข้อนี้วิธีแก้ไขก็ควรพูดให้สร้างสรรค์พูดสิ่งที่เป็นประโยชน์มีข้อเท็จจริงมีเหตุผล การพูดการกล่าวที่ให้ความรักนั้นพูดได้อย่างไรการพูดให้เพราะในที่นี้มีใช้ไปบอกรักไปโปรดรักกับเขาการพูดในที่นี้หมายถึง พูดดีการพูดดีของปิยะวาจานั้นพูดได้เช่นไร ลำดับแรกเราต้องเริ่มที่ตัวเราเองก่อนว่าเราพูดดีแล้วหรือยัง แต่การพูดดีของเรานั้นมิใช่แค่พูดแต่ปาก ต้องมาจากจิตใจตั้งคนโบราณท่านได้กล่าวไว้ว่า “จิตเป็นนายกายเป็นบ่าว” ไม่ว่าจะทำอะไรก็ต้องมีจิตใจคอยบงการคอยสั่งการของเราอยู่เสมอการพูดก็เป็นการกระทำอย่างหนึ่ง

ดังนั้น เราต้องทำจิตใจของเราให้ดีเสียก่อนเมื่อจิตของเราดีแล้ว ก็จะสั่งการกระทำของเราออกมาดีด้วยการที่จะทำจิตใจให้ดีนั้นกระทำได้เช่นไร เราจะต้องรู้จักการนั่งบำเพ็ญเพียรภาวนารู้จักกราบไหว้พระสวดมนต์นั่งสมาธิ เพื่อทำจิตใจของเราให้บริสุทธิ์ผ่องใสการที่ทำให้ใจของเราบริสุทธิ์ผ่องใส แล้วเราสงบเป็นสุขรู้สึกร่มเย็น เมื่อเรารู้สึกเช่นนี้การกระทำของเรา ก็จะออกมาในทิศทางที่ดีการพูดของเรา ก็จะเช่นกัน การพูดอีกอย่างขาดเสียมิได้นั้นคือสติสติมีไว้ทำไมก็มีไว้เพื่อเป็นเครื่องฉกฉวยยึดคนที่ไม่มีสติ จะพูดจะทำอะไรย่อมเป็นที่ขวางทุกคนทั่วไประยะยอมทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน การที่เราขาดสติเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำคนเราส่วนใหญ่ไม่ทราบว่าตัวเองเป็นคนขาดสติ เช่น การไปดื่มเมาไปเสพยาเสพติดก็ทำให้คนเราขาดสติได้เมื่อขาดสติก็จะคุมตัวเองไม่อยู่พอกุมตัวเองไม่อยู่ก็ไปอาละวาดใส่คนอื่น ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนผลสุดท้ายก็จะกลับมาถึงเรา และเราควรมีสติดูยังคิดอยู่เสมอของที่ทำให้เราขาดสติของที่ทำให้เรามีสติทำให้เราไม่มีเครื่องรังเหี่ยวจิตใจไว้ ถ้าเรามีสติเราก็จะทำได้ในสิ่งที่ดี ถ้าเราไม่มีสติเราก็จะทำในสิ่งที่ไม่ดีออกไป

^{๔๔} ทินวัฒน์ มฤคพิทักษ์, **พูดได้พูดเป็น**, (กรุงเทพมหานคร : โอเอสพริ้นติ้งเฮาส์, ๒๕๒๙), หน้า ๑๐.

การพูดที่ดีนั้นทุกๆ ท่านยังนึกว่าการพูดที่ดีควรเป็นเช่นไร การพูดที่ดีก็ต้องไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพื่อเจ้อ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียดกับใครการพูดทั้ง ๔ อย่างนี้ทุกๆ ท่านคงจะคิดว่าบางครั้งเราพูดส่อเสียดนิดหน่อยคงไม่รู้สึกรึอะไรแต่การพูดส่อเสียด เป็นการทำร้ายจิตใจผู้ฟังเป็นอย่างมากผู้โดนพูดส่อเสียดกับผู้โดนว่าจริงๆ จังๆ ตรงๆ จะรู้สึกเจ็บใจทุกซึกใจอยู่ข้างในตลอดก็เกิดสังสม ต่อมาจะเกิดความแค้นความโกรธมาโทษกันมาทะเลาะกันอีกก่อการวิวาทกันทั่ว ทำให้เราไม่มีสิทธิ์คุมตัวเองได้เลย เพราะเราขาดสติขาดการพูดที่ดีการเจรจาถ้อยคำซึ่งเป็นที่ยรัก เป็นที่จับใจแก่กัน และกันอันเป็นถ้อยคำสุภาพ เพราะวาจาที่พูดออกไปนั้นถ้าเป็นวาจาที่ไม่สุภาพไม่เป็นที่ยรักที่พอใจก็เป็นวาจาที่อาจเสียดแทงน้ำใจของผู้อื่น ทำให้ผู้อื่นเสียใจเจ็บใจไม่สบายใจเพราะฉะนั้นจึงสมควรที่ทุกคนจะต้องมีสติควบคุมใจควบคุมวาจาที่จะพูดออกไปให้เป็นวาจาที่สุภาพที่เหมาะสม แม้ว่าในบางคราวต้องทำงานเหน็ดเหนื่อยก็ตามสิ่งที่จะเป็นเครื่องในการควบคุมการพูดของเราให้ไพเราะก็คือสตินั่นเอง ดังนั้นการพูดหรือการแสดงออกทุกครั้งต้องมีสติอยู่เสมอสมัมาจากการพูดในทางที่ชอบซึ่งเป็นวิสุจริต^{๙๐} คือ

ก. เว้นจากการพูดปด

ข. เว้นจากการพูดส่อเสียด คือ ยุยงให้เขาแตกร้างกัน

ค. เว้นจากพูดคำหยาบคาย

ง. เว้นจากพูดจาเหลวไหลไม่เป็นสาระ

มนุษย์เป็นผู้ประเสริฐกว่าสัตว์ดิรัจฉานหลายทาง ประการแรกที่เราเห็นได้ง่ายก็คือ พูดกันได้ดีกว่าสัตว์ดิรัจฉานการพูดของคนอาศัยปากลิ้น และสมองเป็นผู้บังการเรื่องของการพูดเป็นเรื่องสำคัญของชีวิตมากเขาจึงกล่าวไว้ว่า ปากเป็นเอกสิ่งอื่นเป็นเพียงรองลงไปเท่านั้น

การพูดจึงมีทั้งคุณ และโทษนำสุขทุกข์มาให้แก่ตนได้มากทีเดียวคนเราจักได้รับความรักความชังจากคนอื่น ๆ ก็อยู่ที่การพูดจาสนทนานี้เองดังคำสุนทรภู่ว่าไว้ว่า ถึงบางพูดพูดดีเป็นศรีศักดิ์ มีคนรักสรรถ้อยร้อยจิต คนรักเราก็อเพราะคำพูด และในทางตรงกันข้ามคนเกลียดเราก็อเพราะคำพูดอีกเหมือนกัน เรื่องของการพูดจึงเป็นเรื่องสำคัญอยู่มาก คำพูดของคนย่อมส่อถึงน้ำใจของเขา ดังคำว่า วาจาเช่น กับน้ำใจคนใดมีวาจาประการใดใจของเขาก็เป็น เช่น ประการนั้นวาจาจึงเป็นเครื่องวัดราคาของคนได้เป็นอย่างดี เราจึงรู้จักคนว่าเป็นคนภาษาใดก็ฟังได้จากวาจาที่เขาแสดงออกมา ในทางพุทธศาสนาได้กล่าวถึงปากของคนไว้ ๓ พวก คือ

๑. คุณภาณิ คนปากเหม็น

๒. ปุพฺผภาณิ คนปากหอม

๓. มธฺภาณิ คนปากหวาน

คนปากเหม็นคนแบบนี้ในเวลาเช้าสภาก็ดี เข้าสู่ชุมนุมชนก็ดี เข้าหมู่ญาติเข้าหมู่ข้าราชการเข้าหมู่ของเจ้าของนายก็ดี ถูกนำตัวไปซักถามเป็นพยานก็มักพูดในทางที่ตัวเองไม่รู้ก็บอกว่ารู้ ไม่เห็นก็บอกว่าเห็น หรือรู้บอกว่าไม่รู้เห็นบอกว่าปิดว่า ไม่เห็นเป็นคนกล่าวเท็จทั้งรู้ๆ อยู่เพราะเห็นแก่ตนบ้าง เพราะเห็นแก่ผู้อื่นบ้าง เพราะเห็นแก่ทรัพย์สินสมบัติบ้าง

^{๙๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่๔, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖๒๘ – ๖๒๙.

อีกประการหนึ่ง เขาเกิดความโกรธความเกลียดขึ้นในใจแล้วกล่าวคำที่ไม่ควรกล่าวในชุมนุมชน กล่าวคำกระทบตบกระทบท่านทำให้เข้าใจผิด เกิดผิดพ้องหมองใจกันอย่างนี้เป็นคนปากเหม็น ไม่มีใครอยากนั่งใกล้ ไม่มีใครอยากฟังคำพูดของเขา

คนปากหอม คือ คนที่พูดแต่ตามความจริงเขาได้เห็นมาอย่างใดก็พูดไปอย่างนั้น ได้รู้มาอย่างใดก็บอกไปตามรู้เข้าใจอย่างใด ก็บอกไปตามความเข้าใจ ไม่กล่าวคำที่ไม่ควรกล่าวไม่กล่าวคำที่กระทบกระเทือนใจใครๆ แม้น้อยเป็นคนระวังในการที่จะพูดออกไปเป็นอย่างดีเสมอการพูดแบบนี้เป็นการพูดปากหอมใครๆ ก็อยากฟังอยากนั่งใกล้ อยากให้เขาพูดนานๆ ถ้าเขาพูดจบแล้ว ก็มีความเสียดาย อยากให้เขาพูดกันต่อไป

คนปากหวานเป็นคนพูดคำที่สบายหูตดตัมจับใจ เป็นคำของชาวเมือง เป็นคำที่ทำให้เกิดความรักความใคร่พอใจของคนหมู่มาก กล่าวแต่คำจริงคำแท้เป็นประโยชน์ทั้งผู้พูด และผู้ฟังอย่างนี้เป็นคนปากหวาน ยิ่งเป็นคนมีหน้าที่ติดต่อกับสังคมด้วยแล้วควรหาคนปากหวานๆ สักหน่อยอย่าเอาปากเปรี้ยวไปติดต่อการงานเป็นอันขาดจักเป็นการเดือดร้อนภายหลัง ให้ทำหน้าที่ดังกล่าวโอกาสจะประสบความสำเร็จย่อมมีมาก

นี่ลักษณะปากของคน ๓ จำพวกตัวท่านเป็นคนจำพวกไหนลองสอบถามตนเองดู ถ้าเป็นคนปากเหม็นเอาธรรมะล้างปากของท่านเสีย แล้วเปลี่ยนให้เป็นคนปากหอม ปากหวานเพราะชาวโลกย่อมชอบ แต่คำที่ออกมาจากปากหวาน ปากหอมเท่านั้น

อันคนเราสุตนิยมเพียงลมปาก จะได้ยากโหยหิวเพราะชีวหา นี่เป็นคำเตือนใจให้เข้าใจความจริงว่า เสน่ห์ของคนนั้นอยู่ที่ปาก ถ้าพูดดีก็เป็นเสน่ห์จับใจคน ถ้าพูดไม่ดีก็เป็นยาพิษทำลายใจคนยาพิษทำคนให้ตาย เสน่ห์ทำคนให้เป็นที่รัก

คำพูดที่ดีๆ เพียง ๒-๓ คำเท่านั้น อิทธิพลเหนือใจคนมากอาจทำคนที่อ่อนแอให้เกิดความคึกคักแข็งแรงขึ้น อาจทำคนขลาดให้กลายเป็นคนกล้าขึ้นมาได้ อาจทำคนที่หมดหวังกลายเป็นคนมีหวังขึ้นมาก็ได้ บางคนเจ็บมากเพราะคิดว่าโรคนี้ร้ายตนอาจตายโดยเร็ว แต่คำพูดของหมอเพียง ๒-๓ คำ ทำให้คนไข้เกิดกำลังใจขึ้นมาอีก และอยู่ต่อไปอีกหลายวัน

การพูดที่สมควรนั้น คือ พูดตามที่มันเป็นจริงคำพูดที่เกินสมควรนั้นหมายถึง คำพูดที่เกินความจริง หรือพูดให้เห็นเป็นมากไปจากจำนวนเดิม บางทีเรื่องนิดเดียวแต่เราไปพูดขยายให้มันยาวใหญ่ออกไปจากเดิมมากๆ เรื่องนี้มักเป็นพวกสร้างเรื่องปั่นข่าว ปั่นน้ำให้เป็นตัวแบบเด็กเลี้ยงแกะ หลอกชาวบ้านว่าเสือมากินลูกแกะ แต่เสือไม่มีไม่ได้มากิน ชาวบ้านนึกว่าจริงก็ตกใจชวนกันมาช่วย ก็ได้ถูกหัวเราะกลับไป ครั้นเสือมากินจริงๆ ก็ไม่มีใครมาช่วยเลยต้องนั่งเป็นทุกข์ อีกอย่างหนึ่งเรื่องมีจริงๆ แต่ไม่ถึงขนาดที่เขาน่ามากล่าว ผู้กล่าวๆ เพิ่มให้เกิดความตื่นเต้น ซึ่งเราได้รับข่าวกันอยู่เสมอเป็นการพูดทำให้คนแปลกใจ เกิดสนใจเป็นอุบายหาเงินของคนพวกหนึ่งพวกนี้จักหาเงินอยู่ได้ตราบเท่าที่คนยังไม่รู้ พอรู้เข้าก็คงไม่มีใครเชื่อต่อไป

ลักษณะของการพูดเท็จ หรือเรียกว่า มุสาโกหกได้แก่ การพูดเรื่องไม่เป็นความจริงพูดไม่ตรงตามที่เราได้เห็นมาด้วยตา ได้ยินมาด้วยหู มีความมุ่งหมายทางวาจาโดยตรง แต่ก็มีสิ่งที่แทนคำพูดแทนวาจา ได้เช่น

- ทางกายที่แสดงกิริยาท่าทาง แทนการพูดให้คนดูเข้าใจผิด
- การเขียนหนังสือเขียนจดหมาย โกหกรายงานเท็จ

- การทำเครื่องหมายให้คนดูหลงเชื่อเข้าใจผิด
- การทำหลักฐานปลอม
- การบ้ายไปให้คนอื่นหลงเชื่อ เข้าใจผิดรวมถึงการสันนิษฐานพยายักหน้า การโบกมือแทนคำพูดทั้งหมด นี่กำหนดที่เจตนา ถ้าเจตนาต้องการมูสาโกหก แม้จะไม่เปล่งเสียงออกมาก็ถือว่าผิดศีลทุกกรณี

ลักษณะของการพูดคำหยาบคือคำหยาบคายคำด่าที่ระคายเคืองหูพูดสัปดน (การพูดที่เกี่ยวกับทางเพศอย่างเปิดเผยโดยมิใช่ทางวิชาการ) คำที่คนอื่นฟังแล้วเก็บไปคิดทุกข์ทรมานใจคำพูดที่สังคมไม่นิยมพูดกัน

ลักษณะของการพูดเพ้อเจ้อ คือ พูดไม่ได้ความ พูดไม่ถูกเวลา พูดถึงเรื่องที่ไม่เป็นจริงพูดถึงสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์พูด ไม่เป็นธรรมพูดไม่เป็นวินัย พูดไม่เป็นหลักฐาน

ลักษณะของการพูดส่อเสียด คือ พูดเรื่องจริงที่ร้ายคนอื่นได้แก่นำคำติเตียนที่ได้ยินไปบอกเขาผู้เป็นเหตุให้เขาโกรธกัน พูดเสียดสีพาดพิงให้คนอื่นเจ็บแค้นแทงใจดำ

การพูดจากรุนแรงเป็นเรื่องของการไม่รู้จักใช้ถ้อยคำ ที่ควรใช้เรื่องเล็กก็กลายเป็นเรื่องใหญ่ เรื่องเบาก็กลายเป็นเรื่องหนัก บางทีใครคนหนึ่งมีการกระทำผิดแต่เพียงเล็กน้อยผู้บังคับบัญชาเรียกมาต่อว่าต่อขาน เป็นการใหญ่โดยใช้ถ้อยคำที่รุนแรง ทำให้ผู้ฟังเกิดน้อยเนื้อต่ำใจเลยกลายเป็นเรื่องเสียผู้เสียคนไปก็มี

พูดผิดเวลา เรื่องเวลาเป็นเรื่องสำคัญ หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า จังหวะของการที่จะพูดเป็นสิ่งสำคัญมาก ถ้อยคำบางอย่างพูดในเวลาหนึ่งได้ผลนำไปพูดอีก เวลาหนึ่งกลับไม่ได้ผลการพูดของเรา จึงต้องรู้จักเวลาว่าควรพูด หรือไม่ควรพูด ถ้าควรพูดก็อย่าพูด เก็บไว้ก่อนรอจนถึงเวลาจึงจะพูด ได้สมมติว่าท่านเห็นเพื่อนของท่านเป็นคนชอบดื่มเหล้า ท่านอยากจะช่วยเพื่อนของท่านให้เลิกดื่ม พอท่านเห็นเพื่อนของท่านไปสูร้านเหล้ากำลังมีนอยู่กับแก้ว และชวดกับพวกเพื่อนๆ ท่านรักเพื่อนก็เข้าไปบอกว่า การกินเหล้าไม่ใช่น้อย่างนี้ เพื่อนของท่านกำลังเมาและ กำลังเห็นน้ำเมาเป็นน้ำทิพย์ เขาเห็นว่าท่านพูดกวนโตะของเขา เขาโกรธ และชกปากท่านนี่คือ เรื่องไม่รู้จักเวลาถ้าท่านรอหาโอกาสไปก่อนพอเพื่อนของท่านได้รับทุกข์หนัก อันเกิดจากการดื่มเหล้ามันแหละ เป็นโอกาสของท่านแล้วที่จักชี้แจง แสดงโทษของการดื่มน้ำเมาให้เพื่อนเข้าใจและได้ผลทีเดียวเวลา หรือจังหวะจึงสำคัญ คนโบราณจึงบอกไว้ว่า น้ำเชี่ยวอย่างขวางเรือ ช้างกำลังเล่น อย่าไปฉุด ต้องรออีกหน่อย จึงจะทำได้ จังหวะที่พอดีสำคัญมาก

สมมติว่า เราจักใช้คนลองพูดคำหยาบดูแม้เขาทำให้ก็เพราะกลัวเท่านั้น แต่ถ้าพูดคำอ่อนหวาน เขาทำให้โดยความรัก สุนทรภู่กล่าวไว้ว่า อันอ้อยตาลหวานลิ้นแล้วสิ้นซาก แต่ลมปากหวานหุมิรู้หาย แต่ทว่าบางคนปากหวานใจเปรี้ยว หรือปากหวานกินตายเป็นผู้ที่หวาน เพื่อจะเอาผลประโยชน์ฝ่ายเดียวคนโบราณจึงเตือนไว้ว่า ระวังคนปากหวานให้มากหน่อยที่เขากล่าวเช่นนั้น ก็เพราะว่าปากหวานอย่างเดียว ไม่ต้องมีคำที่เป็นประโยชน์ด้วยเหมือนผลไม้บางอย่างหวานแต่เมื่อบางอย่างหวานกินได้ไม่เมา คำพูดของคนก็เป็นเช่นเดียวกัน ต้องหวานและเป็นประโยชน์ด้วย จึงจักดีที่ว่าเป็นประโยชน์นั้น หมายถึงผู้ฟังฟังแล้วได้อะไรใหม่ๆ ขึ้นในชีวิตของเขาเช่น ทำให้เขาเป็นคนก้าวหน้าให้เป็นคนขยันให้เป็นคนฉลาดขึ้นกว่าเดิม อย่างนี้เรียกว่า ได้ประโยชน์ถ้าเพียงแต่พูดพล่อยๆ

ทั้งๆ โดยไม่เป็นสาระอย่างนี้เรียกว่า เพื่อเจ้อไม่เข้าเรื่องวาทะที่เป็นประโยชน์คำเดียวดีกว่า วาทะที่ไม่เป็นประโยชน์ตั้งแสนคำ

คนเรารู้จักกล่าววาทะที่เป็นประโยชน์ได้ ก็เพราะเป็นผู้มีใจประกอบด้วยความเมตตากรุณา เป็นผู้เห็นนอกเขากว้างขวางเป็นผู้หวังความสุขความเจริญแก่ผู้อื่น เมื่อใจประกอบด้วยธรรมอยู่ การพูด การกระทำ ก็ย่อมมุ่งต่อประโยชน์เป็นส่วนใหญ่ ท่านจึงตั้งองค์กำกับไว้ข้างท้ายว่าต้องพูดด้วยเมตตา

การพูดด้วยเมตตาทำให้ผู้ฟังสบายใจ และยินดีรับเอาไปทำตามด้วยดี แต่ถ้าเราพูดเตือนด้วยความโกรธ ความโกรธของเราเป็นชนวนล่อให้เขาโกรธเสียแล้วดวงใจมืดมิดมองไม่เห็นเหตุผล การรับฟังก็ไม่มีเมื่อไม่ฟังผลประโยชน์ก็ไม่เกิดแก่เขาเป็นการพูดเปล่าๆ ไม่มีกำไรทางด้านจิตใจ

สัมมาวาทะ^{๙๑} ยังหมายถึง การเขียนด้วยการพูดกันเป็นเรื่องทำได้แก่บุคคลที่อยู่กันเฉพาะหน้า ถ้าอยู่ไกลกันก็ต้องใช้การเขียน ในสมัยนี้การเขียนกับการพูดต้องเดินทางร่วมกันอยู่เสมอผู้ที่จะไปพูดทางวิทยุต้องเขียนไปก่อน ไปถึงสถานีก็เอาข้อเขียนมาอ่านให้คนฟังหนังสือพิมพ์รายวัน รายอะไรต่างๆ ตลอดจนหนังสืออื่นๆ เป็นสื่อใช้แทนการพูด

ฉะนั้น การเขียนจึงเป็นเสมือนหนึ่งผู้รับใช้การพูดนั่นเอง เราต้องระวังในเรื่องที่พูดให้เป็นเรื่องดีมีประโยชน์อย่างใดก็ต้องระวัง ในเรื่องการเขียนให้ดีเช่น กันเดี๋ยวนี้อิทธิพลของการเขียนไปไกลกว่าการพูดมาก แต่สังเกตดูมีอยู่ไม่น้อยที่การเขียนเป็นไปในทางทำลายความสามัคคีของหมู่คณะ เป็นการกระทบกระเทือนผู้นั้นผู้นี้รวมทั้งเขียนเกินความจริง เขียนเกินสมควร เขียนผิดเวลาก็มี อยู่เป็นจำนวนมาก และร้ายที่สุดก็คือ ข้อเขียนที่เป็นไปในเชิงยั่วยุให้เกิดกามารมณ์โทสะ และพยาบาทอันเป็นผลในทางทำลายศีลธรรมให้ทรุดโทรมก็มีอยู่ไม่น้อย

ความเป็นผู้มีวาจาน่ารักพูดอย่างรักกัน วาจาเป็นที่รัก วาจาพูดเต็มหัวใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ คือ กล่าววาจาสุภาพไพเราะอ่อนหวานมีทางเสียสละสามัคคีซาบซึ้งใจทำให้เกิดมิตรรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมน้อมตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงตรัสเตือนพระภิกษุให้พยายามหลีกเลี่ยงคำที่ขัดแย้งกันพูดจาส่อเสียดเสียดสีกัน อันนำไปสู่การทะเลาะวิวาทกัน พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงการพูดที่ประกอบด้วยประโยชน์ดังปรากฏในอภัยราชกุมารสูตร ดังนี้^{๙๒}

ตถาคตรู้วาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าวคำนั้น

ตถาคตรู้วาจาที่จริง ที่แท้แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าวคำนั้น

ตถาคตรู้วาจาที่จริง ที่แท้และประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในข้อนี้ตถาคตรู้กาลที่จะกล่าววาจานั้น

ตถาคตรู้วาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

^{๙๑} ส.บ. (ไทย) ๑๗/๑๐๓/๑๙๙.

^{๙๒} ข.ม. (ไทย) ๑๓/๘๓/๘๘.

ตลาคตรู้อาจาที่จริง ที่แท้ ที่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในข้อนี้ตลาคตรู้อาจาที่จะกล่าววาจานั้น ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะตลาคตรู้อาจามีความเอ็นดูในหมู่สัตว์ทั้งหลาย^{๙๓}

จะเห็นได้ว่าการให้แต่เพียงอย่างเดียวนั้นไม่สามารถที่จะทำให้เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนทั่วไปได้ จึงต้องรู้จักพูดจาปราศรัยให้ไพเราะนุ่มนวลน่าฟัง เมื่อได้ฟังแล้วเกิดกำลังใจที่จะส่งเสริมสนับสนุนให้ทุกคนอยากทำความดีให้ยิ่งขึ้นไป ไม่พูดจาส่อเสียดอันก่อให้เกิดความแตกแยก พูดแต่คำที่จะทำให้เกิดความสามัคคี เปรียบเสมือนน้ำทิพย์ชโลมใจประสานใจทุกๆ ดวงให้เป็นหนึ่งเดียว เหมือนน้ำฝนประสานดินเหนียวที่แตกกระแหง ให้เป็นผืนแผ่นดินเดียวกัน เช่น โทณพราหมณ์ได้พูดให้พวกทูต ๘ นครยบยั้งโทษะ ในการที่จะรบกันเพราะแย่งพระธาตุกันได้

พระพุทธองค์ทรงพูดกับองคคิลมาลโจรเพียง ๒-๓ คำ องคคิลมาลเลิกจากความเป็นโจรได้ ถ้าพูดถึงอิทธิพลสิ้นแล้วนับว่าสำคัญมาก ศาตราที่ลัษคัมกริบ หรือยาพิษที่ร้ายๆ ก็หาได้ทำให้ตกไปในทันทีได้ เหมือนวาจาที่พูดไม่เพราะ ฉะนั้นบัณฑิตควรรักษาวาจาทั้งในกาล และมีใช้กาลไม่ควรพูดอะไรให้พรั้งเพรื่อไม่เป็นเวลา คนโบราณเขาจึงเรียกว่าปากคนยาวกว่าปากกา ก็ไม่ดังเท่าใดแต่ปากคนดังมาก พูดออกมาแล้วก็ดังไปไกล คำพูดบางชนิดฆ่าคน พูดให้ถึงตาย หรือเสียหายไปก็ได้^{๙๔} เช่น

๑. พูดเกินสมควร

๒. พูดวาจารุนแรง

๓. พูดผิดเวลา

สมัยนี้ประเทศไทยเรากำลังอยู่ในระยะของการสร้างชาติสร้างประเทศ ถ้าเราชวนกันพูดให้เป็นสัมมาวาจาก้าวหน้าได้สมหมาย

สัมมาวาจาพูดเป็นธรรม ขึ้นาทางดีเป็นส่วนที่ว่าพูดเป็นบุญมหาศาลนั้นคือ พูดตรงหลัก บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ "การพูดไม่เป็นเท็จ" นับว่าเป็นสัลมัย บุญสำเร็จด้วยการถือศีล

การพูดสอนให้ผู้อื่นทำดีหนีบาปอกุศล และไปสวรรค์นิพพานนับว่า เป็นธัมมเทศนามัย บุญสำเร็จด้วยการสั่งสอนคุณธรรมแก่ผู้อื่น ข้อนี้ถ้าสงเคราะห์เข้าในบุญกิริยาวัตถุ ๓ ก็เป็นทานมัย บุญสำเร็จด้วยการให้

บุคคลทุกเพศทุกวัยทุกฐานะไม่จำกัดว่าจนมี ผู้ดีไพร่เด็กผู้ใหญ่ หนุ่มสาวเฒ่าแก่ มาช่วยกันสอนช่วยกันแนะทางสวรรค์นิพพาน ให้เพื่อนร่วมโลกคุณพ่อคุณแม่รีบสอนลูกหลานของตน ตั้งแต่วินนี้ให้ลูกหลาน พูดด้วยเมตตาต่อกัน พูดตามหลักการ พูดแบบพุทธอย่าพูดแบบพาลหลักการพูด ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่อภัยราชกุมารใน อภัยราชกุมาร ความว่า

๑. วาจาใดไม่จริง ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และไม่เป็นที่รักชอบใจของคนอื่นตลาคตรู้อาจาไม่พูดวาจานั้น

๒. วาจาใดจริง แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ทั้งไม่เป็นที่รักชอบใจของคนอื่นด้วยตลาคตรู้อาจาไม่พูดวาจานั้น

๓. ส่วนวาจาใด จริงแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ แต่ไม่เป็นที่รักชอบใจของคนอื่น ตลาคตรู้อาจาอย่ายอมเป็นผู้รู้จักกาลอันควร หรือไม่ควรที่จะพูดวาจานั้น

^{๙๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๕/๘๖.

^{๙๔} เรื่องเดียวกัน.

๔. วาจาใดไม่จริง ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ถึงเป็นที่รักชอบใจของคนอื่นตลาคดไม่พูด วาจานั้นเด็ดขาด

๕. วาจาใดแม้จริงแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ถึงเป็นที่รักชอบใจของคนอื่นตลาคดก็ ไม่พูดวาจานั้น

๖. วาจาใดจริงแท้ด้วย ประกอบด้วยประโยชน์ด้วยทั้งเป็นที่รักชอบใจของคนอื่น ด้วย ตลาคดย่อมรู้กาลที่จะพูดวาจานั้น

อีกประการหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงสอนให้ใช้ปยวาจา ในการพูดรวมทั้งการเขียนวันคำพูด ที่จะสร้างสิ่งไม่เป็นประโยชน์ไม่เป็นธรรม หากให้พูดแต่คำสุภาพคำสมัคสมานสามัคคีคำชี้ประโยชน์ และคำที่ไม่ผิดธรรมสมดังพระพุทธภาษิตว่า

“สจเจ อตเถ จ ฌเม จ อหุสนต ปติฏฐิตา.

ท่านผู้สงบ เป็นผู้ตั้งมั่นในสัจจะ ที่เป็นประโยชน์ และเป็นธรรม”^{๙๕}

“กลยาณิเมว มุญเจยย น หิ มุญเจยย ปาปิก

โมกโข กลยาณียา สารุ มุตวา ตปติ ปาปิก .

พึงเปล่งวาจาดีเท่านั้น ไม่พึงเปล่งวาจาชั่วเลย

การเปล่งวาจาดี ยังประโยชน์ให้สำเร็จดี

คนเปล่งวาจาชั่ว ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง”^{๙๖}

พระพุทธภาษิตข้างต้น มีความหมายชัดเจนอยู่แล้ว จึงขอให้ทุกคนมุ่งพูดดีพูดเป็นบุญเป็น กุศลเป็นประโยชน์เป็นธรรม พูดเพื่อดำรงรักษาชาติศาสนาพระมหากษัตริย์ และความเป็นธรรมใน สังคมขอให้รำลึกเสมอว่า ทำบุญที่ง่ายที่สุดก็คือพูด เป็นธรรมขึ้นทางดีพูดบ่อยๆ ได้บุญบ่อยๆ พูดดี มากๆ ได้บุญมากๆ ฝากไว้ให้คิด

ขอบข่ายและพฤติกรรมการใช้วาจาสมควรวาจา หรือวจีสัจจริต^{๙๗} หมายถึงการเจรจาชอบ เป็นการใช้วาจาที่เหมาะสม ตามกาลเทศะแก่พ่อแม่ ครู-อาจารย์ และเพื่อนดังนี้

๑. ไม่พูดเท็จ หมายถึง พฤติกรรมที่นักเรียนไม่พูดโกหกทั้งต่อหน้า และลับหลังไม่แสดง กิริยาท่าทางแทนคำพูดให้ผู้อื่นเข้าใจผิด ไม่ใช้การเขียนทำหลักฐานที่เป็นเท็จไม่พูดให้แตกสามัคคี

๒. ไม่พูดคำหยาบ หมายถึง พฤติกรรมที่นักเรียนไม่ตะโกนมึงมาพาไว้อย ไม่พูดลามกสัปดน ไม่พูดล้อเลียน ไม่พูดถึงผู้อื่นในด้านไม่ดีไม่พูดสบถทั้งต่อหน้าและลับหลัง ไม่พูดสิ่งที่กวนใจผู้อื่น

๓. ไม่พูดเพ้อเจ้อเหลวไหลไร้สาระ หมายถึง พฤติกรรมที่นักเรียนไม่พูดนินทาว่าร้ายผู้อื่น ไม่พูดในสถานที่ที่ ไม่ควรพูดไม่พูดสอดแทรกเวลาผู้อื่นพูด ไม่พูดมากไปหรือน้อยไปไม่พูดเรื่องที่ไม่มี ประโยชน์ไร้สาระ ไม่พูดโดยไม่มีหลักฐานน่าเชื่อถือ

๔. ไม่พูดส่อเสียด หมายถึง พฤติกรรมที่นักเรียนไม่พูดยุแหย่ให้ผู้อื่นแตกแยกกัน โกรธกันเกลียดกัน ไม่พูดความจริง ถ้าเป็นผลเสียต่อตนเองและผู้อื่น ไม่พูดกระทบกระทั่งเบียดเบียนเปรยเสียดสี ไม่พูดแทงใจดำผู้อื่น ไม่พูดด้วยจิตมีอคติ

ประโยชน์และคุณค่าของการใช้วาจา ได้กล่าวถึงประโยชน์ของการใช้วาจา ดังนี้

^{๙๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๗๘.

^{๙๖} ข.ช.เอกก. (ไทย) ๒๗/๒๘.

^{๙๗} เรื่องเดียวกัน.

๑. ประโยชน์ของการไม่พูดเท็จ คนไม่พูดเท็จจะมีแต่ความสุขสงบมีแต่คนรักใคร่นับถือ เป็นดั่งเครดิต หรือหลักประกันประจำตัวให้คนอื่นเชื่อถือไว้วางใจจะทำการสิ่งใดก็เจริญ เพราะได้รับการสนับสนุนจากบุคคลทั่วไป มีเกียรติยศชื่อเสียงปรากฏไปทั่ว

๒. ประโยชน์ของการไม่พูดคำหยาบ ไม่ก่อให้เกิดความทุกข์แก่ผู้อื่น ไม่เป็นที่รังเกียจของผู้ที่คบหาสมาคมด้วย มีแต่คนรักใคร่ชอบพอ

๓. ประโยชน์ของการไม่พูดส่อเสียด จะก่อให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะรักใคร่เห็นอกเห็นใจกันเกิดความพร้อมเพรียงกัน เป็นคนสุภาพเรียบร้อย

๔. ประโยชน์ของการไม่พูดเพ้อเจ้อ ทำให้เป็นคนมีสติจะช่วยให้ได้คิดทุกครั้งที่จะพูดจะทำ คิดว่ารับได้จึงรับ คิดว่ารับไม่ได้ก็ไม่รับ เวลาจะพูดอะไรก็รู้จักยับยั้งทำให้พูดถูกเวลาสถานที่บุคคล มีหลักฐานเป็นที่เกรงใจของบุคคลทั่วไป ไม่ทำให้ผู้อื่นเกิดความรำคาญ

วาจาที่เป็นสุภาสิตในมงคลสูตรกล่าวว่า การกล่าววาจาเป็นสุภาสิตเป็นมงคลวาจาที่เป็นสุภาสิต ได้แก่ วาจาที่ประกอบด้วยองค์ห้า คือ

๑. กล่าวตามเวลา
๒. กล่าวคำที่เป็นจริง
๓. กล่าวคำที่อ่อนหวาน
๔. กล่าวคำที่ประกอบด้วยประโยชน์
๕. กล่าวด้วยเมตตาจิต^{๙๘}

การพูดที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ประการนี้ เป็นการพูดที่ดีเป็นคำพูดที่เป็นมงคลนำความสุข ความเจริญมาให้แก่ผู้พูดเสมอ จักเห็นได้ว่าการพูดดีมีสุภาสิตนั้นเริ่มต้นที่เวลาการพูด จึงต้องเหมาะสมแก่เวลาเสมอผิดเวลาไป แล้วพูดไม่เกิดผลบางที่อาจนำผลเสียมาให้ด้วยซ้ำ สรุปว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงให้หลักการพูดไว้ ดังนี้

๑. ต้องเป็นความจริง
๒. เป็นคำสุภาพไพเราะอ่อนหวาน
๓. พูดแล้วก่อให้เกิดประโยชน์
๔. พูดแล้วเกิดการสมานสามัคคี
๕. พูดด้วยจิตเมตตา
๖. พูดถูกกาลเทศะคือถูกเวลาและสถานที่^{๙๙}

ฉะนั้น ใครจักพูดอะไรออกไปก็ต้องรอเวลาให้พอเหมาะพอควรก่อน เมื่อได้เวลาอันเหมาะสมแล้วก็ควรสรรหาแต่คำที่จริงแท้มาพูด มากกล่าว ยำนำเรื่องเท็จมากกล่าวเป็นอันขาดเพราะคำเท็จเป็นคำตาย คำจริงเป็นคำไม่ตาย คนเราควรพูดคำที่จริงแท้ไว้เสมอ ไม่ว่าในกาลไหนๆ ภาสิตของนักรบจึงมีไว้ว่า เสียชีพอย่าเสียสัตย์ ต้องรักษาคำสัตย์ คำจริงไว้เสมอ ด้วยชีวิตแต่คำจริง แม้จะเป็นประโยชน์ก็ต้องรู้จักปรุงให้อ่อนหวานสักหน่อย เพราะทุกคนชอบคำอ่อนหวานอย่าว่าแต่คนเลย แม้สัตว์ดิรัจฉานก็ไม่ชอบคำหยาบ คำอ่อนหวานเป็นยาแก้ล้าง คำหยาบคายเป็นยาพิษของใจ คนฉลาด

^{๙๘} ๐.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๘/๓๓๘.

^{๙๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๗.

ผู้ต้องการประโยชน์จึงควรพูด แต่คำที่อ่อนหวานเสมอ การที่จักสมานไมตรีของใครๆ ไว้ได้นั้นอยู่ที่การพูดอ่อนหวานด้วย

ค. อัตถจริยา

๑. ความหมายของอัตถจริยา

อัตถจริยา การประพฤติประโยชน์ ทำประโยชน์แก่เขาหลักธรรม ขอนี้มุ่งสอนตน ๒ ด้าน คือ การทำตนให้เป็นประโยชน์ และการทำในสิ่งที่ เป็นประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในด้านคุณธรรม และจริยธรรมให้เป็นประโยชน์แก่สังคม เป็นต้น

ประพฤติสิ่งที่ เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ในพระไตรปิฎกได้กล่าวไว้ว่าอัตถจริยา เป็นการทำประโยชน์แก่เขา คือ ช่วยเหลือด้วยร่างกาย และชวนชวายเป็นช่วยเหลือกิจการต่างๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไขปัญา และส่งเสริมในด้านจริยธรรม ซึ่งหลักธรรมขอนี้มุ่งสอนให้คนพัฒนาตนใน ๒ ด้าน คือ ทำตนให้เป็นประโยชน์ เป็นการทำตนให้มีคุณค่าต่อสังคมที่ตนอาศัยอยู่ เข้าตำราว่า “อยู่บ้านท่านอย่างนึ่งดูตาย บั่นวัวบั่นควายให้ลูกท่านเล่น” ทำในสิ่งที่ เป็นประโยชน์นี้อาจทำได้หลายวิธี เช่น ตั้งใจเรียนหนังสืออบรมคนให้เจริญก้าวหน้า เป็นศิษย์อาจารย์ที่ดี เป็นบุตรพ่อแม่ที่ดี และเป็นคนดีของครอบครัว โรงเรียน ชุมชน สังคม และประเทศชาติรวมทั้งเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีด้วย ความมีน้ำใจในข้อนี้เป็นการนำพาตนเอง ช่วยเหลือสังคมด้วยความเมตตา และปรารถนาที่ดีต่อผู้อื่น เช่น เกิดอัคคีภัย วาตภัย หรือภัยอื่นๆ ก็เข้าช่วยด้วยความมุ่งหวังที่ดี เป็นต้น สิ่งเหล่านั้นนับเป็นมณต์มหาเสน่ห์ที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้อื่น และคนในสังคมได้เป็นอย่างดี ซึ่งเป็นการบำเพ็ญตนอาจไม่ต้องเสียเงิน หรือสิ่งของก็ครองใจผู้อื่นได้เช่นเดียวกัน^{๑๐๐}

๒. ประเภทของอัตถจริยา

อัตถจริยาสามารถแบ่งออกได้ ๒ ประเภท คือ

๑) การทำตนให้เป็นประโยชน์หมายถึง ทำตนให้มีคุณค่าในสังคมที่ตนอาศัยอยู่ ด้วยการตั้งใจศึกษาเล่าเรียน ฝึกฝนอบรมตนให้เป็นคนเจริญด้วยความรู้ ความสามารถมีคุณธรรมเป็นบุตรที่ดีของบิดามารดา เป็นศิษย์ที่ดีของครูอาจารย์ เป็นศาสนิกชนที่ดีของพระพุทธศาสนา

๒) การทำในสิ่งที่ เป็นประโยชน์ คือ เมื่อทำตนให้เป็นประโยชน์แล้วก็ต้องสร้างตนให้เป็นประโยชน์กับผู้อื่นด้วยการให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่นิ่งดูตาย มีน้ำใจไมตรีต่อกัน บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ตามสติกำลังความสามารถ

การบำเพ็ญประโยชน์ช่วยเหลือกันและกัน ในวงแคบและบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ในวงกว้าง หลักธรรมขอนี้มุ่งสอนให้คนพัฒนาตน ๒ ด้าน คือ การทำตนให้เป็นประโยชน์ และทำในสิ่งที่ เป็นประโยชน์การทำตนให้เป็นประโยชน์หมายถึง ทำตนให้มีคุณค่าในสังคมที่ตนอาศัยอยู่อย่างคำพังเพยที่ว่า “อยู่บ้านท่านอย่างนึ่งดูตาย บั่นวัวบั่นควายให้ลูกท่านเล่น” หรือ “อยู่ก็ให้เขาไว้ใจ จากไปก็ให้เขาคิดถึง” คนที่ไม่นิ่งดูตายมีอะไรพอจะช่วยเหลือคนอื่น และสังคมได้ก็เอาใจใส่ชวนชวายเป็นช่วยเหลือตามสติกำลังทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “คนทำหมุ่คณะให้ดังงาม” อยู่ที่ไหนก็สร้างความเจริญที่นั่น วิธีทำตนให้เป็นประโยชน์ และทำสิ่งที่ เป็นประโยชน์อาจทำได้หลายวิธี เช่น การตั้งใจศึกษาเล่าเรียนฝึกฝนอบรมตนให้เป็นคนเจริญด้วยความรู้ ความสามารถเป็นบุตรที่ดีของบิดามารดา

^{๑๐๐}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๐/๑๖๗.

เป็นศิษย์ที่ดีของครูอาจารย์เป็นนักเรียนที่ดีของสถานศึกษา เป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติตลอดจนเป็นศาสนิกชนที่ดีของพระพุทธศาสนา

การทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อตนเอง และต่อคนทั้งหลายคนเราเกิดมามีอวัยวะแขนขาเหมือนกันใครจะมีค่าตัวมาก หรือน้อยเพียงไร จะเป็นคนสูง หรือต่ำอย่างไรก็สุดแล้วแต่เขาทำตัวให้มีประโยชน์มากน้อยเพียงไร บุคคลผู้บรรลุประโยชน์ตน แล้วก็ควรทำประโยชน์แก่ผู้อื่นบ้างตามกำลังความสามารถ พุทธอีกอย่างหนึ่งก็คือช่วยตนเองได้แล้วก็ควรช่วยผู้อื่นด้วยในการดำเนินชีวิตนั้นควรให้ประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่นประสานกัน คือ ให้ได้รับประโยชน์ด้วยกันทั้งสองฝ่าย อันที่จริงไม่มีประโยชน์ตนที่ประกอบด้วยธรรม (คือถูกต้อง) อันใดที่ไม่เป็นประโยชน์ผู้อื่น และในทำนองเดียวกันไม่มีประโยชน์ผู้อื่น อันใดที่ถูกต้องจะไม่เป็นประโยชน์ตนด้วยประโยชน์ทั้งสองย่อมอาศัยซึ่งกันและกันดำเนินไป และในการทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสถาบันเช่น โรงพยาบาลมหาวิทยาลัยสังคมที่ตนอาศัยอยู่ ตลอดถึงประเทศชาติสิ่งใดที่เป็นโทษก็ควรละเว้นไม่กระทำ การประพฤตินให้เป็นประโยชน์สามารถปฏิบัติได้ทั้งกาย วาจา ใจในทุกเวลาทุกโอกาส

การบำเพ็ญประโยชน์ธรรมข้อนี้ มุ่งถึงการปรับปรุงตัวเอง ๒ ประเด็น คือ การทำตนให้เป็นคนดีมีประโยชน์ และการทำสิ่งที่เป็นประโยชน์

การทำแต่ในสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์ทั้งต่อตนเอง และส่วนรวมไม่ชักนำพวกพ้องไปในทางเสื่อม หรือร่วมมือกันอย่างผิดๆ เช่น คิดเอาเปรียบคนกลุ่มอื่นประเทศอื่นใช้กำลังที่เหนือกว่ากดขี่ข่มเหงเขาอย่างไม่เป็นธรรม หากหลีกเลี่ยงการประพฤตินี้ ได้ย่อมมีส่วนช่วยเสริมสร้างสันติสุข และความมั่นคงให้มวลมนุษยชาติทั้งโลกได้อีกทางหนึ่งตามกำลังสติปัญญาความรู้ความสามารถกำลังทรัพย์ และเวลาอย่างนี้ดูดยอย่าเห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย

ความเป็นผู้มีน้ำใจไม่นิ่งดูดายรู้จักสงเคราะห์ และช่วยเหลือกิจการของผู้อื่นให้สำเร็จ รู้จักช่วยกระทำกิจอันเป็นประโยชน์บุคคลอื่น หรือแก่สังคมส่วนรวมตามความเหมาะสมแก่ฐานะ และโอกาสไม่เป็นคนแล้งน้ำใจช่วยใครไม่เป็น คือไม่เป็นคนเห็นแก่ตัว ขณะที่ผู้อื่นหรือสังคมประสบความทุกข์เดือดร้อน

การประพฤตินให้เป็นประโยชน์แก่เพื่อนบ้านไปจนกระทั่งถึงสังคม เช่น การที่ได้มาร่วมกิจกรรมกันซึ่งต่างก็ได้ถือเอาอาหารคาวหวานหรือผลไม้มาถวายแก่พระสงฆ์แล้วบางส่วนก็นำไปแจกกันก็เรียกว่าได้ทำหน้าที่ที่เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวมแล้ว

การทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสถาบัน เช่น โรงพยาบาลมหาวิทยาลัยสังคมที่ตนอาศัยอยู่ตลอดถึงประเทศชาติ สิ่งใดที่เป็นโทษก็ควรละเว้น ไม่กระทำ การประพฤตินให้เป็นประโยชน์สามารถปฏิบัติได้ทั้งกาย วาจา ใจ ในทุกเวลาทุกโอกาส

๓. ลักษณะของอัตถจริยา

อัตถจริยา มีลักษณะและรายละเอียดต่างๆ ดังต่อไปนี้ ในการทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ คือ การปฏิบัติงานในแต่ละหน้าที่แต่ละแผนกเต็มกำลังและความสามารถ^{๑๑๑} การประพฤตินของแต่ละบุคคล ก็ควรให้เกิดประโยชน์แก่สังคมและครอบครัวบ้างตามสมควรแก่ฐานะของตน คฤหัสถ์สามารถแยกประโยชน์ออกได้เป็น ๓ อย่างในการปฏิบัติ คือ

^{๑๑๑}เรื่องเดียวกัน.

๑. อัตตัตถะ จุดหมายเพื่อตน หรือประโยชน์ตนคือประโยชน์ ๓ ข้างต้นซึ่งทำให้เกิดขึ้นแก่ตน หรือพัฒนาชีวิตของตนให้บรรลุถึงเป้าหมายที่ตนพึงปรารถนา แต่สิ่งที่ปรารถนานั้นจะต้องเป็นไปตามทำนองคลองธรรม หรือจารีตประเพณีนิยมซึ่งเคยประพฤติปฏิบัติกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

๒. ปรีตถะ จุดหมายเพื่อผู้อื่นหรือประโยชน์ผู้อื่นซึ่งพึงช่วยเหลือผู้อื่น หรือเพื่อนมนุษย์ให้บรรลุถึงเป้าหมายของชีวิตด้วยการชักนำสนับสนุน ให้เขาพัฒนาชีวิตของเขาเองขึ้นไปจนเข้าถึงการช่วยตนเอง และบุคคลอื่นได้ตามลำดับและให้รู้จักเหตุและผลสิ่งที่ควรไม่ควร เป็นต้น

๓. อุภยัตถะ จุดหมายร่วมกัน หรือประโยชน์ทั้งสองฝ่าย คือประโยชน์สุข และความดีงามร่วมกันของชุมชน หรือสังคมรวมทั้งสภาวะและปัจจัยสิ่งแวดล้อมต่างๆ ในท้องถิ่นเป็นสิ่งที่พวกเราในฐานะบุคคล และชุมชนพึงช่วยกันสร้างสรรค์บำรุงรักษาเพื่อเกื้อหนุนให้ทั้งตน และผู้อื่นก้าวไปสู่จุดหมายที่แท้จริงเดียวกันคือ ประโยชน์สุขของครอบครัว และสังคมทุกชั้น หรือในฐานะอุบาสก และอุบาสิกาทั่วไป^{๑๐๒} และมีผู้เชี่ยวชาญกล่าวถึงการปฏิบัติงาน ดังนี้

เกทเซลส์ (Getzels) กล่าวว่า การดำเนินงานขององค์การใดก็ตามถ้าจะให้งานดำเนินไปด้วยความเหมาะสมและได้ผล บุคคลที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานนั้น ทุกคนต้องมีความเห็นสอดคล้องตรงกันในการกำหนดบทบาท และหน้าที่รับผิดชอบให้ผู้ปฏิบัติหน้าที่ซึ่งดำรงตำแหน่งแต่ละตำแหน่งในองค์การนั้นๆ รับไปปฏิบัติ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือการปฏิบัติงานจะดำเนินไปด้วยดีก็ต่อเมื่อไม่ต้องเผชิญกับสถานการณ์ที่ผู้เกี่ยวข้องฝ่ายใดก็ตาม มีความคิดเห็นขัดแย้งกันในการที่จะกำหนด หรือนึกคิดหรือคาดคะเนให้ผู้ปฏิบัติทำอะไรอย่างไร^{๑๐๓}

เกทเซลส์และกูบา (Getzels and Guba) กล่าวว่าในการปฏิบัติงานนั้น จะมีผลรวมของความสัมพันธ์ระหว่าง

๑. วัฒนธรรมประเพณี และความปรารถนาของสังคมที่ผู้นั้นดำรงตำแหน่ง

๒. ลักษณะขององค์การที่ผู้นั้นดำรงตำแหน่ง

๓. ตัวบุคคล บุคลิกภาพ และความต้องการหรือความจำเป็นเฉพาะตัวของแต่ละบุคคล^{๑๐๔}

การปฏิบัติงานนั้นว่ามีความสำคัญยิ่งด้วยส่งผลต่อผลการปฏิบัติงาน ทั้งต่อบุคคลและองค์การก็คาดหวังที่จะให้บุคลากรมีผลการปฏิบัติงานที่มีประสิทธิภาพด้วย จะส่งให้องค์การมีประสิทธิภาพด้วยดังนั้นจึงได้ทบทวนวรรณกรรม ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดการปฏิบัติงานให้มีประสิทธิภาพดังนี้

สมพงษ์ เกษมสิน ได้กล่าวถึงแนวคิดของ Harrington Emerson ที่เสนอแนวคิดเกี่ยวกับหลักการทำงานให้มีประสิทธิภาพในหนังสือชื่อ “The Twelve Principles of Efficiency” โดยมีสาระสำคัญดังนี้ คือ

๑. ทำความเข้าใจ และกำหนดแนวคิดในการทำงานให้กระจ่างแจ้ง

^{๑๐๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **ธรรมนุญชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๒๒-๒๓.

^{๑๐๓} J.W. Getzels, **Creativity and Intelligence : Exploration with Gifted Students**, (New York : Wiley, 1957), p. 176.

^{๑๐๔} Jacob W. Getzels and Egon G. Guba, “Social Behavior and the Administrative Process”, *School Review*, Vol. 56, (1973) : pp. 164-175.

๒. ใช้หลักสามัญในการพิจารณาความน่าจะเป็นไปได้ของงาน
๓. คำปรึกษาแนะนำต้องสมบูรณ์ และถูกต้อง
๔. รักษาระเบียบวินัยในการทำงาน
๕. ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความยุติธรรม
๖. การทำงานต้องเชื่อถือได้มีความฉับพลัน มีสมรรถภาพ และมีการลงทะเบียนเป็น

หลักฐาน

๗. งานควรมีลักษณะแจ้งให้ทราบถึงการดำเนินงานอย่างทั่วถึง
๘. งานสำเร็จทันเวลา
๙. ผลของงานได้มาตรฐาน
๑๐. การดำเนินงานสามารถถือเป็นมาตรฐานได้
๑๑. กำหนดมาตรฐานที่สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการฝึกสอนงานได้
๑๒. ให้บำเหน็จรางวัลแก่งานที่ดี^{๑๐๕}

ธงชัยสันติวงศ์ ได้กล่าวถึงปัจจัยที่มีผลทำให้การกระทำของบุคคลผันแปรได้มี ๓ ประการ

คือ

๑. ปัจจัยประกอบตัวบุคคล ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจการเรียนรู้ลักษณะของการมุ่งใจ และทัศนคติ

๒. ปัจจัยประกอบทางสังคม คือ ลักษณะของการเป็นสมาชิกกลุ่ม

๓. ปัจจัยประกอบทางวัฒนธรรม คือ สิ่งที่เกี่ยวข้องกันกับวัฒนธรรมทั้งที่เป็นส่วนใหญ่ และส่วนย่อย^{๑๐๖}

รีดเดอร์ (Reeder) ได้รวบรวมกลุ่มของปัจจัยซึ่งเป็นเหตุ ทำให้มนุษย์กระทำหรือไม่กระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นทฤษฎี ที่อธิบายถึงการกระทำทางสังคม (Social Action) ที่ใช้เป็นกรอบในการศึกษาพฤติกรรมของบุคคลรวมไปถึงการศึกษากิจกรรมต่างไป จากนักสังคมวิทยาทั่วไป โดยที่ Reeder ได้แสดงให้เห็นว่าการกระทำของบุคคลนั้นเป็นผล มาจากการที่บุคคลมีความเชื่อในสิ่งนั้นๆ ดังนั้น จากผลงานในการวิจัยเป็นระยะเวลา ๒๕ ปีของ Reeder พบว่าในการตัดสินใจเลือกกระทำ พฤติกรรมทางสังคมของบุคคลทุกเรื่อง เป็นผลมาจากการที่มีความเชื่อหรือไม่เชื่อดังกล่าว โดยเป็นการศึกษาถึงปัจจัยโดยตรง (Directive Factors) ในเรื่องความเชื่อ และไม่เชื่อที่มีผลต่อการกระทำ พฤติกรรมทางสังคมของบุคคล ซึ่งในเรื่องการกระทำพฤติกรรมของบุคคลเกี่ยวกับการตัดสินใจนั้น Reeder ได้เสนอแนวความคิดและแนววินิจฉัยในพฤติกรรมโดยที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของ ปัจจัยต่างๆ โดยที่ปัจจัยเหล่านั้นจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อถือ และความไม่เชื่อถือซึ่งในการศึกษาครั้งนี้ได้แสดงให้เห็นถึงปัจจัยต่างๆหลายรูปแบบ เพราะปัจจัยเหล่านี้จะส่งผลให้เกิดการตัดสินใจ และการกระทำพฤติกรรมทางสังคม Reeder ได้แบ่งปัจจัยออกเป็นประเภทต่างๆ รวม ๓ ประเภท คือ ปัจจัยตั้ง ปัจจัยผลึกและปัจจัยสามารถซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

^{๑๐๕} สมพงษ์ เกษมสิน, การบริหาร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไพบูลย์สาราณูนิติ, ๒๕๒๑), หน้า ๓๐.

^{๑๐๖} ธงชัย สันติวงศ์, หลักการจัดการ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๗), หน้า ๔๗-๔๘.

๑. ปัจจัยดึง (Pull Factors) ซึ่งมีองค์ประกอบย่อยๆ ดังนี้ คือ

- เป้าประสงค์ (Goals) ความมุ่งประสงค์ที่จะให้บรรลุผลให้สัมฤทธิ์จุดประสงค์ ในการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้นผู้กระทำจะกำหนดเป้าหมาย หรือจุดประสงค์ไว้ก่อนล่วงหน้า และพยายามที่กระทำทุกวิถีทาง เพื่อให้บรรลุเป้าประสงค์

- ความเชื่อ (Belief of Orientation) ความเชื่อนั้นเป็นผลมาจากการที่บุคคลได้รับรู้ ไม่ว่าจะเป็นแนวคิด หรือความรู้ ซึ่งความเชื่อเหล่านี้จะมีผลต่อการตัดสินใจของบุคคล และพฤติกรรมทางสังคมในกรณี ที่ว่าบุคคลจะเลือกรูปแบบของพฤติกรรมบนพื้นฐานของความเชื่อถือที่ตนยึดมั่นอยู่ ซึ่งความเชื่อเหล่านี้พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้คำนิยามว่า ความเชื่อคือ การยอมรับข้อเสนอข้อใด ข้อหนึ่งว่าเป็นจริงความเชื่อจะก่อให้เกิดภาวะทางจิตใจ ในบุคคลซึ่งอาจเป็นพื้นฐานการกระทำโดยสมัครใจของบุคคลนั้น แต่อย่างไรก็ตามความเชื่อนี้จะทำให้บุคคลได้กระทำ หรือไม่กระทำพฤติกรรมก็เป็นได้

- ค่านิยม (Value Standards) เป็นสิ่งที่บุคคลได้ยึดถือเป็นเครื่องช่วยตัดสินใจและกำหนดการกระทำของตนเองค่านิยมนั้นเป็นความเชื่อ อย่างหนึ่งมีลักษณะถาวรค่านิยมของมนุษย์จะแสดงออกทางทัศนคติ และพฤติกรรมของมนุษย์ในเกือบทุกรูปแบบค่านิยมมีผลต่อการตัดสินใจในกรณีที่ว่าการกระทำทางสังคม ของบุคคลพยายามที่จะกระทำให้สอดคล้องกับค่านิยมที่ยึดถืออยู่

- นิสัยและขนบธรรมเนียม (Habit and Customs) คือ แบบอย่างพฤติกรรมที่สังคมกำหนดไว้แล้วสืบต่อกันมา ด้วยประเพณี และถ้ามีการละเมิดก็จะถูกบังคับด้วยการที่สังคมไม่เห็นชอบด้วย ในการตัดสินใจที่จะเลือกกระทำพฤติกรรมโดยอย่างหนึ่งของมนุษย์ นั้นส่วนหนึ่ง จึงเนื่องมาจากแบบอย่างพฤติกรรมที่สังคมกำหนดไว้ให้แล้ว

๒. ปัจจัยผลัก (Push Factors) ซึ่งมีองค์ประกอบย่อยๆ ดังนี้ คือ

- ความคาดหวัง (Expectation) คือ ท่าทีของบุคคลที่มีต่อพฤติกรรมของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับตัวเองโดยคาดหวังหรือต้องการให้บุคคลนั้นถือ ปฏิบัติและกระทำในสิ่งที่ตนต้องการ ดังนั้นในการเลือกกระทำพฤติกรรม (Social Action) ส่วนหนึ่งจึงขึ้นอยู่กับความคาดหวัง และท่าทีของบุคคลอื่นด้วย

- ข้อผูกพัน (Commitments) คือ สิ่งที่ผู้กระทำเชื่อว่าเขาถูกผูกมัดที่จะต้องกระทำให้สอดคล้องกับสภาพการณ์นั้นๆ ข้อผูกพันจะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจ และการกระทำของสังคมเพราะผู้กระทำตั้งใจที่จะกระทำสิ่งนั้นๆ เนื่องจากเขารู้สึกว่าเขามีข้อผูกพันที่จะต้องกระทำ

- การบังคับ (Force) คือ ตัวที่ช่วยกระตุ้นให้ผู้กระทำตัดสินใจกระทำได้เร็วขึ้นเพราะขณะที่ผู้กระทำตั้งใจจะทำสิ่งนั้นเขาอาจจะยังไม่แน่ใจว่าจะกระทำพฤติกรรมนั้นดี หรือไม่แต่เมื่อมีการบังคับก็จะทำให้ตัดสินใจกระทำพฤติกรรมนั้นได้เร็วขึ้น

๓. ปัจจัยสามารถ (Able Factors) ซึ่งมีองค์ประกอบย่อย ดังนี้

- โอกาส (Opportunity) เป็นความคิดของผู้กระทำที่เชื่อว่าสถานการณ์ที่เกิดขึ้นช่วยให้มีโอกาสเลือกกระทำ

- ความสามารถ (Ability) การที่ผู้กระทำรู้ถึงความสามารถของตัวเองซึ่งก่อให้เกิดผลสำเร็จ ในเรื่องนั้นได้การตระหนักถึงความสามารถนี้จะนำไปสู่การตัดสินใจ และการกระทำทางสังคมโดยทั่วไป การที่บุคคลกระทำพฤติกรรมใดๆ บุคคลจะพิจารณาความสามารถของตนเองก่อน

- การสนับสนุน (Support) คือ สิ่งที่คุณกระทำแล้ว จะได้รับหรือคิดว่าจะได้รับจากการกระทำนั้นๆ^{๑๐๗}

ธงชัย สันติวงษ์ กล่าวว่า ปัจจัยต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อพฤติกรรมการทำงานมีดังต่อไปนี้

๑. ลักษณะนิสัยท่าทางของพนักงาน ลักษณะนิสัยท่าทางหมายถึง ลักษณะนิสัยของแต่ละบุคคล ที่เกี่ยวข้องกับความคิด และการปฏิบัติตัวต่อสภาพแวดล้อมรอบๆ ตัวซึ่งประกอบไปด้วยลักษณะท่าทางเฉพาะของแต่ละบุคคล แรงจูงใจทัศนคติค่านิยมความสามารถความรู้สึนึกคิดของตนเองอารมณ์ รวมทั้งความเฉลียวฉลาด และลักษณะของพฤติกรรมของบุคคลอื่นๆ ที่ปรากฏให้เห็น

๒. ความสามารถ และเชาว์ปัญญาความสามารถหมายถึง ความชำนาญเชี่ยวชาญในด้านต่างๆ ซึ่งมีอยู่ในแต่ละบุคคลสำหรับเชาว์ปัญญานั้น หมายถึง แนวโน้ม หรือศักยภาพที่เกี่ยวกับความชำนาญที่สามารถพัฒนาให้มีเพิ่มขึ้นในแต่ละคน ซึ่งคนเราแต่ละคนล้วนแต่มีความสามารถ และเชาว์ปัญญาแตกต่างกันไปในแต่ละด้านความสามารถความชำนาญเชาว์ปัญญา หรือศักยภาพที่จะเพิ่มพูนความชำนาญนั้น ก็คือกลไกความนึกคิด และความคิดริเริ่มของแต่ละบุคคลนั่นเอง

๓. ทัศนคติ และค่านิยมทัศนคติ หมายถึง คุณลักษณะที่มีความมั่นคงอย่างต่อเนื่องในด้านความคิดความรู้สึก และแนวทางในการปฏิบัติของพฤติกรรมที่มีต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใด หรือต่อความคิดของแต่ละบุคคล และต่อกลุ่มชนส่วนค่านิยมหมายถึง ทัศนคติที่มีลักษณะที่จะพยายามประเมินเกี่ยวกับสิ่งของ ความคิดตัวบุคคล ที่จะประเมินไปในทางใดทางหนึ่ง ว่าเป็นสิ่งที่ดีหรือไม่ดีเสมอ

๔. การจูงใจ หมายถึง ชุดของทัศนคติที่มีอยู่ในตัวเอง แต่ละบุคคลซึ่งใช้สำหรับตอบสนองต่อสิ่งต่างๆ โดยมีเป้าหมาย และทิศทางที่แน่นอนแรงจูงใจเป็นสิ่งที่อยู่ในจิตใจของคนเราซึ่งมีแรงผลักดัน และมีทิศทางที่ใช้กำกับพฤติกรรมของมนุษย์ เพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายที่ต้องการนั้นๆ อิทธิพลของปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวกับการสร้างสมประสพการณ์ และเปลี่ยนแปลงลักษณะของแต่ละบุคคล จะแสดงให้เห็นถึงความสามารถทัศนคติ แรงจูงใจ และลักษณะท่าทางที่ได้พัฒนาของแต่ละบุคคล ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนแต่ก่อเกิดมาจากอิทธิพลของสภาพแวดล้อมภายนอก นับตั้งแต่อิทธิพลพื้นฐานด้านครอบครัวของตนเอง การศึกษาในโรงเรียน การเข้าสังคม ตลอดจนเพื่อนฝูง และหน่วยงานต่างๆ ที่ได้เคยร่วมทำงานด้วยกันมาปัจจัยเหล่านี้ล้วนแต่มีอิทธิพลต่อลักษณะของบุคคล และมีผลกระทบเกี่ยวเนื่องไปถึงกิจกรรม หรือประสิทธิภาพของการปฏิบัติงานขององค์การต่างๆ ด้วย^{๑๐๘}

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ ได้กล่าวถึง ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการทำงานของบุคคล โดยระบุว่าความแตกต่างระหว่างบุคคล ย่อมมีผลต่องานที่แตกต่างกัน ดังนั้นในการคัดเลือกสรรหา หรือบรรจุบุคคลให้เข้าทำงานในหน้าที่ต่างๆ กันนั้นต้องมีความสอดคล้องกับความสามารถ ความถนัด และความสนใจของบุคคลนั้นๆ ด้วยซึ่งจุดมุ่งหมายในการทำงานของแต่ละบุคคลก็มีจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกันนี้ ย่อมมีผลให้แต่ละบุคคลที่มีความรู้ระดับเดียวกันมีเชาว์ปัญญาใกล้เคียงกัน

^{๑๐๗} William W. Reeder, *Leadership Development in a Mormon Community*, (New York : Wiley, 1968), pp. 1-7.

^{๑๐๘} ธงชัย สันติวงษ์, *การบริหารงานบุคคล*, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๗), หน้า ๒๑-๒๔.

ก็ยังมี ความแตกต่างในด้านความสามารถในการทำงานที่ไม่เหมือนกัน ดังนั้น สาเหตุและปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการทำงานของบุคคล ดังนี้

๑. ปัจจัยส่วนบุคคลบุคคลแต่ละบุคคล จะมีลักษณะและคุณสมบัติเฉพาะตัวที่แตกต่างกันไป ซึ่งสิ่งเหล่านี้ย่อมมีผลต่อพฤติกรรมในการปฏิบัติงานที่แตกต่างกันออกไป ปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่

๑) ความถนัด เป็นความสามารถ ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านของแต่ละบุคคลที่แตกต่างกันออกไป โดยเราสามารถทำการทดสอบความถนัดได้ เพื่อมอบหมายงานได้ตรงกับความสามารถของบุคคลนั้นๆ

๒) ลักษณะทางบุคลิกภาพ ซึ่งมีผลทำให้แสดงลักษณะนิสัยที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละบุคคล

๓) ลักษณะทางกายภาพ เป็นความแตกต่างทางด้านกายภาพ เช่น บุคคลที่มีความแข็งแรงย่อมเหมาะสมกับงาน ในลักษณะที่แตกต่างจากบุคคลที่มีหน้าตาสวยงาม

๔) ความสนใจ และการตั้งใจซึ่งในแต่ละบุคคลจะไม่เหมือนกัน โดยความสนใจจะเป็นแรงผลักดันให้บุคคลเลือกงานใช้แรงงานหนัก

๕) อายุเพศและวัยต่างๆ ก็มีผลต่อการปฏิบัติงาน เช่น เด็กและผู้ใหญ่อ่อมไม่เหมาะสมแก่การทำงานที่ต้องใช้แรงงานหนัก

๖) การศึกษามีส่วนในการคัดเลือกงานที่แตกต่างกัน ผู้ชำนาญการเฉพาะด้านย่อมต้องการผู้ที่ผ่านการฝึกอบรมในด้านนั้นๆ

๗) ประสบการณ์การได้เคยเรียนรู้งานนั้นๆ มาก่อนย่อมก่อให้เกิดประสบการณ์ความชำนาญในงานนั้นๆ

๒. ปัจจัยสภาพแวดล้อมเป็นปัจจัยภายนอก ที่มีผลต่อพฤติกรรมในการปฏิบัติงานซึ่งสภาพแวดล้อมแบ่งออกเป็น ๒ ปัจจัย คือ

๑) ปัจจัยที่เกี่ยวกับงานในองค์การแต่ละแห่งมีงาน ในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป งานบางงานสามารถดำเนินการภายในสำนักงาน เช่น งานด้านธุรการโดยมีเครื่องจักรในการทำงาน คือเป็นห้องทำงานที่ติดเครื่องปรับอากาศสถานที่ ที่มีความสะดวกสบายแต่บางอย่างเป็นงานที่ทำหยาบความสามารถบุคคลบางกลุ่ม ดังนั้นลักษณะเกี่ยวกับงาน จึงแบ่งออกได้ ดังนี้

วิธีการปฏิบัติงานเป็นระบบของการทำงานว่ามีขั้นตอนอย่างไร บ้างมีการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานใด และงานนั้นๆ มีความยากลำบากเพียงใด

เครื่องมือเครื่องใช้ในสำนักงาน ความคล่องตัวของการทำงานมีผลมาจากเครื่องใช้ประจำสำนักงานว่า มีความสะดวกสบาย และทุ่นแรงได้มากเพียงใด

การจัดบริเวณของสถานที่ทำงานให้ดีขึ้น สถานที่ทำงานที่มีขนาดคับแคบอากาศถ่ายเทไม่สะดวก ร้อนอบอ้าว จะมีผลต่อการปฏิบัติงานของแต่ละบุคคล

ลักษณะทางกายภาพของสิ่งแวดล้อมอื่นๆ เช่น ความสะดวกสบายในการเดินทางมาที่ทำงานการป้องกันการอุบัติเหตุ หรืออันตรายต่างๆ ที่มีโอกาสจะเกิดขึ้นในสถานที่ทำงาน

๒) ปัจจัยที่เกี่ยวกับองค์การที่มีผลต่อการตัดสินใจทำงานในทางอ้อม คือ

ลักษณะขององค์การซึ่งก็คือ ลักษณะของสถานที่ทำงานซึ่งถ้าเป็นงานราชการ และรัฐวิสาหกิจบุคคลจะสนใจเข้าทำงานเนื่องจากมีความมั่นคง และสวัสดิการที่ดีแต่ถ้าเป็นองค์การเอกชนบุคคลเหล่านั้น ก็จะมุ่งหวังรายได้เป็นหลัก

ชนิดการฝึกอบรม และการบังคับบัญชาเป็นการดูว่าสายการบังคับมีขั้นตอนมากน้อยเพียงใดต้องมีการฝึกอบรมมากเพียงใด และผู้บังคับบัญชามีลักษณะแบบใด

ชนิดของเครื่องจูงใจอื่นๆ เช่นเงินเดือนค่าครองชีพโบนัส และสวัสดิการอื่นๆ ของแต่ละองค์การซึ่งมีผลต่อการปฏิบัติงานในองค์การ

สภาพแวดล้อมในสังคมธุรกิจอุตสาหกรรมนั้นมีฐานะอย่างไร ในสังคมเป็นที่ยอมรับของบุคคลในสังคมนั้น หรือไม่มีความน่าเชื่อถือขนาดใด^{๑๐๙}

สุนันทา เลาหนันท์ ได้กล่าวถึงเรื่องปัจจัยส่วนบุคคล ที่มีผลต่อพฤติกรรมการทำงานในองค์การให้มีประสิทธิภาพดังต่อไปนี้ คือ

๑. ความแตกต่างระหว่างบุคคลบุคคลแต่ละบุคคล จะมีแตกต่างกันออกไปซึ่งพื้นฐานของความแตกต่างของบุคคลมีดังต่อไปนี้ คือ

๑) บุคคลแต่ละบุคคลมีความสามารถในการต่อสู้ และอดทนต่อความเหน็ดเหนื่อยยากลำบากแตกต่างกันออกไป บางบุคคลเมื่อได้รับงานหนักก็จะเริ่มถอยหนีเนื่องจากสภาพจิตใจ และร่างกายไม่พร้อมแต่บางคนสามารถต่อสู้งานหนักได้ทั้งร่างกาย และจิตใจของแต่ละบุคคลซึ่งเป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด

๒) บุคคลที่มีความรัก และความสนใจในการปฏิบัติงานแตกต่างกัน บางคนรักงานและชอบทำงานเขาจะเลือกทำงานที่ทำทนายมีความหมาย หรือน่าสนใจสำหรับเขาซึ่งเปิดโอกาสให้เขาแสดงออกมา ถึงความสามารถ และความรับผิดชอบเฉพาะตัว แต่ในขณะที่บางคนชอบทำงานง่ายๆสบายๆ ไม่ต้องใช้ความสามารถทางสติปัญญา และความรับผิดชอบมากนัก

๓) บุคคลชอบลักษณะของการเป็นผู้นำแตกต่างกัน บางคนชอบเสรีภาพในการทำงาน เขาก็จะทำงานได้ดี เมื่อเขาอยู่กับผู้นำแบบประชาธิปไตย แต่บางคนอาจชอบผู้นำแบบเผด็จการซึ่งเขาจะทำงานได้ดี เมื่อมีการใช้อำนาจควบคุมนอกจากนี้แต่ละบุคคล ยังมีความต้องการในระดับการควบคุมที่แตกต่างกันออกไป โดยบางคนชอบการควบคุมอย่างใกล้ชิดในขณะที่บางคนชอบการควบคุมอย่างกว้างๆ

๔) บุคคลมีการติดต่อสื่อสารกับบุคคลอื่นไม่เหมือนกัน บางคนช่างพูดช่างเจรจา มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อผู้อื่น ในขณะที่บางคนมีนิสัยเก็บขี้นชอบที่จะอยู่คนเดียวไม่ค่อยเข้าสังคมซึ่งเรื่องดังกล่าวเป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละบุคคล ดังนั้นแต่ละคนจึงทำงานชนิดเดียวกันย่อมได้ผลไม่เท่ากัน

๕) บุคคลมีความรับผิดชอบต่องานที่ได้รับมอบหมายไม่เท่ากัน บางคนมีความรับผิดชอบต่องานสูง เนื่องจากมีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ในเรื่องของผลงานโดยมองความก้าวหน้าของตนเอง ในขณะที่บางคนมีความรับผิดชอบต่องานน้อย และไม่มีความกระตือรือร้นพร้อมที่จะทำงาน

^{๑๐๙} ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, จิตวิทยาการบริหารงานบุคคล, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดีจำกัด, ๒๕๓๕), หน้า ๘๑-๘๓.

๒. แรงจูงใจในการทำงานในสมัยก่อน เชื่อกันว่าแรงจูงใจสามารถเกิดขึ้นในแต่ละบุคคลด้วยการให้เงิน หรือไม่ก็ทำให้คนนั้นมีความสุข สะดวกสบาย แต่ต่อมาพบว่ายังมีปัจจัยอื่นๆ อีกมากมาย ที่สามารถเพิ่มแรงจูงใจให้กับบุคคลทำงานได้อีกดังต่อไปนี้ คือ

๑) การจัดงานที่ท้าทายความสามารถ ให้แต่ละบุคคลทำโดยที่งานท้าทายนั้นอาจจะต้องแตกต่างกันไปในแต่ละบุคคล

๒) การเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมรับผิดชอบ ในการวางแผนขององค์การซึ่งหากบุคคลใดได้มีส่วนร่วมในการวางแผน หรือกำหนดสภาพแวดล้อมในการปฏิบัติงานก็จะเป็นแรงจูงใจในการทำงานทางหนึ่ง

๓) การให้การยกย่อง และสถานภาพบุคคลทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในตำแหน่งอะไรก็มีความต้องการ ได้รับการยอมรับจากกลุ่ม หรือผู้บังคับบัญชาเหมือนกันทุกคนแต่การยกย่องต้องทำด้วยความจริงใจ และมีขอบเขต

๔) การให้ความรับผิดชอบและอำนาจมากขึ้น รวมทั้งการเลื่อนขั้นเลื่อนตำแหน่งก็จะมีผล ทำให้เกิดแรงจูงใจให้คนปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๕) การให้ความมั่นคง และความปลอดภัยความหวาดกลัวต่อสิ่งต่างๆ ของแต่ละบุคคล เช่น การไม่ให้งานทำการสูญเสียตำแหน่งเป็นสิ่งที่แฝงอยู่ในจิตใจของคนเรา ความต้องการในเรื่องความมั่นคงปลอดภัยจึงมีความสำคัญ

๖) การให้ความอิสระในการทำงาน ทุกคนปรารถนาจะมีอิสระในการทำงานด้วยตัวของเขาเอง โดยเฉพาะกลุ่มพนักงานที่มีความเชื่อมั่นในตนเองสูง

๗) การเปิดโอกาสให้เจริญก้าวหน้าทางด้านส่วนตัว การได้มีโอกาสเข้าร่วมการฝึกอบรมดูงาน การหมุนเปลี่ยนงานที่รับผิดชอบ รวมถึงการสร้างสมประสบการณ์จากการใช้เครื่องมือต่างๆ ล้วนแต่เป็นแรงจูงใจในการปฏิบัติงานทั้งสิ้น

๘) การให้เงิน และรางวัลเกี่ยวกับเงิน

๙) การให้โอกาสแข่งขันโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในตำแหน่งผู้บริหารซึ่งจะทำให้เกิดแรงกระตุ้นที่จะสร้างสรรค์แนวคิดใหม่ๆ มาใช้ในการปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๓. เรื่องความพึงพอใจของบุคคลที่มีต่องาน ความพึงพอใจต่อการปฏิบัติงานเป็นทัศนคติอย่างหนึ่งซึ่งเป็นภาวะความคิดที่มีอยู่ในจิตใจของคนเรา ความพอใจต่องานไม่ใช่สิ่งเดียวกับแรงจูงใจในสมัยก่อนเชื่อว่าความพอใจจะนำไปสู่การปฏิบัติงาน เมื่อคนเรามีความพอใจเขาก็จะทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ จึงสรุปได้ว่าความพอใจต่องานนำมาซึ่งการปฏิบัติงานในสมัยต่อมาที่มีแนวคิดที่ขัดแย้งกับความคิดเดิมโดยเชื่อว่าการปฏิบัติงานนำมาซึ่งความพึงพอใจ หมายถึงเมื่อคนปฏิบัติงานไปแล้วบุคคลนั้น จะรู้ว่าตนเองมีความพอใจต่องาน หรือไม่โดยดูจากผลรางวัลที่ตนเอง ที่คาดหวังไว้ จนกระทั่งปัจจุบันก็ยังไม่มีข้อยุติว่า ความพอใจต่องานก่อให้เกิดการปฏิบัติงาน หรือการปฏิบัติงานก่อให้เกิดความพอใจต่องาน สำหรับแนวคิดเรื่องการทำงานนำไปสู่ความพึงพอใจนั้น มีดังต่อไปนี้

๑) การทำงานนำมาซึ่งรางวัลที่เหมาะสม และเป็นธรรมสามารถนำไปสู่ความพึงพอใจ

๒) ความพึงพอใจเมื่อเสริมด้วยความมีค่าของรางวัล และโอกาสที่จะได้รับจะนำไปสู่ความพยายามในการทำงาน

๓) ความพยายามในความทุ่มเทให้กับงาน ความสามารถ และคุณสมบัติส่วนตัว และความเข้าใจในบทบาทของแต่ละบุคคล จะนำไปสู่การปฏิบัติงานที่บรรลุผลสำเร็จ

๔. ขวัญกำลังใจ ในสมัยก่อนกล่าวกันว่า เจื่อนใจที่จะนำไปสู่ความสำเร็จของการบริหารงาน คือ ถ้าพนักงานมีขวัญกำลังใจในการปฏิบัติงานดี จะทำให้เกิดประสิทธิภาพในการผลิตและผลผลิตที่สูงขึ้น แต่ในกรณีที่มีปัญหาเกิดขึ้นก็จะกล่าวกันว่า เนื่องจากพนักงานขาดขวัญและกำลังใจการปฏิบัติงาน^{๑๑๐}

องค์การทุกประเภท ย่อมมีภารกิจหลักที่จะต้องดำเนินการเพื่อให้บังเกิดผล การที่องค์การจะปฏิบัติบรรลุภารกิจหลักให้ดีที่สุดมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผลนั้น องค์การจะต้องมีบุคลากรที่มีศักยภาพที่สอดคล้องกับงานบุคลากร จึงเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งในการบริหารงานทุกประเภทและบุคลากรก็เป็น ๑ ใน ๔ ของทรัพยากรการบริหารที่เรียกว่า “4 M’s” ซึ่งได้แก่บุคลากร (Man) เงิน (Money) วัสดุอุปกรณ์ (Materials) และการจัดการ (Management) ซึ่งเป็นองค์ประกอบทั้ง ๔ ประการนี้ ล้วนมีผลโดยตรงต่อการสนับสนุนการปฏิบัติงาน ภายในองค์การ ดังนั้นรายละเอียดในแต่ละองค์ประกอบสามารถอธิบายได้ ดังนี้

๑. บุคลากร (Man)

บุคลากรนับได้ว่าเป็นทรัพยากรที่มีค่า มีความสำคัญมากในองค์การ ดังนั้นการศึกษาเรื่องคนในองค์การ จึงต้องศึกษาพฤติกรรมของคนทั้งบุคคล และกลุ่มบุคคลซึ่งต้องอาศัยพื้นฐานทางด้านจิตวิทยาสังคม และการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ นอกจากนี้ยังต้องศึกษาในแง่ของปริมาณงาน และคุณภาพของงานกล่าวคือควรมีจำนวนบุคลากรที่พอเพียงกับปริมาณของงาน และบุคลากรนั้นควรมีศักยภาพในการทำงาน มีความรู้ความสามารถในงานที่ทำรวม ทั้งควรมีความตั้งใจในงานที่ได้รับมอบหมาย มีขวัญและกำลังใจพอเพียงที่จะต่อสู้กับปัญหาต่างๆ ที่เกิดรวมทั้งปัญหาที่เกิดจากภาวะเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน การพัฒนาทรัพยากรเป็นการมุ่งปลูกฝังแนวความคิด และจิตสำนึกให้มองมนุษย์อย่างมีค่าที่สามารถสร้างสรรค์ประโยชน์อย่างมหาศาลต่อองค์การ จึงจำเป็นที่ต้องศึกษาเพื่อให้การปฏิบัติงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพประสิทธิผลท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ในโลกไร้พรมแดนยุคปัจจุบัน

๒. เงิน (Money)

เงิน นับว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญในการให้การสนับสนุน ในการจัดหาทรัพยากรเพื่อเอื้ออำนวยให้กิจกรรมต่างๆ ขององค์การดำเนินต่อไปได้โดยไม่ติดขัด ควรมีงบประมาณที่เพียงพอกับปริมาณงานที่ทำ เพื่อไม่ให้เกิดอุปสรรคในการปฏิบัติงาน

การบริหารจัดการค่าตอบแทนหมายถึงรางวัลภายนอกทั้งหมดซึ่งพนักงานได้รับในการแลกเปลี่ยนกับงานประกอบด้วยค่าจ้างเงินเดือนโบนัสสิ่งจูงใจและผลประโยชน์อื่นรวมถึงการให้ผลประโยชน์ตอบแทนด้านอื่น เช่น สวัสดิการเรื่องการประกันภัย การลาหยุดการพักร้อน การลาจิจและรายได้พิเศษเพื่อให้รางวัลแก่พนักงาน ผลประโยชน์เป็นส่วนหนึ่งของการจ่ายค่าตอบแทนที่นอกเหนือจากค่าจ้างแรงงาน ซึ่งรวมถึงการประกันคุณภาพในบางองค์การมีการจ่ายส่วนของผลประโยชน์มากกว่า ๓๐ เปอร์เซ็นต์ของเงินเดือน ซึ่งถือว่าเป็นต้นทุนขององค์การ

^{๑๑๐} สุนันทา เลานันท์, การพัฒนาองค์การ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๓๑), หน้า

๓. วัสดุอุปกรณ์ (Materials)

วัสดุอุปกรณ์ คือ เครื่องมืออุปกรณ์ที่มีความพอเพียง และทันสมัยควรมีความเหมาะสมกับงานที่ทำ เพื่อใช้ในการปฏิบัติงานให้เกิดประโยชน์สูงสุด และคุ้มค่ากับการจัดซื้อ และจัดหามาใช้กับการปฏิบัติงานนั้นๆ ในการบริหารงานทรัพยากรมนุษย์วัสดุอุปกรณ์ก็มีความสำคัญ เพราะถ้ามีความพร้อมในด้านอื่นๆ แล้วแต่ขาดความพร้อมในด้านวัสดุอุปกรณ์ การทำงานก็จะขาดประสิทธิภาพ เพราะอาจจะทำให้งานล่าช้าสิ้นเปลืองงบประมาณ และอาจพลาดโอกาสทางธุรกิจที่สำคัญไปในเรื่องของวัสดุอุปกรณ์นั้น ในที่นี้มองในแง่ของเครื่องมือในการทำงานซึ่งได้แก่ คอมพิวเตอร์ โทรศัพท์ เครื่องแฟกซ์ เครื่องถ่ายเอกสาร เป็นต้น จะเห็นได้ว่าปัจจุบันโลกแข่งขันกันที่ความเร็วใครเร็วกว่าคนนั้นได้เปรียบ และความเร็วนี้ก็ขึ้นอยู่กับวัสดุอุปกรณ์ เครื่องมือเครื่องใช้ที่ใหม่ และทันสมัยนั่นเอง

๔. การบริหารจัดการ (Management)

การบริหารจัดการ เป็นภารกิจของผู้บริหาร หรือผู้บังคับบัญชาโดยตรง คือเป็นกลไกขับเคลื่อน และตัวประสานที่สำคัญที่สุด ในการประมวลผลหลักต้นและกำกับปัจจัยต่างๆ ทั้ง ๓ ประการให้สามารถดำเนินไปได้โดยมีประสิทธิภาพจนบรรลุเป้าหมายของหน่วยงานตามที่ต้องการทรัพยากรในการบริหารทั้ง ๔ ประการนี้ มีความสำคัญต่อการทำงานที่มีประสิทธิภาพมากไม่ว่าหน่วยงานใดที่จะประสบผลสำเร็จได้ด้วยดีหากขาดเสียซึ่งการบริหาร ๔ M's ที่ดีในข้อหนึ่งข้อใดก็จะทำให้งานนั้นเกิดอุปสรรค และข้อขัดข้องในการปฏิบัติงานส่งผลกระทบต่อการทำงานในด้านอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องต่อกัน และจะทำให้การทำงานนั้นไม่ตรงตามวัตถุประสงค์ของหน่วยงานนั้นๆ และการทำงานของผู้นับถือปฏิบัติงาน เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพนั้นย่อมขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้บริหาร หรือผู้บังคับบัญชาในหน่วยงานที่จะมีกระบวนการบริหาร หรือการจัดการที่ดี และการบริหารจัดการจึงเป็นกระบวนการของกิจกรรมที่ต่อเนื่อง และประสานงานกันซึ่งผู้บริหารต้องเข้ามาช่วยบริหาร เพื่อให้บรรลุจุดหมายขององค์การกระบวนการ เพื่อให้บรรลุจุดหมายขององค์การโดยมีขั้นตอนดังนี้ การวางแผนการจัดการ องค์การ ควบคุมการใช้ทรัพยากรต่างๆ ขององค์การทรัพยากรประกอบด้วยมนุษย์ สภาพแวดล้อมทางกายภาพ การเงินตลอดจนทรัพยากรข้อมูลขององค์การ

สรุปได้ว่า ผู้บริหารเองจะต้องมีความรู้จริงในทุกกระบวนการ แต่การที่จะนำมาใช้นั้นขึ้นอยู่กับความเหมาะสมตามสถานการณ์โลกสมัยนี้

ง. สมานัตตา

๑. ความหมายของสมานัตตา

สมานัตตา การวางตนสม่ำเสมอ^{๑๑๑} หรือเอาตัวเข้าสมานทำตัวให้เข้ากับเขาได้ให้ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่ำเสมอกับต่อคนทั้งหลายไม่เอาเปรียบ และเสมอในสุขทุกข์ คือร่วมสุขร่วมทุกข์ ร่วมแก้ไขปัญหาเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน การทำตนเสมอดันเสมอปลายตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะภาวะบุคคลเหตุการณ์ และสิ่งแวดล้อมในเวลานั้น^{๑๑๒}

ลักษณะของการปฏิบัติตนเสมอดันเสมอปลาย และการให้ความเสมอภาคในการบริการของโรงพยาบาล หรือหน่วยงานต่างๆ รัฐต้องประกอบด้วยความเสมอภาค ด้านบริการจัดว่าเป็นความ

^{๑๑๑}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑๐/๑๗๑.

^{๑๑๒}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม,(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๗๑.

เสมอภาคในโอกาส และเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่ประชาชนที่ทุกคนต้องได้รับการที่รัฐจัดให้ในฐานะเป็นพลเมืองของประเทศ และการมีสุขภาพดีถือเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนทุกคน ในการทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับความเสมอภาค ด้านการรับบริการผู้วิจัยได้ทบทวนความหมายของความเสมอภาค ความเสมอภาคด้านบริการ และคุณภาพบริการ

๒. ประเภทของสมานัตตตา

สมานัตตตาสามารถแบ่งออกได้ ๒ ประเภท คือ

๒.๑ วางตนให้เหมาะสมกับฐานะ ที่ตนมีอยู่ในสังคม เช่น เป็นหัวหน้าครอบครัวเป็นบิดามารดา เป็นครูอาจารย์ เป็นเพื่อนบ้าน เป็นต้น ตนอยู่ในฐานะอะไรก็วางตนให้เหมาะสมกับฐานะที่เป็นอยู่ และทำอย่างเสมอต้นเสมอปลาย

๒.๒ ปฏิบัติตนอย่างสม่ำเสมอต่อคนทั้งหลาย ให้ความเสมอภาคไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่นเสมอในสุขและทุกข์คือ ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน ร่วมรับรู้ปัญหา และร่วมแก้ปัญหาเพื่อประโยชน์ของสังคมและประเทศชาติ^{๑๑๓}

ความเป็นคนมีตนเสมอไม่ถือตัว พระเทพวิสุทธิญาณ ได้กล่าวว่า สมานัตตตาแปลว่า ความเป็นคนมีตนสม่ำเสมอ หมายความว่า ไม่ถือตัวคือ ไม่หยิ่งจองหองในเมื่อได้มีฐานะและไม่ปล่อยตัว คือไม่ประพฤติตัวต่ำต้อยน้อยหน้าลงไปมากจนเกินงาม เป็นการวางตนให้สมกับฐานะ เช่น เป็นผู้ใหญ่ก็วางตนให้สมกับเป็นผู้ใหญ่ ที่มีเมตตากรุณาต่อผู้น้อย และเป็นผู้น้อย แม้มีความรู้มาก ยศสูง ทรัพย์มาก ก็ต้องวางตัวให้เหมาะสมกับการเป็นผู้น้อย เป็นการวางตนใน ๒ประการ คือ วางตนให้เหมาะสมกับฐานะที่ตนมีอยู่ ในสังคมกับการปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอต่อคนทั้งหลายให้คนเสมอภาค ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น ในยามสุขก็สุขด้วย หรือไม่ยามทุกข์ก็ทุกข์ด้วยซึ่งหลักธรรม คือ สังคหัตถ์ทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นหลักธรรมที่ยึดเหนี่ยว หรือครองใจคนได้เป็นมนต์มหาเสน่ห์ที่สามารถครองใจของผู้อื่นไว้ได้ ให้เป็นมิตรไมตรีที่ดีต่อกัน ตลอดไปและตลอดกาล^{๑๑๔}

๓. ลักษณะของสมานัตตตา

สมานัตตตามีลักษณะ และรายละเอียดต่างๆ ดังต่อไปนี้

ความเสมอภาค เป็นหลักการพื้นฐานอันสำคัญยิ่งโดยเกี่ยวกับความเสมอภาค พื้นฐานที่รัฐจัดให้กับสมาชิกของสังคมโดยประกาศเป็นกฎหมายในรัฐธรรมนูญได้แก่ ความเสมอภาคทางการเมือง ความเสมอภาคทางกฎหมาย ความเสมอภาคทางเศรษฐกิจ ความเสมอภาคทางสังคม และความเสมอภาคในโอกาสที่ผ่านมา มีหน่วยงานและ นักวิชาการสาขาต่างๆ ให้ความหมายของความเสมอภาคไว้ดังนี้

ราชบัณฑิตยสถาน ได้นิยามคำว่า ความเสมอภาค (Equality) หรือสมภาพ คือความคล้ายคลึงกันในสถานภาพทางสังคม ในสิทธิความรับผิดชอบ และโอกาสความเสมอภาคนี้เป็นหลักในอุดมคติ ซึ่งเท่าที่เป็นอยู่ถือว่าเป็นไปได้เฉพาะ เป็นหลักการหนึ่งของโครงสร้างทางสังคมเท่านั้น ความ

^{๑๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมบัญญัติชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๘๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวจากัด, ๒๕๕๐), หน้า ๙.

^{๑๑๔} พระเทพวิสุทธิญาณ (อุบล นนทโก), **ธรรมวิภาค**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๒๙๗.

เสมอภาค คือ การมีโอกาสเท่าเทียมกัน ที่จะเสมอภาคกับคนอื่น การที่ให้คนมีโอกาสทางสังคมนั้น เป้าประสงค์ก็คือ ต้องการให้เกิดความเสมอภาค^{๑๑๕}

สุพรรณิ ไชยอำพร กับ สนิท สัมครการ ได้กล่าวว่าความเสมอภาค คือ สภาวะที่สมาชิกของสังคม ได้รับโอกาสอย่างเท่าเทียมกันการก่อให้เกิด “ความเสมอภาคในโอกาส” ความแตกต่างทางด้านสังคม เชื้อชาติ ศาสนา สถานภาพของบิดามารดา ไม่ควรเป็นสิ่งกีดขวางโอกาสของคนเหล่านี้ได้^{๑๑๖}

วิชัย ศรีรัตน์ กล่าวว่า ความเสมอภาค หรือความเท่าเทียม คือ การไม่เลือกปฏิบัติทุกคน มีสิทธิเสรีภาพอย่างเท่าเทียมกัน การดำเนินการใดๆ ของรัฐ เพื่อให้สิทธิ หรือประโยชน์แก่ประชาชน ต้องให้โดยอยู่บนพื้นฐานแห่งความเท่าเทียมกัน โดยไม่มีการเลือกปฏิบัติ^{๑๑๗} ให้ความหมายความเสมอภาค คือ เสมอกันเท่าเทียมกัน เนื่องจากไม่มีความหมาย เฉพาะไม่มีนิยามทางกฎหมาย ดังนั้นการให้ความหมายจึงเป็นไปตามความเข้าใจ หรือความรู้สึกรของแต่ละคน หรือแล้วแต่วัตถุประสงค์ที่สำคัญ คือขึ้นอยู่กับการให้คุณค่าของคนในสังคม ความเสมอภาคที่สอดคล้องกับคุณค่าที่สังคมยึดถือจึงเป็นความเสมอภาคที่เหมาะสม และได้ให้ความหมายของความเสมอภาคว่า ความยุติธรรมทุกอย่างในสังคม เพราะเชื่อว่าประชาชนทุกคนมีคุณค่า และสมควรที่จะได้รับโอกาสที่ดีในชีวิต

จากลักษณะของความเสมอภาค ที่ได้นิยามไว้ข้างต้นนั้น พบว่าความเสมอภาคหรือ ความเท่าเทียมกันของบุคคล จะถูกมองว่าเป็นความเท่าเทียมในโอกาส เพราะในความเป็นจริงแล้วไม่สามารถทำให้คนทุกคนได้รับ หรือมีอะไรที่เท่ากันทุกอย่าง ได้แต่สิ่งที่รัฐพึงจะทำได้ คือทำให้ประชาชนได้รับโอกาสในด้านต่างๆ อย่างเสมอภาคกัน โดยไม่เลือกปฏิบัติดังนั้น ความเสมอภาคในสังคมโดยนัยยะก็คือ ความเสมอภาคในโอกาสนั่นเอง ในการจะมองว่าบุคคลได้รับความเสมอภาคหรือไม่ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจให้คุณค่าตามมุมมอง และความรู้สึกรของแต่ละบุคคล

ความเสมอภาคเป็นแนวคิด ที่ถูกนำมาใช้ในหน่วยงานต่างๆ อย่างแพร่หลายในปัจจุบันในเชิงสังคมวิทยา เห็นว่าการก่อให้เกิดความเสมอภาคทางสังคม คือการสร้างความเป็นธรรมแก่ประชาชน โดยแนวคิดความเป็นธรรมสามารถแบ่งได้ ๒ แนวคิดได้แก่ แนวคิดเสรีนิยมแนวคิดนี้ จะปฏิเสธความเท่าเทียมกันของทุกคน จะยอมรับก็เพียงมาตรฐานขั้นต่ำเท่านั้น ส่วนที่เกินจากนั้นให้เป็นสิทธิ และเสรีภาพของแต่ละคนจะไขว่คว้าตามความสามารถ เชื่อในการตัดสินใจของแต่ละคนว่าจะสามารถเลือกสิ่งที่ดีที่สุดที่ตนเอง ต้องการการทำให้เกิดความเป็นธรรม คือ การให้เสรีภาพแก่ทุกคนในการเลือกจึงจะเรียกว่า เกิดความเป็นธรรมกลไกตลาดที่ทำให้เกิดประสิทธิภาพนั้น จะทำให้เกิดความเป็นธรรมได้ด้วย เพราะทุกคนเลือกได้ด้วยตนเองแนวคิดที่สอง ได้แก่ แนวคิดความเท่าเทียมกัน เห็นว่าทุกคนควรมีความเท่าเทียมกันในทุกๆ ด้านเริ่มตั้งแต่การมีโอกาสที่เท่าเทียมกัน รวมทั้งควรได้รับสวัสดิการการดูแล จากสังคมอย่างเท่าเทียมกัน และท้ายที่สุดคือ การมีผลลัพธ์ด้านสุขภาพใกล้เคียง

^{๑๑๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยาอังกฤษ-ไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๒๓.

^{๑๑๖} สุพรรณิ ไชยอำพร, กับสนิทสัมครการ, การวิเคราะห์ทางสังคมเพื่อการพัฒนา : แนวคิดและวิธีการ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๖), หน้า ๕๔.

^{๑๑๗} วิชัย ศรีรัตน์, สิทธิมนุษยชนและสิทธิเสรีภาพของชนชาวไทย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๒), หน้า ๗๘.

กัน ผู้ที่เชื่อแนวคิดความเท่าเทียม จะปฏิเสธกลไกการตลาด เพราะเห็นว่าหากอาศัยกลไกตลาด คนที่มีข้อมูลมากกว่าก็จะใช้โอกาสที่มีมากกว่า สร้างประโยชน์ให้กับตนเอง และกลุ่มนักคิดนี้จะให้ความสำคัญ กับสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ที่ควรเท่าเทียมกันด้านโอกาส และการเป็นผู้มีความสม่ำเสมอหรือมีความประพฤติเสมอดันเสมอปลาย คุณธรรมข้อนี้ จะช่วยให้เราเป็นคนมีจิตใจหนักแน่นไม่โลเล รวมทั้งยังเป็นการสร้างความนิยม และไว้วางใจให้แก่ผู้อื่นอีกด้วยโดยการวางตนเสมอดันเสมอปลาย หมายถึง การวางตนได้เหมาะสมมีความหมาย ๒ ประการ คือ (๑) วางตนได้เหมาะสมกับฐานะที่ตนมีอยู่ ในสังคม เช่น เป็นหัวหน้าครอบครัว เป็นบิดา มารดา เป็นครูอาจารย์ เป็นเพื่อนบ้าน เป็นต้น ตนอยู่ในฐานะอะไร ก็วางตนให้เหมาะสมกับฐานะที่เป็นอยู่ และทำได้อย่างเสมอดันเสมอปลาย (๒) ปฏิบัติตนอย่างสม่ำเสมอต่อคนทั้งหลาย ให้ความเสมอภาคไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่นเสมอในสุขและทุกข์ คือ ร่วมสุขร่วมทุกข์ ร่วมรับรู้ปัญหา และร่วมแก้ปัญหาเพื่อประโยชน์ของสังคม

ดังนั้น ความเสมอภาคนอกจากความเสมอภาคตามสิทธิทางกฎหมาย แล้วยังคำนึงถึงด้านสังคมที่เป็นธรรม การกระจายภาระค่าใช้จ่ายในลักษณะก้าวหน้า และโอกาสการเข้าถึงบริการที่ได้คุณภาพมาตรฐาน เพียงพอเสมอกันซึ่งหลักการพื้นฐานที่สำคัญ ประการหนึ่งของระบบการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตย คือ หลักความเสมอภาค อันหมายถึง ความเท่าเทียมกันในความเป็นมนุษย์ ในฐานะที่แต่ละคนเป็นสมาชิกของสังคม เป็นหน้าที่ของทุกรัฐจะต้องจัดให้แก่ทุกคนในชาติมีความเท่าเทียมกัน ในทุกด้านโดยไม่มีการเลือกปฏิบัติ หรือให้สิทธิพิเศษแก่บุคคลใด ซึ่งในทางปฏิบัติไม่อาจจะทำให้ทุกคนมีความเท่าเทียมกันในทุกด้าน เพราะส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถ และศักยภาพของแต่ละบุคคลสิ่งที่รัฐพึงกระทำ คือ การให้โอกาสที่เท่าเทียมกันรวมทั้งให้ได้รับการดูแลจากสังคม อย่างมีมาตรฐานเท่าเทียมกันอย่างน้อยต้องไม่ต่ำกว่ามาตรฐานขั้นพื้นฐานที่มนุษย์ จะดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างปกติสุข

ในหลักความเสมอภาคของการใช้หลังธรรมสังคหวัตถุ ๔ ในการให้บริการของโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ตามการรับรู้ของประชาชนนั้น เพื่อให้ประชาชนมีสิทธิเสมอกันในการเข้าถึงบริการที่มีคุณภาพ ได้มาตรฐานจึงได้กำหนดมาตรฐานขั้นต่ำ ของระบบบริการที่ประชาชนทุกคนควรได้รับ ซึ่งครอบคลุมความจำเป็นขั้นพื้นฐานทั้งด้านการรักษาพยาบาลการส่งเสริมสุขภาพ การป้องกันโรค และการฟื้นฟูสภาพแล้วกำหนดเป็นชุดสิทธิประโยชน์ตามการให้บริการของโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล นอกจากนั้นยังมีการปรับปรุงพัฒนาสถานบริการในพื้นที่ภูมิลาเนาให้มีประสิทธิภาพและคุณภาพมาตรฐานเดียวกัน เพื่อให้ประชาชนสามารถเข้าถึงการบริการโดยสะดวก และตอบสนองความต้องการด้านสุขภาพของประชาชนอย่างทั่วถึงเพื่อเอื้อต่อการบริหารจัดการ ให้ตรงกับความต้องการและปัญหาของแต่ละพื้นที่ครอบคลุมทั้งการให้บริการให้คำปรึกษา และวิชาชีพไปปฏิบัติงานที่โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบลโนน ทั้งนี้ระบบบริการที่เกิดขึ้นภายใต้การใช้หลังธรรมสังคหวัตถุ ๔ ในการให้บริการของโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลโนน ฝรั่งต้องเป็นบริการที่ประชาชนเข้าถึงได้ง่ายมีความเป็นธรรม และยอมรับได้ทุกฝ่ายจะเห็นได้ว่ากลไกการดำเนินงาน ทั้งการกำหนดมาตรฐานสถานบริการ มาตรฐานคุณภาพการบริการ และมาตรฐานด้านบุคลากร เป็นกลไกสำคัญในการกำกับกระจายทรัพยากรสาธารณสุขสู่ประชาชนกลุ่มต่างๆ เพื่อเป็นทิศทางการพัฒนาระบบบริการที่เหมาะสม รวมทั้งการบริหารจัดการงบประมาณ ซึ่งกลไกการดำเนินงานเหล่านี้ จะช่วยสนับสนุน และเอื้ออำนวยให้การจัดบริการแก่ประชาชนอย่างเสมอภาค และมีคุณภาพมาตรฐานอันจะนำไปสู่การ

บรรลุปเป้าหมายของระบบบริการอย่างเสมอภาค และเท่าเทียมกันตลอดจนการทำตนเสมอต้นเสมอปลายปฏิบัติตนสม่ำเสมอ และวางตนให้เหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่ เหมาะกับฐานะ เหมาะกับกาลเทศะ ที่ว่าเหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่นั้น หมายความว่า เรามีหน้าที่อย่างไรก็ปฏิบัติไปตามหน้าที่ที่ว่าเหมาะสมกับฐานะ ก็คือเข้าใจใช้จ่ายฟังเพื่อสุรุ่ยสุร่ายเกินไป แต่ก็ไม่ตระหนี่เกินไปจนเข้าขั้นทรนาคตนเอง ที่ว่าเหมาะสมกับกาลเทศะ นั้นหมายความว่า ปฏิบัติกิจให้เหมาะสมกับเวลา และสถานที่

สรุปได้ว่า คุณธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ ถือเป็นหัวใจสำคัญของงานบริการ เริ่มตั้งแต่โอปปาติกะ วชิรโพธิ์ สงเคราะห์ประชาชน วางตนเหมาะสม เพราะการอยู่ร่วมกันในสังคมนั้น มนุษย์ทุกคนล้วนปรารถนา เป็นที่รักของคนรอบข้าง เป็นที่ยอมรับนับถือของทุกๆ คนและปรารถนาที่จะได้ยินได้ฟัง คำยกย่องสรรเสริญ มากกว่าเสียงนินทาว่าร้าย นอกจากนั้น สังคหวัตถุ ๔ ยังอำนวยประโยชน์ที่มองเห็นได้เป็นรูปธรรม ดังต่อไปนี้

๑. ช่วยให้ผู้บุคคลดำรงตนอยู่ได้ในสังคมด้วยความสุข
๒. เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจ สมานไมตรีระหว่างกัน
๓. เป็นเครื่องส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ภายในครอบครัว หรือหน่วยงาน และองค์กรต่างๆ ให้มีความเคารพนับถือกัน ตามสมควรแก่ฐานะ
๔. เป็นเครื่องประสานองค์ประกอบต่างๆ ของสังคมให้คงรูปอยู่ และดำเนินไปได้ตามวัฒนธรรม และประเพณีของแต่ละท้องถิ่นนั้นๆ ตามความเหมาะสม

๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการจัดการงานเทศกาลประจำปีของวัดไร่ขิง พระอารามหลวง ตำบลไร่ขิง อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม มีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

๒.๕.๑ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบ

จากการทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบ ได้มีผู้ทำการศึกษาวิจัยไว้ดังนี้

วไลพร เมฆไตรรัตน์ และคณะ ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะการคิดของเด็กปฐมวัย” ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการจัดการเรียนรู้ โดยวิเคราะห์คะแนนเฉลี่ยจากคะแนนผลการประเมินของผู้เชี่ยวชาญ ทดสอบความแตกต่างระหว่างคะแนนก่อนและหลังการใช้รูปแบบการจัดการเรียนรู้ และวิเคราะห์เชิงเนื้อหาของข้อมูลความคิดเห็นของครูผู้สอนที่มีต่อรูปแบบการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะการคิดของเด็กปฐมวัย ผลการศึกษาค้นคว้า พบว่า

๑. รูปแบบการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะการคิดของเด็กปฐมวัย

๑.๑ รูปแบบการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะการคิดของเด็กปฐมวัยมี ๔ ขั้นตอน ได้แก่ขั้นแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ขั้นประยุกต์ใช้ความรู้ ขั้นแจกแจงเหตุผล และขั้นประเมินค่าหาคำตอบแต่ละขั้นตอนมีการใช้กลุ่มคำถามตามแนวคิดของบลูม ๖ ระดับ

๑.๒ ผลการประเมินความเหมาะสมของโครงสร้างรูปแบบการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะการคิดของเด็กปฐมวัยตามความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญได้ค่าเฉลี่ยตั้งแต่ ๔.๒๐ - ๕.๐๐

จึงถือว่ารูปแบบการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะการคิดของเด็กปฐมวัยมีความเหมาะสมอยู่ในระดับมากที่สุด

๑.๓ ผลผลการประเมินความสอดคล้องของโครงสร้างรูปแบบการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะการคิดของเด็กปฐมวัยตามความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญได้ค่าดัชนีความสอดคล้องตั้งแต่ ๐.๖๐ - ๑.๐๐ จึงถือว่ารูปแบบการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะการคิดของเด็กปฐมวัยมีความสอดคล้องกัน

๒. ทักษะการคิดของเด็กปฐมวัยที่ได้รับการจัดประสบการณ์การเรียนรู้โดยใช้รูปแบบการจัดการเรียนรู้ มีคะแนนหลังการทดลองสูงกว่าก่อนการทดลองอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑

๓. ความคิดเห็นของครูผู้สอนที่มีต่อการจัดกิจกรรมตามรูปแบบที่เน้นการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะการคิดของเด็กปฐมวัย ครูผู้สอนเห็นว่ารูปแบบการจัดการเรียนรู้เป็นรูปแบบที่ดีสามารถนำไปใช้ได้จริงสำหรับครูผู้สอนระดับปฐมวัยทุกคน เพราะขั้นตอนการจัดกิจกรรมมีความชัดเจน และมีการจัดกิจกรรมหลากหลาย เด็กได้รับประสบการณ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม จนสามารถพัฒนาทักษะการคิดสูงขึ้น เด็กสามารถตั้งคำถามและค้นหาคำตอบได้ด้วยตนเอง และนำความรู้ที่ได้ไปขยายผลให้กับผู้ปกครองทั้งในด้านความคิด ความตระหนักและการกระทำในการรักษานูรุษทรัพยากรน้ำได้^{๑๑๘}

ไชยรัตน์ ปราณี และคณะ ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการจัดการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะความสมานฉันท์ของเยาวชนไทย” ผลการวิจัยพบว่า คุณลักษณะความสมานฉันท์ของเยาวชนไทย (Reconciliation) คือคุณลักษณะในตัวบุคคลที่สะท้อนให้เห็นถึงความร่วมมือร่วมใจหรือความสามัคคี(Unity) ความพอใจร่วมกัน (Satisfy) การเคารพซึ่งกันและกัน (Respect) การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน (Help) ความไม่เห็นแก่ตัว (Unself - centered) หรือมีจิตสำนึกเพื่อส่วนรวม (Conscious) และมีความเห็นพ้องต้องกัน (Agree) ซึ่งผลการวิเคราะห์ห้อยค์ประกอบเชิงยืนยันของโมเดลคุณลักษณะความสมานฉันท์ของเยาวชนไทย พบว่า โมเดลมีความสอดคล้องกลมกลืนกับข้อมูลเชิงประจักษ์ โดยพิจารณาได้จากค่าไค-สแควร์ (Chi-Square) มีค่าเท่ากับ ๑๐.๙๐ ที่ชั้นแห่งความเป็นอิสระ (degree of freedom) ๙ มีความน่าจะเป็น หรือค่า p เท่ากับ ๐.๒๘๖๘ นั่นคือ ค่าไค - สแควร์ ไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ และค่าดัชนีวัดระดับความกลมกลืน (GFI) รวมทั้งค่าดัชนีวัดระดับความกลมกลืนที่ปรับแก้แล้ว (AGFI) มีค่าเท่ากับ ๑.๐๐ และ ๐.๙๙ ตามลำดับ แสดงว่ายอมรับสมมติฐานหลักที่ว่า โมเดลการวิจัยสอดคล้องกลมกลืนกับข้อมูลเชิงประจักษ์และเมื่อพิจารณาในรายละเอียด พบว่า น้ำหนักองค์ประกอบขององค์ประกอบทั้ง ๗ องค์ประกอบ มีค่าเป็นบวก โดยมีค่าต่ำสุดถึงสูงสุดตั้งแต่ ๐.๖๘ ถึง ๐.๘๙ และมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑ ทุกค่า ซึ่งแสดงให้เห็นว่าองค์ประกอบเหล่านี้เป็นองค์ประกอบของคุณลักษณะความสมานฉันท์ของเยาวชนไทย

สำหรับผลการพัฒนารูปแบบการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะความสมานฉันท์ของเยาวชนไทยโดยใช้เทคนิคเดลฟาย (Delphi) พบว่า จากการสอบถามความคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิรอบที่ ๓ ผู้ทรงคุณวุฒิมีความคิดเห็นที่สอดคล้องกัน โดยที่ทุกประเด็นมีค่ามัธยฐานตั้งแต่ ๒.๕๐ขึ้นไป และค่าพิสัยระหว่างควอไทล์ไม่เกิน ๑.๕๐ ซึ่งมีความหมายว่าผู้ทรงคุณวุฒิมีความคิดเห็นอยู่ในระดับ

^{๑๑๘} วไลพร เมฆไตรรัตน์ และคณะ, “รูปแบบการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะการคิดของเด็กปฐมวัย”, รายงานการวิจัย, (คณะครุศาสตร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๗.

มากที่สุด ยกเว้นในเรื่องหลักการของรูปแบบการเรียนรู้ที่ควรใช้หลักจิตวิทยากลุ่มมนุษยนิยมเป็นฐานคิดของรูปแบบการเรียนรู้ซึ่งมีระดับความคิดเห็นอยู่ในระดับมาก^{๑๑๙}

สิบเอกกริชเพชร โสภาพ ได้วิจัยเรื่อง “การนำเสนอรูปแบบการจัดการความรู้ในสถานศึกษา : กรณีศึกษาโรงเรียนบ้านหนองยางห้วยสะแบก อำเภอลำดวน จังหวัดสุรินทร์” ผลการวิจัยพบว่า ๑. สภาพและความต้องการในการจัดการความรู้ในสถานศึกษาโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษาอำเภอลำดวน จังหวัดสุรินทร์ มีการจัดการความรู้ตามขั้นตอน ๗ ขั้นตอน คือ (๑) การบ่งชี้ความรู้ (๒) การสร้างและแสวงหาความรู้ (๓) การจัดการความรู้ให้เป็นระบบ (๔) การประมวลและกลั่นกรองความรู้ (๕) การเข้าถึงความรู้ (๖) การแลกเปลี่ยน (๗) การเรียนรู้

๒. รูปแบบการจัดการความรู้โรงเรียนบ้านหนองยางห้วยสะแบกได้กำหนดเป็นแผนภูมิ

เพื่อง่ายต่อการปฏิบัติตามขั้นตอนของรูปแบบการจัดการความรู้และสามารถนำเสนอได้ง่ายและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ดังนี้ (๑) การบ่งชี้ความรู้ซึ่งจะบ่งชี้ความรู้จากการกำหนดวิสัยทัศน์ภารกิจและเป้าหมายให้ชัดเจน และต้องสำรวจความรู้ที่จำเป็น สำรวจความรู้ที่มีอยู่ในสถานศึกษามีอะไรบ้างและอยู่ในรูปแบบใด (๒) การสร้างและการแสวงหาความรู้มีความสัมพันธ์กับขั้นบ่งชี้ความรู้เพราะจะต้องสร้างและแสวงหาความรู้ตามที่ได้บ่งชี้ไว้ (๓) การนำความรู้มาประมวลผลและกลั่นกรองให้ได้ความรู้ที่มีประโยชน์ที่จะนำมาใช้ในการจัดการความรู้ (๔) การนำความรู้เหล่านั้นมาจัดการและเก็บไว้ให้เป็นระบบ (๕) เมื่อความรู้ถูกจัดให้เป็นระบบก็จะเข้าถึงความรู้ได้ง่าย (๖) การแบ่งปันแลกเปลี่ยนเรียนรู้ก็จะง่ายมากขึ้น (๗) การความรู้คือการเรียนรู้เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ความรู้ที่ได้ก็ให้ย้อนกลับไปเริ่มปฏิบัติตามขั้นตอนแรกและปฏิบัติตามขั้นตอนต่อไปเพื่อให้เกิดการจัดการความรู้อย่างต่อเนื่องและให้เป็นวงจรการจัดการความรู้อย่างต่อเนื่องต่อไป

๓. ผู้บริหารสถานศึกษาได้ให้ข้อเสนอแนะไว้ดังนี้ (๑) ต้องจัดทำแผนการจัดการความรู้ทุกปีเพื่อให้ได้ข้อมูลสภาพและความต้องการที่เป็นปัจจุบัน ต้องมีการบันทึกรายละเอียดในความรู้ที่ไวให้ชัดเจนเพื่อให้สะดวกต่อการค้นหาและให้แยกเป็นสัดส่วน (๒) การปรับปรุงเอกสารทุกอย่างจะต้องมี การระดมความคิดเห็น และจัดให้มีการสัมมนาเพื่อให้ได้รูปแบบเอกสารที่เป็นมาตรฐานเดียวกัน เพื่อง่ายต่อการบันทึกและเรียนรู้การจัดการความรู้ให้เป็นระบบและให้เป็นแนวทางการปฏิบัติอย่างเดียวกัน (๓) การเข้าถึงความรู้ต้องจัดให้มีระบบที่จะเข้าถึงความรู้ได้ง่าย การแบ่งปันแลกเปลี่ยนเรียนรู้ต้องจัดทำเว็บล็อกในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการจัดการความรู้เพื่อเชื่อมโยงเครือข่ายความรู้ (๔) จัดให้มีเครื่องคอมพิวเตอร์ในการใช้งานอย่างเพียงพอและส่งเสริมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างสม่ำเสมอ (๕) กำหนดปฏิทินในการปฏิบัติงานให้ชัดเจน และสามารถปฏิบัติตามได้การปฏิบัติตามขั้นตอนแต่ละขั้นตอน ให้สร้างความเข้าใจในรูปแบบการจัดการความรู้เพื่อให้ครูและบุคลากรตระหนักและสามารถปฏิบัติงานได้ตามแผนการจัดการความรู้^{๑๒๐}

^{๑๑๙}ไชยรัตน์ ปรานี และคณะ, “รูปแบบการจัดการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะความสมานฉันท์ของเยาวชนไทย”, รายงานการวิจัย, (คณะครุศาสตร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์, ๒๕๕๒), หน้า ๒๑.

^{๑๒๐}สิบเอกกริชเพชร โสภาพ, “การนำเสนอรูปแบบการจัดการความรู้ในสถานศึกษา : กรณีศึกษาโรงเรียนบ้านหนองยางห้วยสะแบก อำเภอลำดวน จังหวัดสุรินทร์”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, ๒๕๕๒).

พงษ์พนธ์ ประสงค์สิน ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในทัศนะของประชาชน: กรณีศึกษาหาดวัดใต้ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี” ผลการวิจัยพบว่า ๑. รูปแบบการท่องเที่ยวหาดวัดใต้ในอดีตและปัจจุบัน พบว่า ในอดีตหาดวัดใต้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ยังไม่ค่อยเป็นที่นิยมของนักท่องเที่ยวมากนัก เนื่องจากสมัยก่อนการคมนาคมและการเดินทางยังไม่มีพัฒนาอย่างในปัจจุบันนี้ การเดินทางไม่สามารถเข้าถึงหาดวัดใต้ได้อย่างสะดวกสบาย การประชาสัมพันธ์ยังไม่ทั่วถึง รวมทั้งเทคโนโลยีที่ไม่ทันสมัยจึงทำให้การท่องเที่ยวไม่ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวเท่าที่ควร จึงทำให้การพัฒนาารูปแบบการจัดการท่องเที่ยวในอดีตไม่มีแนวทางหรือรูปแบบที่ชัดเจน ซึ่งในอดีตมีนักท่องเที่ยวและชาวบ้านมาใช้หาดวัดใต้เป็นสถานที่เล่นสงกรานต์ พักผ่อนหย่อนใจและประกอบพิธีกรรม มีเรือสินค้าและเรือประมงของชาวบ้านมาใช้เป็นท่าจอดเรือมีลักษณะเป็นนิเวศวิทยาชุมชน

ปัจจุบัน หาดทรายถูกกร่อนชะลงไปทำให้ขาดสภาพของการเป็นแหล่งท่องเที่ยว หากจะพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวต้องปรับไปตามสภาพของระบบนิเวศที่เปลี่ยนแปลงไป

๒. แนวทางการพัฒนารูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศหาดวัดใต้ที่เหมาะสมพบว่า ศักยภาพของพื้นที่ สามารถกำหนดรูปแบบการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนออกเป็น ๒ รูปแบบ คือการท่องเที่ยวเพื่อศึกษา ความหลากหลายทางชีวภาพบริเวณหาดวัดใต้และระบบนิเวศแม่น้ำมูลและการท่องเที่ยวเพื่อศึกษาวัฒนธรรมและวิถีชีวิต ท้องถิ่น ชุมชนร่วมกับชาวบ้าน^{๑๒๑}

เข้มพร ปะวะโท ได้วิจัยเรื่อง “การสอนโดยใช้รูปแบบการจัดการเรียนรู้ตามหลักชิปปา (CIPPA) เพื่อพัฒนาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕ โรงเรียนบ้านคลองบัว (เอี่ยมแสงโรจน์)” ผลการวิจัยพบว่า การนำรูปแบบการจัดการเรียนรู้ตามหลักชิปปามาใช้มีความเหมาะสมกับนักเรียน ทำให้นักเรียนสนใจเรียนและกระตือรือร้นในการรวมกิจกรรม ได้ลงมือและปฏิบัติจริง ทำให้เกิดองค์ความรู้ได้ด้วยตนเอง มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนและครูในการอภิปรายแลกเปลี่ยนความรู้และนำเสนอผลงานที่ค้นพบ ด้านผลสัมฤทธิ์พบว่านักเรียนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงขึ้นสามารถทำคะแนนในการตอบคำถามผานเกณฑ์ที่กำหนดคือได้คะแนนสูงกว่าร้อยละ ๗๐ โดยมีนักเรียนที่ผานเกณฑ์คิดเป็นร้อยละ ๗๓.๖๔ ของจำนวนนักเรียนทั้งหมดมีทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์สูงขึ้น มีความใจกว้างยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น และพร้อมที่จะยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น^{๑๒๒}

๒.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการ

จากการทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการการบริหารจัดการ พบว่ามีผู้ทำการศึกษาวิจัยไว้ดังนี้

^{๑๒๑} พงษ์พนธ์ ประสงค์สิน, “รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในทัศนะของประชาชน: กรณีศึกษาหาดวัดใต้ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, ๒๕๕๓).

^{๑๒๒} เข้มพร ปะวะโท, “การสอนโดยใช้รูปแบบการจัดการเรียนรู้ตามหลักชิปปา (CIPPA) เพื่อพัฒนาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕ โรงเรียนบ้านคลองบัว (เอี่ยมแสงโรจน์)”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๒).

ประชุม พุ่มเพ็ชร ได้วิจัยเรื่อง “การบริหารจัดการคุณภาพการศึกษาด้านการดูแลช่วยเหลือสุขภาวะทางกายของนักเรียนโรงเรียนวัดสุขวัฒนาราม สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษานครปฐม เขต ๒” ผลการวิจัยพบว่า

๑. สภาพปัจจุบัน โรงเรียนวัดสุขวัฒนารามเป็นโรงเรียนขนาดเล็ก ปัจจุบันมีนักเรียน ๑๗๖ คน ครู ๘ คน เปิดสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาลศึกษาปีที่ ๑ ถึง ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ ปัญหาด้านสุขภาวะทางกายของนักเรียนที่พบ ได้แก่ ด้านทุพโภชนาการ ร้อยละ ๒๑.๕๙ การเป็นเหา ร้อยละ ๑๘.๗๕ และทันตสุขภาพ ร้อยละ ๑๑.๓๖ และในเรื่องการดำเนินงานดูแลช่วยเหลือนักเรียนด้านสุขภาวะทางกายของนักเรียนก่อนเข้าโครงการวิจัย พบว่า การดำเนินงานแก้ไขปัญหานักเรียนยังไม่มีประสิทธิผล ครูขาดความรู้ความเข้าใจในการปฏิบัติงาน รวมถึงชุมชนขาดการมีส่วนร่วมในกิจกรรม

๒. กระบวนการในการบริหารจัดการคุณภาพการศึกษาด้านการดูแลช่วยเหลือสุขภาวะทางกายของนักเรียน ใช้ระบบการบริหารคุณภาพด้วยวงจรเดมมิง (PDCA) ดังนี้ ในด้านการวางแผน (Plan: P) มีการเตรียมความพร้อมของครูและบุคลากรให้มีความรู้ ความเข้าใจและมีทักษะเกี่ยวกับการดำเนินการด้านการดูแลช่วยเหลือสุขภาวะทางกายของนักเรียน และมีแผนปฏิบัติการวิจัย ๒) การปฏิบัติตามแผน (Do: D) ได้แก่การดำเนินงาน ๕ กิจกรรม คือ การรู้จักนักเรียนเป็นรายบุคคล การคัดกรองนักเรียน การส่งเสริมและพัฒนา การป้องกันช่วยเหลือและแก้ไข และการส่งต่อ ๓) การตรวจสอบแก้ไข (Check: C) โดยมีการตรวจสอบผลการดำเนินงาน จำนวน ๖ ครั้ง พบว่า ปัญหาทุพโภชนาการลดลงเหลือ ร้อยละ ๑๓.๖๔ การเป็นเหา ลดลงเหลือ ร้อยละ ๓.๔๑ และทันตสุขภาพ ลดลงเหลือ ร้อยละ ๑.๓๔ ตามลำดับ ๔) การปรับปรุงและพัฒนา (Act : A) โดยใช้กิจกรรมการป้องกันและแก้ไขปัญหานักเรียน ประกอบด้วย กิจกรรมในห้องเรียน กิจกรรมซ่อมเสริม กิจกรรมพัฒนาผู้เรียน กิจกรรมประสานสัมพันธ์กับผู้ปกครอง กิจกรรมประสานการส่งต่อนักเรียนที่มีปัญหารุนแรง

๓. การสะท้อนบทเรียนจากการดำเนินการวิจัยครั้งนี้ พบปัจจัยที่สนับสนุนงานวิจัย ได้แก่ ความมุ่งมั่นของผู้บริหารในการแก้ไขปัญหา ศักยภาพของคณะครูในการปฏิบัติงาน การมีส่วนร่วมในเชิงระบบของครู นักเรียน คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน และผู้ปกครอง การทำงานเป็นทีมของครูและบุคลากร สำหรับปัจจัยที่เป็นอุปสรรค ได้แก่ ผู้บริหารมีภาระงานค่อนข้างมากการนิเทศกำกับ ติดตามงานอย่างต่อเนื่อง ผู้ปกครองบางส่วนยังไม่ให้ความสำคัญในการประชุมหรือการสนทนากลุ่มเนื่องจากขาดความเข้าใจในการดำเนินงานซึ่งทางโรงเรียนจะแก้ไขปัญหานี้ต่อไป^{๑๒๓}

พระครูพิศาลธีรธรรม ได้วิจัยเรื่อง “ประสิทธิภาพการบริหารจัดการวัดของเจ้าอาวาสในเขตธนบุรีกรุงเทพมหานคร” ผลการวิจัยพบว่า การบริหารมีความสำคัญต่อการดำเนินงานของวัดในอันที่จะพัฒนาให้เป็นระบบสามารถส่งเสริมภิกษุสงฆ์สามเณร ให้เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ และประสบการณ์ปฏิบัติตนอยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย และสามารถเป็นแบบอย่างที่ดีต่อการพัฒนาชุมชนเป็นอย่างดีการบริหารวัดในปัจจุบันได้เปลี่ยนรูปแบบ ระบบ วิธีการ การสร้างระบบให้เหมาะสมกับผู้อยู่อาศัยในวัดนั้นๆ และสังคมโดยรอบ เพื่อให้การบริหารเป็นไปตามความหมายที่ว่า

^{๑๒๓}ประชุม พุ่มเพ็ชร, “การบริหารจัดการคุณภาพการศึกษาด้านการดูแลช่วยเหลือสุขภาวะทางกายของนักเรียนโรงเรียนวัดสุขวัฒนาราม สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษานครปฐม เขต ๒”, วิทยานิพนธ์ ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม, ๒๕๕๑).

การปกครองการดูแลรักษาหมู่คณะและการดำเนินงานหรือการจัดการ กิจกรรมต่างๆ ของหมู่คณะ หรือองค์กรต่างๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปตามนโยบาย และวัตถุประสงค์ขององค์กรนั้นๆ ด้วยดี มีประสิทธิภาพ

ประสิทธิภาพการบริหารจัดการวัดของเจ้าอาวาส ในเขตธนบุรี กรุงเทพมหานครพบว่า ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๖๒ และเมื่อจำแนกเป็นรายด้านพบว่า ด้านการปกครอง, ด้านการศึกษาสงเคราะห์และด้านการสาธารณูปการ มีประสิทธิภาพอยู่ในระดับมาก ส่วน ด้านการศาสนศึกษา การเผยแผ่ และการสาธารณสงเคราะห์มีประสิทธิภาพอยู่ในระดับปานกลาง

ผลการศึกษาปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะเกี่ยวกับประสิทธิภาพการบริหารจัดการวัดของเจ้าอาวาสในเขตธนบุรีกรุงเทพมหานคร พบว่า ปัญหาที่สำคัญได้แก่ เจ้าอาวาสบางรูปขาดวิสัยทัศน์ขาดเป้าหมาย ในการบริหารจัดการวัดที่ชัดเจน การบริหารจัดการวัดของเจ้าอาวาสบางส่วนไม่มีการประชุม ปรึกษา วางแผน และกำหนดวัตถุประสงค์การพัฒนาวัดอย่างเป็นรูปธรรม เป็นการบริหารจัดการวัดตามความเคยชินที่เคยปฏิบัติมา ขาดการประสานงานระหว่าง วัด บ้าน และชุมชน และเจ้าอาวาสบางรูปใช้คนไม่ถูกต้องกับงาน จึงทำให้งานขาดประสิทธิภาพ

แนวทางในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ควรมีการประชุมพระภิกษุสามเณร ภายในวัดต่างๆ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการวัด และเพื่อความสัมพันธ์ภายในวัด ส่งเสริมให้เจ้าอาวาสเปิดรับความรู้ใหม่ๆ เพื่อนำมาใช้ในการบริหารจัดการวัดมีการนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่ มาใช้ในการพัฒนาวัดมากขึ้น และควรมีการจัดกิจกรรมที่สร้างสรรค์ระหว่างวัดและชุมชน^{๑๒๔}

กัญญกาวาภรณ์ กลิ่นนันทน ได้วิจัยเรื่อง “ประสิทธิภาพการบริหารจัดการสำนักงาน จังหวัดพิษณุโลกตามหลักอิทธิบาท ๔” ผลการวิจัยพบว่า

๑. ประสิทธิภาพการบริหารจัดการสำนักงานสำนักงานจังหวัดพิษณุโลกตามหลักอิทธิบาท ๔ ตามทัศนะของบุคลากรโดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ($X = ๔.๑๙$) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านฉันทะ อยู่ในระดับมากที่สุด ($X = ๔.๒๖$) ส่วนด้านวิริยะ จิตตะ และวิมังสา อยู่ในระดับมาก

๒. ผลการเปรียบเทียบทัศนะของบุคลากรต่อประสิทธิภาพการบริหารจัดการสำนักงานสำนักงานจังหวัดพิษณุโลกตามหลักอิทธิบาท ๔ จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคลของบุคลากรผู้ตอบแบบสอบถามพบว่า บุคลากรที่มีเพศ อายุ ระดับการศึกษา ตำแหน่ง และรายได้ ต่างกันมีทัศนะต่อประสิทธิภาพการบริหารจัดการสำนักงานสำนักงานจังหวัดพิษณุโลกตามหลักอิทธิบาท ๔ โดยภาพรวมไม่แตกต่างกันจึงปฏิเสธสมมติฐานการวิจัย เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่าบุคลากรที่มีเพศต่างกันมีทัศนะต่อประสิทธิภาพการบริหารจัดการสำนักงานสำนักงานจังหวัดพิษณุโลกตามหลัก อิทธิบาท ๔ ด้านวิมังสา แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕

๓. แนวทางการประยุกต์ใช้หลักอิทธิบาท ๔ เพื่อพัฒนาประสิทธิภาพการบริหารสำนักงานสำนักงานจังหวัดพิษณุโลก คือ บุคลากรควรมีความต้องการใฝ่ใจรักที่จะปฏิบัติงานอยู่เสมอปรารถนาที่จะปฏิบัติงานให้ได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป มีความขยัน หมั่นประกอบกรงานด้วยความพยายาม เข้มแข็งอดทน เอาธุระ ไม่ทอดถอย ต้องตั้งจิตรับรู้อะไรก็ตามที่ได้รับมอบหมายโดยปฏิบัติงานด้วยความคิด

^{๑๒๔} พระครูพิศาลธีรธรรม, “ประสิทธิภาพการบริหารจัดการวัดของเจ้าอาวาสในเขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

เอาจิตฝึกฝน ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป อุทิศตัวอุทิศใจให้แก่งานที่ปฏิบัติอย่างแท้จริง และหมั่นใช้ปัญญาพิจารณา ไครครวญ ตรวจตราหาเหตุผล ตรวจสอบข้อยังหย่อนในงานนั้นๆ ที่สำคัญต้องรู้จักการวางแผนงาน วัดผลและคิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุงงานให้ดีขึ้นอยู่ตลอดเวลา^{๑๒๕}

สุมาลี ทองงาม ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาการบริหารจัดการระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนวัดโคกอน สำนักรงานเขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร” ผลการวิจัยพบว่า

๑. การบริหารจัดการระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน โรงเรียนวัดโคกอนมีการบริหารจัดการระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนที่สอดคล้องกับแนวทางการดำเนินงานระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนในสถานศึกษาของกรุงเทพมหานคร โดยมีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการบริหารจัดการระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนแบบมีส่วนร่วมจากคณะกรรมการสถานศึกษา ผู้ปกครองนักเรียน ชุมชน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง มีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการผู้รับผิดชอบกิจกรรม/โครงการที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน และมีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการรายงานผลการบริหารจัดการที่ชัดเจน สามารถตรวจสอบได้

๒. แนวทางการพัฒนาและส่งเสริมการบริหารจัดการระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน โรงเรียนวัดโคกอนได้ดำเนินงานพัฒนาระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนตามกระบวนการ ๕ ขั้นตอน คือ ๑) ด้านการรู้จักนักเรียนเป็นรายบุคคล ๒) ด้านการคัดกรองนักเรียน ๓) ด้านการส่งเสริมและพัฒนา นักเรียน ๔) ด้านการป้องกันและช่วยเหลือนักเรียน และ ๕) ด้านการส่งต่อนักเรียน โดยได้ใช้แบบประเมินพฤติกรรม (SDQ) ได้เยี่ยมบ้าน วางแผนการคัดกรอง จัดกิจกรรมส่งเสริมอาชีพ ให้ความรู้แก่ครูในการให้คำปรึกษาเบื้องต้นแก่นักเรียน ให้ความร่วมมือในการช่วยเหลือนักเรียน และเชิญผู้ปกครองมารับทราบถึงความจำเป็นในการส่งต่อนักเรียน^{๑๒๖}

ฐิติพร สะสม ได้วิจัยเรื่อง “ศึกษาระบบการบริหารและการจัดการวัดในพระพุทธศาสนา กรณีศึกษา : วัดพระธาตุแช่แห้ง อำเภอนิคมพัฒนา จังหวัดน่าน” ผลการวิจัยพบว่า วัดพระธาตุแช่แห้ง ได้มีการจัดระบบการบริหารและการจัดการวัด โดยได้เน้น การบริหารงานบุคคลการบริหารงานธุรการ การบริหารงานการเงิน/บัญชี การบริหารศาสนสมบัติ การบริหารกิจกรรม ของวัด ซึ่งการบริหารงานดังที่กล่าวมานี้มีระบบการบริหารงานที่ชัดเจน โปร่งใสมีการจัดรูปแบบของคณะกรรมการการบริหาร ในสวนงานต่างๆ การจัดระบบการบริหารงานของวัดพระธาตุแช่แห้ง จะเน้นในเรื่องของความสะดวกรวดเร็ว และมีประสิทธิภาพโดยจะเห็นได้จากการแบ่งงานออกเป็นแต่ละฝ่าย มีเจ้าหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงจึงทำให้ง่ายต่อการติดต่อประสานงานและจากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่แต่ละฝ่ายงานมีความตั้งใจและปฏิบัติตามระบบต่างๆ ที่ทางวัดได้กำหนดได้อย่างดียิ่ง

^{๑๒๕} ภัฏกาวาภรณ์ กลั่นนันทนวล, “ประสิทธิภาพการบริหารจัดการสำนักงานจังหวัดพิษณุโลกตามหลักอิทธิบาท ๔”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^{๑๒๖} สุมาลี ทองงาม, “การศึกษาการบริหารจัดการระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนวัดโคกอน สำนักรงานเขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

ในสวนของปัจจัยที่มีผลสัมฤทธิ์และผลกระทบต่อการบริหารและการจัดการวัดพระธาตุแช่แห้งนั้น จากการศึกษาทราบว่าเพราะปัจจัย ๒ ประการ คือปัจจัยภายใน ได้แก่ ความมีภาวะผู้นำของเจ้าอาวาส บุคลากร งบประมาณ และปัจจัยภายนอก ได้แก่ คณะสงฆ์ ภาครัฐ และองค์กรเอกชน ซึ่งปัจจัยทั้งสองส่วนต่างเอื้อผลประสานประโยชน์ส่งเสริมซึ่งกันจนทำให้วัดพระธาตุแช่แห้งประสบความสำเร็จในการบริหารอันจะได้เป็นต้นแบบที่ดีงามในการพัฒนาวัดในพระพุทธศาสนา วัดหนึ่งสืบไป^{๑๒๗}

๒.๕.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้ง

จากการทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้ง พบว่ามีผู้ทำการศึกษาวิจัยไว้ดังนี้

พระเทพปริยัติเมธี (สฤณี สิริโร) ได้ทำการวิจัยเรื่องภาวะผู้นำเชิงพุทธกับการจัดการความขัดแย้งในสังคมไทย ผลการศึกษาพบว่าภาวะผู้นำเชิงพุทธนั้นมีลักษณะอยู่ ๓ อย่าง คือ ๑) คุณลักษณะภายนอก คือรูปร่างสง่างาม น่าเคารพศรัทธาเลื่อมใส ตลอดทั้งมีพลังกำลังแข็งแรง สุขภาพดีมีความเพียร ๒) คุณลักษณะภายใน คือ มีความรู้ มีวิสัยทัศน์กว้างไกล มีความชำนาญในงาน มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี ๓) มีความแตกต่างจากบุคคลอื่น ซึ่งความแตกต่างนี้จะทำให้ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาเกิดความเคารพ มีความเชื่อมั่น มีความเชื่อฟังอย่างจริงจัง

การจัดการความขัดแย้งในพุทธศาสนา จากการศึกษาพบว่า เรื่องที่เกิดขึ้นแล้วจะต้องจัดต้องทำให้ลุล่วงไปมี ๔ ประการคือ ๑) วิวาหาธิกรณ์ ๒) อนุวาหาธิกรณ์ ๓) อาปัตตาธิกรณ์ ๔) กิจจาธิกรณ์ และอธิกรรสมณะ เป็นชื่อแห่งสิกขาบท หรือ สิกขาบทแห่งธรรมแปลว่าสำหรับบรรจบอธิกรณ์ มี ๗ อย่างคือ ๑) สัมมุขานินย แปลว่าระเบียบอันจะพึงทำในที่พร้อมหน้า ๒) สติวินย แปลว่าระเบียบยกเอาสติเป็นหลักให้สมมติให้การรับรู้ร่วมกัน ๓) อมูหวินย แปลว่าระเบียบที่ให้แก่มิใช่ผู้หายเป็นบ้าแล้ว ๔) ปฏินุญญาตกรณ แปลว่าทำตามรับ ๕) เยภุยยสิกา แปลว่าตัดสินตามคำของคนมากเป็นประมาณ ๖) ตัสสปาปิยสิกา แปลว่ากิริยาที่ลงโทษแก่ผู้ผิด

การนำหลักภาวะเชิงพุทธมาใช้เพื่อจัดการความขัดแย้งในสังคมไทย การศึกษาวิจัยพบว่าภาวะผู้นำเชิงพุทธที่สามารถจัดการความขัดแย้งในสังคมไทยได้นั้นต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถในการนำหลักธรรมมาใช้ในการปกครองตน ปกครองคน และปกครองงาน มีหลักธรรมที่ต้องนำมาใช้ในการบริหารจัดการองค์กรนั้น^{๑๒๘}

ประทีน แสงไทย ได้ทำการวิจัยเรื่อง พุทธิปัญญา:รูปแบบเครื่องมือจัดการความขัดแย้ง ผลการศึกษาพบว่า ความขัดแย้งเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่มีมาคู่กับมนุษย์ซึ่งสาเหตุของความขัดแย้งเกิดจากการมีข้อมูลที่ต่างกัน ผลประโยชน์ขัดกัน ความสัมพันธ์ที่ต่างกัน โครงสร้างขัดแย้งกัน และคุณค่าหรือ ค่านิยมแตกต่างกัน ดังนั้นการแก้ปัญหาความขัดแย้งโดยรูปแบบกระบวนการตาม

^{๑๒๗} ฐิติพร สะสม, “ศึกษาระบบการบริหารและการจัดการวัดในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาวัดพระธาตุแช่แห้ง อำเภอกู่เพียง จังหวัดน่าน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^{๑๒๘} พระเทพปริยัติเมธี (สฤณี สิริโร), “ภาวะผู้นำเชิงพุทธกับการจัดการความขัดแย้งในสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

ข้อตกลงที่ง่าย ให้เห็นพร้อมด้วยกัน รับฟังกันและเสวนาระหว่างกันตามแนวทางพุทธศาสนาด้วย แนวคิดหลักธรรม เชิงรับ เชิงรุก และแบบคู่ขนาน เพื่อให้เข้าใจในการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขและ ทำให้สังคมเกิดความสงบ และสันติสุขตลอดไป^{๑๒๙}

พระปัญญาวรรณ สิริภทโท (เลิศเกียรติธรรม) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ความขัดแย้งของ สังคมไทยกับการแก้ปัญหาตามอริยสัจ ๔ ผลการศึกษาพบว่า ความขัดแย้งนำไปสู่ความวุ่นวายของ สังคมไทยและสาเหตุของความขัดแย้งของสังคมไทยมีสาเหตุมาจาก ๑) ความขัดแย้งที่เกิดจากความ แตกต่างของความคิดเห็นและรับรู้ของบุคคล ๒) ความขัดแย้งจากการรับข้อมูลหรือข้อเท็จจริง ๓) ความขัดแย้งที่มีสาเหตุจากเรื่องผลประโยชน์ ๔) ความขัดแย้งที่มีสาเหตุจากความสัมพันธ์ของบุคคล ๕) ความขัดแย้งที่มีสาเหตุจากโครงสร้างแนวทางการแก้ปัญหาความขัดแย้งของสังคมไทยกับแนวทาง อริยสัจ ๔ กับการแก้ปัญหาทางออกได้อย่างถูกต้องตามหลักธรรม อริยสัจ ๔ แปลว่าความจริงอัน ประเสริฐ ๔ ประการซึ่งก็ได้แก่ ทุกข์ ความจริงเรื่องความทุกข์ของจิตใจมนุษย์(เป็นผล) ๒) สมุทัย ความจริงในเรื่องเหตุของความทุกข์ (เป็นเหตุ) ๓) นิโรธ ความจริงในเรื่องการดับสิ้นไปของความทุกข์ (เป็นผล) ๔) มรรค ความจริงในเรื่องการปฏิบัติเพื่อความดับสิ้นไปของความทุกข์ (เป็นเหตุ) เมื่อ สามารถนำไปประพฤติปฏิบัติตามแนวทางอริยสัจ ๔ แล้วความขัดแย้งของสังคมก็หมดไป^{๑๓๐}

อนันต์ อ่อนแสน และ ดร. สุกิจ ขอเชื้อกลาง ได้ทำการวิจัยเรื่อง การถอดถอนบทเรียน จากความขัดแย้งของชุมชนบ้านบึงคัด ตำบลบางระกำ อำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลก ผล การศึกษาพบว่า สาเหตุของความขัดแย้งเกิดมีดังนี้ ความขัดแย้งทางการเมืองท้องถิ่น มาจากความไม่ ชัดเจนของระเบียบ กฎหมาย ในปัจจุบันซึ่งไม่มีการมอบหมายให้ชัดเจนระหว่างอำนาจหน้าที่ของ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และอำนาจขององค์กรปกครองท้องถิ่น การทำงานร่วมกับกำนัน ผู้ใหญ่บ้านและ องค์กรส่วนท้องถิ่น พบว่า ส่วนใหญ่ค่อนข้างจะมีปัญหาอยู่มาก โดยตัวแปรสำคัญที่เป็นปัญหา ระหว่าง ๒ ฝ่ายก็คือ เรื่องงบประมาณ ซึ่งฝ่ายองค์กรท้องถิ่น จะทำงานร่วมกับกำนัน ผู้ใหญ่บ้านและ องค์กรปกครองท้องถิ่น ซึ่งมีงบประมาณอยู่ในมือ ก็ใช้งบประมาณเพื่อเอื้อประโยชน์แก่พวกพ้องไม่ได้ กระจายให้เท่าเทียมกันทุกหมู่บ้านและเกิดจากทั้ง ๒ ฝ่ายในปัจจุบันคือ กำนันและผู้ใหญ่บ้านกับ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เกิดความขัดแย้งกันเนื่องจากต่างฝ่ายมาจากการเลือกตั้งทำให้ต้องเป็น คู่แข่งทางการเมืองกันโดยแต่ละฝ่ายก็ไม่ต้องการให้ฝ่ายตรงข้ามมีคะแนนเสียงมากกว่า หรือหากเข้าสู่ ตำแหน่งแล้วก็ไม่ต้องการมีผลงานที่โดดเด่นมากกว่าตน นอกจากนั้นยังมีความขัดแย้งจากการยืมเงิน จากกองทุนหมู่บ้านที่ชาวบ้านไม่เข้าใจและรับรู้ข้อมูลข่าวสารเสียประโยชน์จากการจัดสรรปันส่วนของ การยืมเงินจากกองทุนชุมชนจากทางราชการ ความขัดแย้งการแย่งชิงทรัพยากรผลประโยชน์ของ ชุมชน ความขัดแย้งในเรื่องการแย่งชิงน้ำเพื่อการเกษตรมักเกิดขึ้นในเมื่อฤดูการเพาะปลูก ต้นฤดูฝน และในปีที่เกิดการแห้งแล้ง ความขัดแย้งของวัยรุ่นที่ก่อให้เกิดการทะเลาะวิวาท ความขัดแย้งในกรณี สัตว์เลี้ยงเข้าไปทำความเสียหายต่อแปลงนา ความขัดแย้งในเรื่องการแย่งชิงที่ดินทำกินของชาวบ้าน

^{๑๒๙} ประทีป แสงไทย, “พุทธปัญญา: รูปแบบเครื่องมือการจัดการความขัดแย้ง) วิทยานิพนธ์พุทธ ศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

^{๑๓๐} **พระปัญญาวรรณ สิริภทโท (เลิศเกียรติธรรม)**ดร, “ความขัดแย้งของสังคมไทยกับการแก้ปัญหา ตามแนวทางอริยสัจ ๔”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๕๔).

พระกัญจน์ กนฺตธมฺโม (แสงรุ่ง) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การสื่อสารทางการเมืองเพื่อความปรองดองเชิงพุทธ ผลการศึกษาพบว่า การศึกษาทางการเมืองเป็นเรื่องปกติในประเทศที่มีการปกครองระบบประชาธิปไตย การสื่อสารทางการเมืองก่อให้เกิดการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองของภาคประชาชน และมีอิทธิพลต่อสังคม โดยส่งผลนำพาสถานการณ์บ้านเมืองให้ก้าวไปสู่การเปลี่ยนแปลงจนก่อให้เกิดวิกฤตความขัดแย้งทางการเมืองบางสถานการณ์ได้พัฒนาไปสู่ความรุนแรง การสื่อสารทางการเมืองเพื่อความปรองดองด้วยเมตตาธรรมในทางพระพุทธศาสนาเป็นอีกทางเลือกหนึ่งในการนำมาประยุกต์ใช้จัดการปัญหาด้วยเมตตาธรรมมีความเหมาะสมกับบริบทของสังคมไทยที่มีลักษณะเออารี ยิ้มแย้มแจ่มใส อีกทั้งเมตตายังเป็นคุณธรรมพื้นฐานนำไปสู่การให้อภัยทานต่อกันในสังคมได้ดังคำกล่าวที่ว่า “เมตตาเป็นเครื่องค้ำจุนโลก”^{๑๓๑}

ดวงกมล เทวพิทักษ์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง การวางกรอบเนื้อหาข่าวเกี่ยวกับความรุนแรงจากความขัดแย้ง ผลการศึกษาพบว่า สื่อต่างประเภทมีการวางกรอบข่าวความรุนแรงต่างกันโดนหนังสือพิมพ์ใช้กรอบเพื่อนิยามเหตุการณ์เป็นหลัก วางกรอบในทิศทางการเมืองระหว่างรัฐกับกลุ่มต่อต้านก่อการร้ายแบ่งดินแดน ซึ่งต่อมาเป็นกลุ่มก็ความไม่สงบ กำหนดการรับรู้ในลักษณะรักษาผลประโยชน์?ของชาติและตอบสนองชนชั้นปกครอง ไม่นำสู่การลดความขัดแย้งแต่พยายามลดความรุนแรงเชิงกายภาพ ในรัฐบาล พล.อ. สุรยุทธ์ มีการวางกรอบเพื่อลดความรุนแรงเชิงโครงสร้างวัฒนธรรมด้วยสื่อเว็บไซต์ วางกรอบด้วยบทบาทเสนอทางออกแก้ไขปัญหาคำหนดการรับรู้ในทิศทางการลดความขัดแย้งที่ต้นเหตุของความรุนแรง วางกรอบมนุษยธรรม สันติภาพและประชาชนมีส่วนร่วม ตัดตั้งความหมายของความรุนแรงใหม่เพื่อถ่วงดุลผู้ต่อรองอำนาจการครอบงำชนชั้นปกครองปัจจัยที่มีอิทธิพลมากที่สุดคือปัจจัยด้านองค์การสื่อและการเมือง กรอบเนื้อหาข่าวในเชิงสร้างสรรค์ ควรใช้กรอบที่มีบทบาทในการวิเคราะห์หาเหตุและทางออก ควรรายงานข่าวแบบสื่อสันติภาพทำข่าวในเชิงลึก ยึดมั่นจรรยาบรรณวิชาชีพและมีความรับผิดชอบต่อสังคม^{๑๓๒}

จริยา ชาตะสุวัจนานนท์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาความขัดแย้งในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ศึกษากรณี โครงการแก้ไขปัญหาน้ำท่วมภาคอีสานตอนล่างภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผลการศึกษาพบว่า สาเหตุที่นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างภาครัฐกับประชาชนคือ ๑) กระบวนการพิจารณาและตัดสินใจดำเนินโครงการมีข้อบกพร่อง ๒) การขาดกระบวนการที่เหมาะสม ๓) ความขัดแย้งในผลประโยชน์ในแต่ละฝ่าย นอกจากนี้แล้วการรับรู้และการสื่อสารยังเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการเพิ่มความขัดแย้งได้อีกในส่วนของการระดมทรัพยากรที่นำมาใช้ในสถานการณ์ความขัดแย้ง กลุ่มผู้รับผิดชอบโครงการกลุ่มผู้สนับสนุนโครงการและกลุ่มผู้คัดค้านโครงการ พบว่ามีการใช้ทรัพยากรในรูปแบบคล้ายคลึงกัน อาทิเช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุกระจายเสียง สื่อบุคคล แผ่นพับ

^{๑๓๑} พระกัญจน์ กนฺตธมฺโม (แสงรุ่ง), “การสื่อสารทางการเมืองเพื่อความปรองดองเชิงพุทธ”, **วิทยานิพนธ์ พุทธศาสนคณาจารย์บัณฑิตสาขาวิชาพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

^{๑๓๒} ดวงกมล เทวพิทักษ์, “การวางกรอบเนื้อหาข่าวของสื่อเกี่ยวกับความรุนแรงจากความขัดแย้งในจังหวัดชายแดนภาคใต้ของไทย, **วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาโทศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาสันติศาสตร์**”, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๔).

ใบปลิว โปสเตอร์ ป้ายผ้า คัทเอ้าท์ การยื่นหนังสือถึงบุคคลสำคัญ วิทยูกระจายเสียง เสียงตามสาย หอกระจายข่าวและการจัดเวทีปราศรัย

โดนแนวทางเคลื่อนไหวของกลุ่มผู้คัดค้านมีหลากหลายรูปแบบดังนี้ กลยุทธ์การยึดพื้นที่ทางการเมือง กลยุทธ์การต่อสู้ทางการเมืองเชิงสัญลักษณ์ กลยุทธ์การสื่อสารทางการเมือง กลยุทธ์การต่อสู้ทางกฎหมาย และกลยุทธ์แสวงหาพันธมิตร นอกจากนั้นยังมีปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความสำเร็จหรือความล้มเหลวของการเคลื่อนไหวทางสังคม ๓ ปัจจัย ได้แก่ ผู้นำ แกนนำ สมาชิก เครือข่ายพันธมิตรและการสร้างพันธมิตร^{๑๓๓}

นายศุภกร อิมวัฒน์กุล ได้ทำการวิจัยเรื่อง กรณีศึกษาสาเหตุความขัดแย้งในองค์การบริหารส่วนตำบลในเขตอำเภอด่านขุนทด จังหวัดนครราชสีมา ผลการศึกษาพบว่า สาเหตุความขัดแย้งในการปฏิบัติราชการขององค์การบริหารส่วนตำบลนั้นมีทั้งสิ้น ๑๓ เหตุ โดยสามารถเรียงลำดับจากสาเหตุที่สำคัญดังต่อไปนี้ ๑) พฤติกรรมส่วนตัว ๒) สายการบังคับบัญชาที่ต่างระดับกัน ๓) การพึ่งพาการทำงาน ๔) ความชัดเจนบทบาทหน้าที่ ๕) โครงสร้างที่ขึ้นต่อกัน ๖) ผลประโยชน์ส่วนตัว ๗) ค่านิยม ทักษะคติ ความเชื่อ ๘) การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ๙) การตั้งเป้าหมาย ๑๐) พื้นฐานการศึกษาอบรม ๑๑) ปัจจัยบริหารที่ขาดแคลน ๑๒) การเมืองท้องถิ่น ๑๓) การประสานงานภายในองค์กร^{๑๓๔}

อริศรา โยศรีคุณ ได้ทำการวิจัยเรื่อง ระดับการจัดการความขัดแย้งของผู้บริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาชัยภูมิ เขต ๒ ผลการวิจัยพบว่า ด้านการเอาชนะ ด้านการร่วมมือ ด้านการประนีประนอม และด้านการยอมให้ อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ย ๓.๗๑, ๓.๙๙, ๓.๙๗ และ ๓.๘๖ ตามลำดับ ส่วนด้านการหลีกเลี่ยง อยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ย ๒.๖๔ เมื่อศึกษาการเปรียบเทียบการจัดการความขัดแย้ง จำแนกตามสถานภาพของกลุ่มตัวอย่าง พบว่า แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ ในด้านการร่วมมือ โดยผู้บริหารสถานศึกษา มีระดับความเห็นต่อการจัดการความขัดแย้งด้านการร่วมมือมากกว่าครูผู้สอน และเมื่อศึกษาเปรียบเทียบจำแนกตามขนาดของสถานศึกษา พบว่า ด้านการร่วมมือและด้านการยอมให้ แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑^{๑๓๕}

นายชลกร เทียนส่องใจ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลางเชิงพุทธ: หลักการและเครื่องมือสำหรับการจัดการความขัดแย้ง” ผลการศึกษาพบว่า สามารถสรุปได้เป็นรูปแบบของพุทธวิธีการเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง ซึ่งแบ่งออกได้เป็น ๓ ขั้นตอนใหญ่ๆ คือ (๑) ขั้นตอน

^{๑๓๓} จริยา ขาตะสัจจนามนท์, “การศึกษาความขัดแย้งในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ศึกษากรณีโครงการแก้ไขปัญหามลพิษทางน้ำอุปโภคบริโภคเทศบาลนครนครราชสีมา”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต คณะรัฐประศาสนศาสตร์ (บัณฑิตวิทยาลัย : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๕).

^{๑๓๔} นายศุภกร อิมวัฒน์กุล, “กรณีศึกษาสาเหตุความขัดแย้งในองค์การบริหารส่วนตำบล ในเขตอำเภอด่านขุนทด จังหวัดนครราชสีมา”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต การบริหารงานก่อสร้างและสาธารณูปโภค, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, ๒๕๕๓).

^{๑๓๕} อริศรา โยศรีคุณ “การจัดการความขัดแย้งของผู้บริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาชัยภูมิ เขต ๒”, สารนิพนธ์หลักสูตรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัยพุทธศักราช, ๒๕๕๖).

กัลยาณมิตร (๒) ขั้นตอนโยนิโสมนสิการ และ (๓) ขั้นตอนการจัดการปัญหาความขัดแย้งในขั้นตอน กัลยาณมิตรนั้นคนกลางจะต้องรับผิดชอบในบทบาทหน้าที่ที่โดยตรงแต่ในขั้นตอนที่ ๒ และ ๓ ทั้งผู้ที่ทำหน้าที่เป็นคนกลาง และคู่กรณีทั้งสองฝ่าย จะต้องมีบทบาทหน้าที่ร่วมมือกัน เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย เกิดสัมมาทิฐิ ในการหาจุดสนใจอย่างแท้จริงของคู่กรณีและส่งเสริมความเข้าใจอันดีของทั้งสองฝ่าย กล่าวโดยสรุป การเจรจาไกล่เกลี่ยเชิงพุทธเป็นหนึ่งในพุทธสันติวิธี ที่ใช้นามาเป็นรูปแบบสำหรับ จัดการปัญหาความขัดแย้ง ซึ่งไม่เพียงแต่สามารถใช้ในรูปแบบการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งแล้วยังเป็น การสร้างสัมพันธภาพที่ยั่งยืนดังเช่นการให้อภัยทานซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในการจัดการความขัดแย้ง ทางพระพุทธศาสนา^{๑๓๖}

พระครูนิภาสธรรมาธิมุต (อำพร ปริมุตโต) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การแก้ไขปัญหาความ ขัดแย้งในครอบครัวตามหลักธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ผลการศึกษาพบว่า ครอบครัว หมายถึง กลุ่มบุคคลที่มีความผูกพันและใช้ชีวิตร่วมกันทั้งโดยการสมรสและการสืบเชื้อสายโลหิต ครอบครัวทำหน้าที่เป็นสถาบันหลักในการอบรมและดูแลบุคคลในครอบครัว เป็นแกนกลางของระบบ ความสัมพันธ์ในสังคมที่เป็นรากฐานสำคัญต่อการดำรงชีวิตครอบครัวมีหลากหลายประเภท สำหรับ สังคมไทยสามารถจัดได้ ๒ ประเภท คือ ครอบครัวเดี่ยวและครอบครัวขยายหรือครอบครัวใหญ่ ถ้า ครอบครัวมีความมั่นคงก็สามารถพัฒนานำพาบุคคลไปสู่ ความเจริญงอกงามได้ แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าครอบครัวมีความขัดแย้งก็นำพาไปสู่ความเสื่อมของบุคคล ครอบครัว และสังคมได้จากการศึกษา ปัญหาความขัดแย้งของครอบครัวไทยพบว่า มีปัญหาที่สำคัญหลายประการ ได้แก่ ๑) ปัญหาความ ขัดแย้งขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิตประจำวัน เช่น ปัญหาความแตกต่างด้านลักษณะนิสัย ทศนคติ หรือ บุคลิกภาพที่เป็นเชิงปัจเจกบุคคล หรือมาจากครอบครัวเดิม ๒) ปัญหาที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการดำรงชีวิต ของครอบครัว เช่น ปัญหาด้านการเงิน และปัญหาของบุคคลในครอบครัวที่ไม่ตระหนักถึงบทบาท หน้าที่ของตนเอง ซึ่งเป็นปัญหาระดับกลาง ๓) ปัญหาความขัดแย้งในระดับรุนแรงของครอบครัว เช่น ปัญหาการหย่าร้าง การนอกใจการไปมีภรรยาหรือสามีใหม่ การทะเลาะเบาะแว้งขั้นรุนแรง ที่นำไปสู่ การทำร้ายซึ่งกันและกันหรือนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งในครอบครัวจนไม่สามารถประคับประคอง สภาพครอบครัวให้อยู่รอดมั่นคงได้

นางสาวอรปริยา วสุมพันธ์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “พุทธวิธีจัดการความขัดแย้งในทัศนะ ของพระไพศาล วิสาโล” ผลการศึกษาวิจัยพบว่า ผลการศึกษาพบว่า ๑. ความขัดแย้งมี ๒ ประเภท คือ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในจิตใจกับความขัดแย้งภายนอก โดยเกิดจากการทำงานร่วมกัน ระหว่างเหตุปัจจัยภายใน ซึ่งได้แก่ อกุศลมูล ปปัญจธรรม กับ เหตุปัจจัยภายนอก การจัดการความ ขัดแย้งด้วยหลักพระพุทธศาสนานั้นสามารถกระทำได้ทั้งเชิงรับ เชิงรุก หรือ ทั้งสองอย่างประกอบกัน โดยนำหลักพุทธธรรมสำคัญมาใช้เป็นเครื่องมือสำคัญ เช่น หลักขันติธรรม หลักอนัตตา หลักอปริ หานีธรรม หลักสามัคคีธรรม เป็นต้น นอกจากนี้ยังสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับวิธีการจัดการความ ขัดแย้งในยุคปัจจุบัน เช่น การเจรจาไกล่เกลี่ย การประนีประนอมยอมความ การโน้มน้าว การ หลีกเลียง หรือ การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผล

^{๑๓๖} ชลากร เทียนส่องใจ, “การเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลางเชิงพุทธ: หลักการและเครื่องมือสำหรับการ จัดการความขัดแย้ง”, วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

ยิ่งขึ้น๒. ทั้งแนวคิดและกระบวนการพุทธสันติวิธีที่พระไพศาล วิสาโล นำมาใช้ นั้น เป็นการผสมผสานกันระหว่างหลักการของพระพุทธศาสนาดั้งเดิม ร่วมกับ แนวคิดตะวันตกสมัยใหม่ และหลักการของพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม ด้วยความเชื่อที่ว่าโลกกับธรรมแยกจากกันไม่ได้ ดังนั้นการทำงานเพื่อสังคมจึงเป็นการปฏิบัติธรรมไปพร้อมกัน สันติภาพในทัศนะของท่าน จึงมิใช่สภาวะที่สังคมสงบไร้สงครามและความขัดแย้งเท่านั้น แต่ต้องเป็นสังคมที่มีโครงสร้างที่เป็นธรรมทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง เพื่อเอื้อให้คนในสังคมนั้นๆ ได้เข้าถึงทรัพยากรต่างๆ อย่างเท่าเทียม และมั่นคงทั้งทางกาย และทางใจ ๓. กระแสโลกาภิวัตน์ และลัทธิบริโภคนิยมมีส่วนสำคัญที่ทำให้การพัฒนาประเทศเป็นไปอย่างไร้ทิศทาง ประกอบกับโครงสร้างของระบบต่างๆ ในสังคม ไม่ให้ความเป็นธรรมต่อคนในสังคมเสมอกันทุกระดับชั้น ทำให้เกิดเป็นความขัดแย้งลุกลามไปทั่วประเทศ วิธีการจัดการความขัดแย้งจึงต้องทำด้วยความเมตตาโดยมีสติปัญญากำกับอย่างระมัดระวัง โดยการให้ความรู้แก่คู่กรณี ทั้งโน้มน้าวให้คู่กรณีเห็นความสำคัญและยินดีเข้าสู่กระบวนการพุทธสันติวิธีอย่างเต็มใจ เพื่อให้สามารถจัดการรากเหง้าของปัญหาได้อย่างแท้จริง^{๑๓๗}

๒.๕.๔ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสังคหวัตถุ ๔

จากการทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสังคหวัตถุ ๔ พบว่ามีผู้ทำการศึกษาวิจัยไว้ดังนี้

สมหมาย บัวจันทร์ ได้วิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์และยกระดับความพึงพอใจในการให้บริการประชาชนตามหลังธรรมสังคหวัตถุ ๔ ของสำนักงานเขตบางแค กรุงเทพมหานคร” ผลการวิจัยพบว่า ความพึงพอใจของประชาชนต่อการให้บริการ ตามหลังธรรมสังคหวัตถุ ๔ ในภาพรวมอยู่ในระดับมากและเมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่าประชาชนมีความพึงพอใจต่อการให้บริการด้านสมานัตตามากเป็นอันดับหนึ่ง รองลงมา คือ ด้านทาน ด้านอรรถจริยา และ ลำดับสุดท้าย คือ ด้านปิยวาจา เมื่อเปรียบเทียบความพึงพอใจโดยจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล แล้วพบว่า บุคคลที่มีระดับการศึกษาและรายได้ต่อเดือนต่างกัน มีความพึงพอใจต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ สำหรับเพศ อายุ สถานภาพสมรส อาชีพ มีผลไม่ต่างกัน^{๑๓๘}

ราชนัย ธงชัย ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ความพึงพอใจของประชาชนต่อการ ให้บริการในการลงบัญชีทหารกองเกินตามแนวสังคหวัตถุ ๔ ของหน่วยงานสัสดีอำเภอเมือง จังหวัดระยอง” ผลการศึกษา ความพึงพอใจของประชาชนต่อการให้บริการในการลงบัญชีทหาร กองเกินตามแนวสังคหวัตถุ ๔ ของหน่วยสัสดีอำเภอเมือง จังหวัดระยอง มีความพึงพอใจ ต่อการให้บริการในด้านทาน เป็น

^{๑๓๗} นางสาวอรปริยา วสุมนต์, “พุทธวิธีจัดการความขัดแย้งในทัศนะของพระไพศาล วิสาโล”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

^{๑๓๘} สมหมาย บัวจันทร์, “การวิเคราะห์และยกระดับความพึงพอใจในการให้บริการประชาชนตามหลังธรรมสังคหวัตถุ ๔ ของสำนักงานเขตบางแค กรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

อันดับแรก รองลงมามีความพึงพอใจต่อการให้บริการในด้านนิยวาจา และสุดท้ายมีความพึงพอใจต่อการให้บริการในด้านอรรถจริยา โดยภาพรวมมีความ พึงพอใจอยู่ในระดับมาก^{๑๓๙}

พระวีรวัฒน์ รอดสุโข ได้วิจัยเรื่อง เปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน และความคงทนในการเรียนรู้วิชาพระพุทธศาสนา เรื่องสังคหวัตถุ ๔ พรหมวิหาร ๔ ไตรลักษณ์ ๓ กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ ระหว่างการสอนด้วยหนังสือ การ์ตูนและการสอนตามปกติ พบว่านักเรียนที่สอนโดยการสอนด้วยหนังสือการ์ตูนประกอบ วิชาพระพุทธศาสนา มีความรู้เพิ่มขึ้นและมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงกว่านักเรียนที่สอนโดย การสอนตามปกติ^{๑๔๐}

นิตริญา สนั่นเมือง ได้วิจัยเรื่อง การนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา อันได้แก่ สังคหวัตถุ ๔ คือ (๑)ทาน การให้ (๒)ปิยวาจา การรู้จักพูดจาไพเราะอ่อนหวาน (๓) อรรถจริยา รู้จักเกื้อกูลกัน (๔) สมานัตตตา รู้จักการวางตนสม่ำเสมอและให้เข้ากับคนอื่น โดยหลักธรรมนี้สามารถนำมาประยุกต์กับการท างานและการสมาคมกับบุคคลต่าง ๆ ได้ โดยผ่านพฤติกรรมตามธรรมชาติ อันได้แก่ ทำตนให้เป็นตัวอย่างที่ดี ทั้งด้านการงานและส่วนตัว ให้ความคุ้นเคยเป็นกันเองและสนใจในทุกข์สุขของผู้ใต้บังคับบัญชาและผู้ร่วมงานอื่น ชมเชย และสนับสนุนผู้ใต้บังคับบัญชาที่ทำงานดีและประพฤติดีและจัดให้มีการฝึกอบรม ประชุมสัมมนา แก่ผู้ใต้บังคับบัญชาเพื่อให้เกิดความรู้และสำนึกในหน้าที่ความรับผิดชอบ^{๑๔๑}

พงษ์ศักดิ์ บุญธรรมกุล ได้วิจัยเรื่อง “พฤติกรรมด้านมนุษยสัมพันธ์ของผู้บริหารตามหลักพุทธธรรมในทัศนะครูอาจารย์ในสถานศึกษาอาชีวศึกษา สังกัดกรมอาชีวศึกษาในเขตกรุงเทพมหานคร” พบว่าพฤติกรรมด้านมนุษยสัมพันธ์ของผู้บริหารตามหลักพุทธธรรมในทัศนะครูอาจารย์ในสถานศึกษาอาชีวศึกษา สังกัดกรมอาชีวศึกษาในเขตกรุงเทพมหานครตามความหมายของหมวดธรรมทั้ง ๓ หมวด ได้แก่ ขรവാสาธรรม ๔ สังคหวัตถุ ๔ และพรหมวิหาร ๔ โดยเฉลี่ยมีพฤติกรรมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อวิเคราะห์ข้อมูลเป็นรายหมวดธรรมพบว่า มีพฤติกรรมอยู่ในระดับปานกลางเช่นกัน หมวดธรรมที่ผู้บริหารสถานศึกษาอาชีวศึกษามีพฤติกรรมมากกว่าหมวดธรรมอื่น ๆ ได้แก่ ขรวาสาธรรม ๔ รองลงมา ได้แก่สังคหวัตถุ ๔ ส่วนหมวดธรรมที่ผู้บริหารสถานศึกษาอาชีวศึกษามีพฤติกรรมน้อยกว่าหมวดธรรมอื่น ได้แก่ พรหมวิหาร ๔^{๑๔๒}

^{๑๓๙} ราชันย์ ธงชัย, “ความพึงพอใจของประชาชนต่อการให้บริการในการลงบัญชีทหารกองเกินตามแนวสังคหวัตถุ ๔ ของหน่วยงานสวัสดิการอำเภอเมือง จังหวัดระยอง”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

^{๑๔๐} พระวีรวัฒน์ รอดสุโข, “เปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน และความคงทนในการเรียนรู้วิชาพระพุทธศาสนาเรื่องสังคหวัตถุ ๔ พรหมวิหาร ๔ ไตรลักษณ์ ๓ กลุ่มเสริมสร้างลักษณะนิสัยชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ ระหว่างการสอนด้วยหนังสือการ์ตูนและการสอนตามปกติ”, *วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๕).

^{๑๔๑} นิตริญา สนั่นเมือง, คู่มือรวบรวมกรณีตัวอย่างที่เกี่ยวข้องกับการประพฤติผิดวินัยตาม บทบัญญัติพระบ.ระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ.๒๕๓๕, (กรุงเทพมหานคร : ชุมชมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๕.

^{๑๔๒} พงษ์ศักดิ์ บุญธรรมกุล. “พฤติกรรมด้านมนุษยสัมพันธ์ของผู้บริหารตามหลักพุทธธรรมในทัศนะครูอาจารย์ในสถานศึกษาอาชีวศึกษา สังกัดกรมอาชีวศึกษาในเขตกรุงเทพมหานคร”, *วิทยานิพนธ์ครุศาสตรอุตสาหกรรมมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง, ๒๕๕๑).

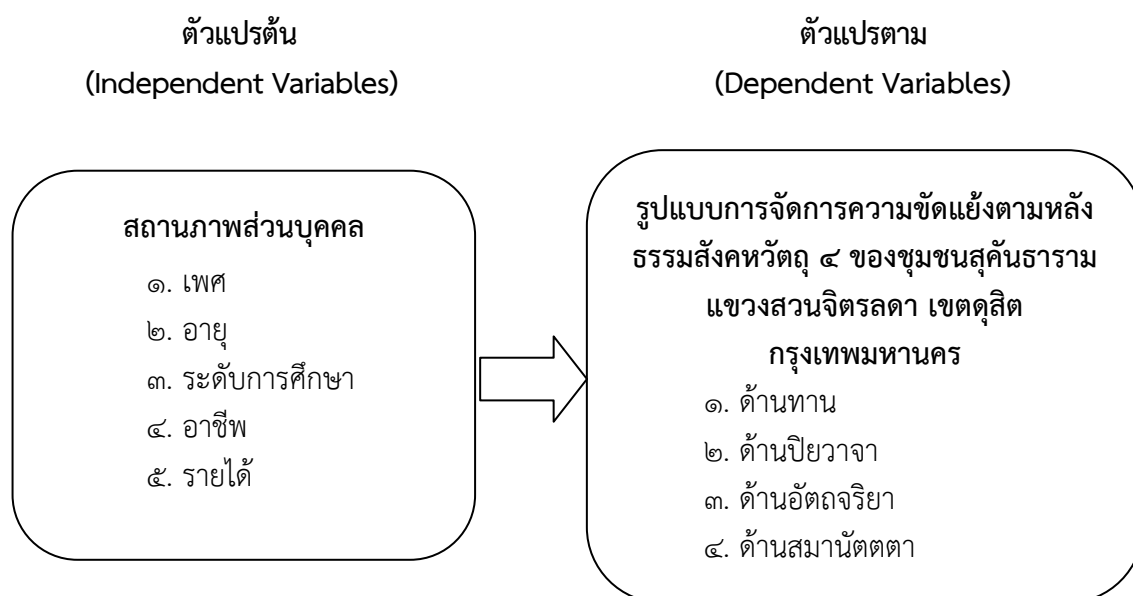
สรุปได้ว่า ความพึงพอใจของประชาชนต่อการให้บริการ ตามหลังธรรมสังคหวัตถุ ๔ ในภาพรวมอยู่ในระดับมากเมื่อเปรียบเทียบความพึงพอใจโดยจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคลแล้วพบว่า บุคคลที่มีระดับการศึกษาและรายได้ต่อเดือนต่างกัน มีความพึงพอใจต่างกัน สำหรับเพศ อายุ สถานภาพ อาชีพ ประสบการณ์ในการมาใช้บริการ ประเภทของการมาใช้บริการและพื้นที่อยู่อาศัย มีความพึงพอใจไม่แตกต่างกัน

๒.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษารูปแบบการจัดการความขัดแย้งตามหลังธรรมสังคหวัตถุ ๔ ของชุมชนสุขันธาราม แขวงสวนจิตรลดา เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร” จากที่ได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้นำมากำหนดเป็นกรอบแนวคิดการวิจัย ซึ่งประกอบด้วย ตัวแปรต้น (Independent Variables) ตัวแปรตาม (Dependent Variables) ดังนี้

๑. ตัวแปรต้น (Independent Variables) คือ สถานภาพส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถามได้แก่ เพศ อายุ ระดับการศึกษา อาชีพ และรายได้

๒. ตัวแปรตาม (Dependent Variable) คือ รูปแบบการจัดการความขัดแย้งตามหลักธรรมหลักธรรมสังคหวัตถุ ๔ ของชุมชนสุขันธาราม แขวงสวนจิตรลดา เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร มีจำนวน ๔ ด้าน ได้แก่ ๑) ด้านทาน ๒) ด้านปิยวาจา ๓) ด้านอติจริยา ๔) ด้านสมานัตตตา

แผนภูมิที่ ๒.๑ กรอบแนวคิดการวิจัย